

TC.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI

*“YÖK 100/2000 DOKTORA PROGRAMI ÖNCELİKLİ ALANI
“KIRSAL KALKINMA PROGRAMI”*

TARIM SEKTÖRÜNDE GÖÇMEN İŞ GÜCÜ VE KIRSAL
KALKINMA İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

ŞERİFE KOÇ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN:
PROF. DR. BİROL MERCAN

İKİNCİ DANIŞMAN:
DOÇ. DR. SHOİRAKHON NURDİNOVA

KONYA-2025

TC.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI

*YÖK 100/2000 DOKTORA PROGRAMI ÖNCELİKLİ ALANI
“KIRSAL KALKINMA PROGRAMI”*

**TARIM SEKTÖRÜNDE GÖÇMEN İŞ GÜCÜ VE KIRSAL
KALKINMA İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

ŞERİFE KOÇ

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. BİROL MERCAN**

**İKİNCİ DANIŞMAN:
DOÇ. DR. SHOİRAKHON NURDİNOVA**

*Bu tez, YÖK 100/2000 Doktora Projesi “Kırsal Kalkınma” Öncelikli Alt Alanı
kapsamında hazırlanmıştır.*

KONYA-2025

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Şerife KOÇ
	Numarası	20810901040
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat/İktisat
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Birol MERCAN
	Tezin Adı	Tarım Sektöründe Göçmen İş Gücü ve Kırsal Kalkınma İlişkisi Üzerine Bir Araştırma

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “*Tarım Sektöründe Göçmen İş Gücü ve Kırsal Kalkınma İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*” başlıklı bu çalışma 21/11/2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda *oybirliği* ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Birol MERCAN	
2	Prof. Dr.	Hilmi Bahadır AKIN	
3	Doç. Dr.	Mustafa GÖMLEKSİZ	
4	Prof. Dr.	Erşan SEVER	
5	Doç. Dr.	Arif İĞDELİ	

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Şerife KOÇ		
	Numarası	20810901040		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat/İktisat		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tezin Adı	Tarım Sektöründe Göçmen İş Gücü ve Kırsal Kalkınma İlişkisi Üzerine Bir Araştırma		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Şerife KOÇ

ÖZET

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Şerife KOÇ		
	Numarası	20810901040		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat/İktisat		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tezin Adı	Tarım Sektöründe Göçmen İş Gücü ve Kırsal Kalkınma İlişkisi Üzerine Bir Araştırma		

Küreselleşme sürecinin hızlanması ile iç göç ve uluslararası göç hareketleri, tarım sektörünün iş gücü yapısını değiştirmiştir. Özellikle genç nüfusun kırsal alanlardan kentlere göç etmesi sonucunda bu alanlarda yaşlı nüfus artmış ve iş gücü arzı azalmıştır. Demografik değişim, tarımsal üretimin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla, niteliksiz göçmen iş gücüne yönelik talebi önemli ölçüde artırmıştır. Bu bağlamda araştırmanın amacı, göçmen iş gücünün kırsal kalkınma üzerindeki etkisini test etmektir. Bu etkiyi tespit etmek için *sıralı karma araştırma deseni* benimsenmiştir. Araştırmanın konusuna yönelik örneklem belirlenmesinde uluslararası göçmen işçilerin yoğunlaştığı alanlar dikkate alınmıştır. Göçmen iş gücünün en çok tercih ettiği yerler arasında OECD ülkeleri bulunmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, en geniş veri setine erişilen (2006-2020) 17 OECD ülkesini kapsamaktadır. Analizde kırsal kalkınmayı temsilen tarımsal katma değer verisi bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler ise kırsalda çalışan göçmen işçi oranı, tarımsal net sermaye stoku, gübre tüketimi ve ekilebilir arazi olarak alınmıştır. Söz konusu veri seti kullanılarak, araştırmanın temel amacını test etmek üzere dinamik panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Analizde kırsalda çalışan göçmen işçi oranı, gübre tüketimi, tarımsal net sermaye stoku ve ekilebilir arazinin tarımsal katma değer üzerindeki etkisi sınanmıştır. Analizden elde edilen bulgulara, göçmen işçiler, gübre tüketimi, tarımsal net sermaye stoku ve ekilebilir arazinin önemli kaynaklar olduğu ve OECD ülkelerinde verimlilik artışlarına anlamlı bir katkı sağladığı görülmüştür.

OECD ülkeleri arasında en çok göç alan ülkelerden birisi Türkiye'dir. Türkiye özelinde hazırlanmış araştırmanın amacına yönelik veri seti bulunmaması, bu araştırmayı sınırlandırmaktadır. Hem araştırmanın sınırını genişletmek hem de makro veriler ile yapılan analizlerden erişilemeyen daha ayrıntılı bilgilere ulaşmak amacıyla ölçek geliştirme yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda TR52 (Konya-Karaman) bölgesi kapsamında tarımsal işletmelerin göçmen iş gücü algısına yönelik geçerli ve güvenilir ölçek geliştirilmiştir. Ölçeği oluşturan faktörler; ürün ve pazar çeşitliliği, ikame ve tamamlayıcılık, bilgi transferi ve teknoloji kullanımı ile maliyetler olarak etiketlenmiştir. Araştırmaya yönelik diğer bulgulara göre, göçmen iş gücü çalıştıran tarımsal işletmelerin işçi sayısı, üretim oranı ve kârlarında bir önceki döneme göre artış olduğu belirlenmiştir.

Sonuç olarak, tarımsal işletmelerin göçmen iş gücü algısı ölçeği ve anket soruları ile makro analizlerle erişilmesi mümkün olmayan bilgilere ulaşılmıştır. Tarımsal işletmelerin göçmen iş gücü algısına yönelik ölçek bulguları, dinamik panel veri analizinin sonuçlarını destekler niteliktedir. Bu bağlamda, çalışmada hem dinamik panel veri yöntemi ile makro düzeyde analiz yapılması hem de özgün bir ölçek geliştirme çalışmasının yürütülmesi, araştırmanın önemini ve özgünlüğünü pekiştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Göçmen İş Gücü, Kırsal Kalkınma, Tarım Sektörü, Dinamik Panel Veri, Ölçek Geliştirme.

ABSTRACT

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	Şerife KOÇ		
	Student Number	20810901040		
	Department	İktisat/İktisat		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Birol MERCAN		
	Title of the Thesis/Dissertation	A Study on the Relationship Between Migrant Labor in the Agricultural Sector and Rural Development		

The acceleration of globalization has altered the labor force structure of the agricultural sector through internal and international migration. In particular, the migration of young people from rural areas to cities has led to an increase in the elderly population in these areas and a decrease in the labor supply. Demographic change has significantly increased the demand for unskilled migrant labor to ensure the sustainability of agricultural production. In this context, the aim of this study is to test the effect of migrant labor on rural development. A *sequential mixed research design* has been adopted to identify this effect. In determining the sample for the research subject, areas with a high concentration of international migrant workers were taken into consideration. OECD countries are among the most preferred destinations for migrant labor. Accordingly, the study covers 17 OECD countries for which the most extensive data set is available (2006-2020). In the analysis, agricultural value-added was used as the dependent variable to represent rural development. The independent variables consisted of the proportion of migrant workers employed in rural areas, agricultural net capital stock, fertilizer consumption, and arable land data. Using this dataset, a dynamic panel data analysis was conducted to test the main research question of the study. The analysis examined the effect of the proportion of migrant workers employed in rural areas, fertilizer consumption, net agricultural capital stock, and arable land on agricultural value added. The findings revealed that migrant workers, fertilizer consumption, net agricultural capital stock, and arable land are important resources contributing significantly to productivity increases in OECD countries.

Türkiye is one of the countries receiving the highest number of immigrants among OECD countries. The lack of a dataset specific to Türkiye for the purpose of this study limits the research. A scale was developed to broaden the scope of the study and to obtain more detailed information that cannot be accessed through analyses using macro data. Within this scope, a valid and reliable scale was developed with respect to the perception of migrant labor among agricultural enterprises in the TR52 (Konya-Karaman) region. The factors that make up the scale are labeled as product and market diversity, substitutability and complementarity, knowledge transfer and technology use, and costs. Other findings of the study indicate that agricultural enterprises employing migrant labor have seen an increase in the number of workers, level of production, and profits compared to the previous period.

As a result, information that cannot be accessed through macro analyses has been obtained using the agricultural enterprises' perception scale of migrant labor and survey questions. The findings of the scale on agricultural enterprises' perception of migrant labor support the results of the dynamic panel data analysis. In this context, both the macro-level analysis using the dynamic panel data method and the development of an original scale in this study reinforce the importance and originality of the research.

Keywords: Migrant Labor Force, Rural Development, Agricultural Sector, Dynamic Panel Data, Scale Development

İÇİNDEKİLER

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU	i
BİLİMSEL ETİK SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÇİZELGELER LİSTESİ	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
ÖNSÖZ	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM GÖÇ KAVRAMI VE KURAMLARI

1.1. Göç Kavramı	8
1.2. Göç Kararını Etkileyen Faktörler ve Göçün Etkileri	10
1.2.1. Ekonomik Faktörler	12
1.2.2. Siyasi Faktörler	13
1.2.3. Sosyal ve Kültürel Faktörler	14
1.2.4. Çevresel Faktörler	15
1.3. Uluslararası Göç Kuramları	16
1.3.1. Temel Göç Kuramları	17
1.3.1.1. Ravenstein’ın Göç Kanunları.....	17
1.3.1.2. Uluslararası Göçün İtme-Çekme Kuramı	18
1.3.1.3. Kesişen Fırsatlar Kuramı	20
1.3.1.4. Petersen’ in Göç Tipi Sınıflandırması	21
1.3.2. Ekonomi Temelli Göç Teorileri	22
1.3.2.1. Neo-Klasik Göç Kuramı	22
1.3.2.1.1. Neo-Klasik Ekonominin Makro Göç Kuramı.....	23
1.3.2.1.2. Neo-Klasik Ekonominin Mikro Göç Kuramı	24
1.3.2.2. Yeni Göç Ekonomisi Kuramı	26
1.3.2.3. İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Kuramı	29
1.3.3. Sosyo-Kültürel Göç Kuramları	31
1.3.3.1. Merkez- Çevre (Dünya Sistemleri) Kuramı.....	31
1.3.3.2. İlişkiler Ağı (Network) Kuramı	32
1.3.3.3. Göç Sistemleri Kuramı	33

İKİNCİ BÖLÜM KIRSAL KALKINMANIN TEORİK ÇERÇEVESİ

2.1. Kalkınma Kavramı.....	35
2.2. Kalkınma Kuramları	37

2.2.1. Yapısal Değişim Modelleri	37
2.2.1.1. Clark ve Fisher'in Görüşleri	37
2.2.1.2. Chenery ve Kuznets'in Görüşleri	38
2.2.2. Yoksulluğun Kısır Döngüsü	39
2.2.3. Kalkınmanın Tarihsel Aşamaları	41
2.2.3.1. Geleneksel Toplum Aşaması	42
2.2.3.2. Kalkışa Hazırlık Aşaması	42
2.2.3.3. Kalkış Aşaması	43
2.2.3.4. Olgunluk Aşaması	44
2.2.3.5. Kitleli Tüketim Aşaması	45
2.2.4. İkili (Dual) Kalkınma Modelleri	46
2.2.4.1. Lewis Modeli	46
2.2.4.2. Harris-Todaro Modeli	48
2.2.4.3. Kaldor Modeli	49
2.2.5. Tarımsal Kalkınma Modelleri	50
2.2.5.1. Fei-Rains Modeli	50
2.2.5.2. Jorgenson Modeli	51
2.3. Kırsal Kalkınma	52
2.3.1. Kırsal Alan	52
2.3.2. Kırsal Kalkınma Tanımı ve Göstergeleri	55
2.3.3. Kırsal Kalkınma Modelleri	59
2.3.3.1 Dışsal Kırsal Kalkınma Modeli	60
2.3.3.2 İçsel Kırsal Kalkınma Modeli	60
2.3.3.3 Neo-endojen Kırsal Kalkınma Modeli	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM GÖÇ VE KIRSAL KALKINMA İLİŞKİSİ

3.1. Tarım Sektöründeki Göçmen İş gücü ve Kırsal Kalkınma İlişkisi	66
3.2. Göçmen İş Gücü Arz ve Talebi	68
3.3. Göçmen İş Gücünün Ürün ve Pazar Çeşitliliğine Katkısı	73
3.4. Bilgi Transferi ve Teknoloji Kullanımında Göçmen İş gücünün Rolü	75
3.5. Göçmen İşçiler: İkame mi, Tamamlayıcı mı?	78
3.6. Göçmen İş Gücü Refahı Nasıl Etkiler?	81

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM TARIM SEKTÖRÜNDE GÖÇMEN İŞ GÜCÜ VE KIRSAL KALKINMA İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

4.1. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Sorusu	85
4.2. Literatür İncelemesi	86
4.3. Araştırmanın Metodu	97
4.4. Araştırmanın Deseni	98
4.5. Dinamik Panel Veri Analizi	100
4.5.1. Veri Seti ve Model	100

4.5.2. Yöntem.....	106
4.5.3. Empirik Sonuçlar	109
4.6. Ölçek Geliştirme Çalışması	113
4.6.1. Araştırmanın Sınırlılıkları	114
4.6.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi	115
4.6.3. Veri Toplama Yöntemi	116
4.6.4. Araştırmanın Yöntemi.....	117
4.6.5. Ölçeğin Yapılandırılması ve Veri Analizi.....	117
4.6.6. Bulgular	118
4.6.6.1. Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA).....	126
4.6.6.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)	131
4.6.7. Araştırmaya Yönelik Diğer Bulgular	134
SONUÇ	138
KAYNAKÇA	144
EKLER	177
Ek-1: Anket Formu	177
Ek-2 Ölçek Maddeleri.....	182
ÖZGEÇMİŞ	183
ETİK KURUL KARARLARI.....	186
Kurul Kararı-1.....	186
Kurul Kararı-2.....	187

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge 1.1. Disiplinler açısından göç soruları ve kapsamı	16
Çizelge 1.2. Ekonomi temelli göç kuramlarının özeti.....	30
Çizelge 2.1. Kırsal alanları tanımlamak için kullanılan bazı değişkenler	54
Çizelge 2.2. Kırsal kalkınma göstergeleri	58
Çizelge 2.3. Kırsal kalkınma modellerinin karşılaştırılması	63
Çizelge 4.1. Literatür özeti.....	86
Çizelge 4.2. Araştırmanın aşamaları	98
Çizelge 4.3. Karma araştırma yöntemi tasarımı	99
Çizelge 4.4. Örneklem grubu ülkeleri	101
Çizelge 4.5. Değişkenlere ait veriler	102
Çizelge 4.6. Değişkenlere ait özet istatistikler	102
Çizelge 4.7. Dinamik panel veri analizi sonuçları	110
Çizelge 4.8. İşletmenin demografik özellikleri	118
Çizelge 4.9. İfadelerin ortalama ve standart sapma değerleri	122
Çizelge 4.10. Düzeltilmiş madde-toplam korelasyonu	125
Çizelge 4.11. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) aralıkları ve düzeyi.....	126
Çizelge 4.12. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett test sonuçları	126
Çizelge 4.13. Faktörlerin toplam varyansı açıklama oranı.....	127
Çizelge 4.14. Göçmen iş gücü algısı ölçeğinin açıklayıcı faktör analizi	127
Çizelge 4.15. Göçmen iş gücü algısı ölçeğinin boyutları ve maddeleri	129
Çizelge 4.16. Göçmen iş gücü algısı ölçeğini oluşturan ifadelerle ilişkin ortak varyanslar..	130
Çizelge 4.17. Ölçeği oluşturan ifadelerle ilişkin anti imaj korelasyon katsayıları	130
Çizelge 4.18. Göçmen iş gücü algısı ölçeğinin uyum iyiliği değerleri	132
Çizelge 4.19. Güvenirlilik düzeyleri	133
Çizelge 4.20. Göçmen iş gücü algısı ölçeğinin cronbach's alpha değerleri	133
Çizelge 4.21. Katılımcıların demografik özelliklerine göre tarımsal iş gücü algısı ölçeği alt boyut puan ortalamalarının karşılaştırılması (N=200)	134

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Göç kararını etkileyen faktörler	11
Şekil 2.1. İktisadi kalkınma şeması.....	36
Şekil 2.2. Arz ve talep yönünden yoksulluğun kısır döngüsü	40
Şekil 2.3. Kırsal evrim diyagramı	55
Şekil 3.1. Yurtiçi tarımsal arz eğrisinin kayması.....	71
Şekil 3.2. Birbirine bağlı iş gücü piyasaları	72
Şekil 3.3. Göç ve inovasyonun olumlu döngüsü.....	78
Şekil 4.1. Ölçek modeline ait path diyagramı	132

KISALTMALAR LİSTESİ

2SLS	:İki Aşamalı En Küçük Kareler Yöntemi
AB	:Avrupa Birliği
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AFA	:Açıklayıcı (Keşfedici) Faktör Analizi
AR-GE	:Araştırma ve Geliştirme
DFA	:Doğrulayıcı Faktör Analizi
DID	:Farkın Farkı Yöntemi
EKK	:En Küçük Kareler
GEE	:Genelleştirilmiş Tahmin Denklemi
GSYH	:Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
KMO	:Kaiser-Meyer-Olkin
NATO	:Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD	:Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
RDS	:Katılımcı Odaklı Örnekleme
RE	:Rassal Etkiler
SE	:Sabit Etkiler
GMM	:Genelleştirilmiş Momentler Metodu

ÖNSÖZ

Bu tezin ortaya çıkışında emeği, rehberliği ve desteği paha biçilmez olan, öncelikle kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Birol MERCAN’a en derin saygı ve şükranlarımı sunarım. Tez çalışmamın başından sonuna kadar gösterdiği sabır, değerli bilgi birikimi ve engin tecrübeleriyle bilimsel yolculuğumda en önemli ışık kaynağı olmuştur. Lider kişiliği ile her zaman yol gösterici olmuş ve yeni bakış açıları ile ufkumu genişletmiştir. Karşılaştığım her zorlukta yol göstericiliğiyle sadece akademik bir yön vermekle kalmayıp aynı zamanda bir aile büyüğünün sıcaklığı ve derinliği ile yaklaşarak bu sürecin üstesinden gelmemi sağlamıştır. Prof. Dr. Birol MERCAN hocamdan öğrendiklerim, bu çalışmanın sınırlarını aşan, hayat boyu rehberlik edecek nitelikte değerlerdir. Ayrıca tez danışmanlığının ötesinde şahsıma gösterdiği güven, motivasyon ve manevi destek için çok teşekkür ederim.

Bu doktora tezinin başlangıcından tamamlanmasına kadar geçen tüm süreçte hem bilgi birikimleriyle hem de değerli önerileriyle bu eserin ortaya çıkmasına büyük katkı sağlayan, Tez İzleme Komitesi (TİK) üyeleri olarak ilgili tüm süreçleri yakından takip eden çok değerli hocalarım Prof. Dr. Hilmi Bahadır AKIN ve Doç. Dr. Mustafa GÖMLEKSİZ’e en derin minnet ve şükranlarımı sunarım.

Ayrıca, tezimin sonuçlanmasında kritik bir rol oynayan Tez Savunma Jüri Komitesi'ndeki değerli hocalarım Prof. Dr. Erşan SEVER ve Doç. Dr. Arif İĞDELİ’ye savunma sürecindeki, değerli bilgi ve önerileri için en içten şükranlarımı sunarım. Doktora sürecim boyunca bilgi birikiminden yararlandığım ve bana her daim destek olan değerli hocalarım Prof. Dr. Zekeriya MIZIRAK, Prof. Dr. Mustafa ACAR ve Prof. Dr. Şerife ÖZŞAHİN’e çok teşekkür ederim. Bu süreçte yanımda olan arkadaşlarım Feyza ÖZEL, Gamze MERCAN ve Betül GÜMÜŞ’e teşekkür ederim. Ayrıca ismini saymadığım desteklerini benden esirgemeyen tüm hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkürü borç bilirim.

Bilimsel gelişimime, YÖK 100/2000 Doktora Projesi “Kırsal Kalkınma” öncelikli alt alanı kapsamında burs desteğiyle maddi katkılar sağlayan Yüksek Öğretim Kurulu’na teşekkür ederim.

Hayatımın her döneminde, özellikle doktora tez sürecimin zorlu aşamalarında dahi, sonsuz ilgi ve koşulsuz sevgileriyle en büyük destekçim olan, varlıklarıyla bana güç veren çok kıymetli aileme teşekkür ederim.

“Hayatın ve bilimin zorlu yolculuğunda mücadele gücünü asla yitirmeyen, bitmek bilmeyen bir çalışma azmiyle, inandıkları yolda ahlaki değerlere, doğruluk ilkesine ve vicdani sorumluluğa bağlı kalarak ilerleyen tüm bilim insanlarına en derin saygılarımla.”

Şerife KOÇ

Konya, 2025

*Sevgili Annem,
Zübeyde Koç'a*

GİRİŞ

Kırsal alanlar, büyüme anlamında kırsal olmayan bölgelerin gerisinde kalmaktadır. Düşük ekonomik performans, genç ve eğitilmiş insanların göçü, ortalama düşük iş gücü verimliliği ve kamu hizmetlerinin yetersizliği şeklinde bir dizi olumsuzluklar kırsal alanların gelişmesini engellemektedir. Diğer taraftan genellikle kırsal ekonomiler kariyer basamakları ve iş güvenliği olmayan düşük ücretli ve düşük nitelikli işlerde gelişmiştir. Ek olarak teknoloji, telekomünikasyon ve diğer altyapı imkanlarından da yoksundur. Bu da iş gücü verimliliğini ve büyüme beklentilerini daha da sınırlamaktadır (Ward ve Brown, 2009: 1238).

Kırsal kalkınma, kırsal alanların ekonomik ve sosyal şartlarını iyileştirmeyi hedeflemektedir. Kırsal kalkınmanın başlıca amaçları arasında, kişi başına düşen geliri artırma, hayat standardını yükseltmenin yanında yetersiz beslenme, yoksulluk ve işsizlik gibi sorunlara çözüm üretme çabaları sayılabilir. Bu amaçlar bir seferlik çabalar değil aksine toplumsal sermaye ve gelir bazlı müdahaleler yoluyla kırsal nüfusun yaşam standardını yükseltmeyi amaçlayan bir süreçten oluşur. Bu süreçte özellikle yoksulluğun azaltılmasında tarım sektörü kilit rol oynamaktadır (Rusdiyana vd., 2024).

Tarım sektörü, kırsal alanlardaki bu olumsuzlukların üstesinden gelebilecek stratejik bir sektör konumundadır. Tarım sektörü gelir sağlar, iş yaratılmasına katkıda bulunur, gıda endüstrisi için hammadde temin eder ve dış ticareti şekillendirir. İlave olarak küresel gıda güvenliğini sağlamada ve ekonomik büyümeyi yönlendirmede tartışmasız bir şekilde katkı sağlar. Tarım sektörü kırsal kalkınmada çarpan etkisi yoluyla da önemli bir role sahiptir. Çarpan etkisi yoluyla tarım, diğer sektörleri çeşitli yönlerden etkilemektedir. Bu bağlamda kırsal alanların sosyo-ekonomik gelişimi, kırsal kesimdeki insanlara iş sağlama, yerel hizmetler, endüstrilerin çeşitlendirilmesi ve turizm gibi çeşitli kırsal faaliyetler üzerinde olumlu dışsal etkiler yaratmaktadır (Herman, 2024).

Ekonomik kalkınma sürecinde destekleyici bir role sahip olan tarım sektörü ve kırsal ekonomi, az gelişmiş ülkelerin bu sürece yönelik politika ve stratejilerinde

vazgeçilmez bir unsurdur. Tarım ve istihdama dayalı bir ekonomik kalkınma süreci, birbirini tamamlayan üç temel unsurdan oluşmaktadır (Todaro ve Smith, 2012):

- Teknolojik ve kurumsal teşvikler ile fiyat politikası yoluyla küçük ölçekli tarımsal işletmelerin verimliliklerini iyileştirerek, çıktı artışının hızlandırılması.
- İstihdam odaklı bir kalkınma planından hareketle, artan tarımsal çıktıya yönelik yeterli bir iç talebin olması.
- Çiftçileri doğrudan veya dolaylı olarak destekleyen ya da çiftçilerin teşvik edildiği tarım dışı ve emek (istihdam) yoğun kırsal kalkınma faaliyetlerin bulunması.

Bu üç temel unsurdan dolayı tarımsal ve kırsal kalkınma, büyük oranda ulusal kalkınmanın olmazsa olmazı haline gelmiştir. Nitekim ekonominin diğer alanlarıyla bütünleşmiş bir kırsal kalkınma olmadan, endüstriyel büyüme ya durgunlaşacak ya da başarılı olsa bile uzun dönemde önemli sorunları beraberinde getirecektir (Todaro ve Smith, 2012).

Türkiye’de tarım sektörü ve kırsal ekonominin mevcut durumu incelendiğinde tarımsal ihracat-ithalat, kırsal-kentsel nüfus ve tarımsal istihdam gibi temel göstergelerin önemli bazı sorunlara işaret ettiği görülmektedir. Bu anlamda özellikle Türkiye’nin tarımsal üretim aşamasına ilişkin yapısal sorunları dikkat çekmektedir. Bu sorunların başında işletmelerin küçük ölçekli olması ve bu işletmelerin düşük teknolojiye sahip üretim yapısı gelmektedir. Bu durum uluslararası pazarın istediği kalite ve standartlardaki ürünlerin üretilmesini engellemekte dahası Türkiye’nin uluslararası rekabet gücünü de olumsuz etkilemektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü (TAGEM), 2021). Bu bağlamda, Türkiye’nin 2010 yılında %3,5 seviyesinde olan tarımsal ithalat oranının 2020 yılı itibarıyla %4,5’e yükseldiği, tarımsal ihracatın ise bu dönemde %4,3’ten %3,5’e gerilediği görülmektedir. Aynı dönemde tarımsal ihracatın ithalatı karşılama oranı da 2010 yılında %76,5’ten 2020 yılında %60,6 seviyesine düşerken, bu durum tarımsal dış ticaret açığının derinleştiğine işaret etmektedir (Demir vd., 2023). Ortaya çıkan tablonun başlıca nedenleri arasında Türkiye’nin dış ticaretinde tarımsal ürün

ithalatının yoğunlukla hammadde ve ara mallardan oluşması gelmektedir. Dolayısıyla tarımsal ürün ihracatını artırmak üzere artan oranda hammadde ithalatı zorunlu hale gelmektedir. Bu durum tarımsal ihracatın katma değerinin düşmesine ve dış ticaretten elde edilen kazançların azalmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin tarımsal dış ticaretinde ithal ikameci bir yaklaşımı destekleyecek adımlar daha önemli hale gelmektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü (TAGEM), 2021).

Türkiye'nin nüfus ve istihdam göstergeleri incelendiğinde kırsal kesimden kentlere doğru hızlı bir göçün olduğu belirlenmiştir. Örneğin 1927 yılında Türkiye'nin kırsal nüfus oranı %75,8 iken, kentsel nüfus oranı %24,2'dir. 2022 yılına gelindiğinde ise kırsal nüfus oranı %6,6'ya düşerken, kentsel nüfus oranı %93,4'e çıkmıştır. Kentleşme ve yüksek göç oranı, kırsalın iş gücü kaybına, arazinin terk edilmesine, köylerin boşalmasına ve kırsal-kentsel alanlarda eşitsizliklerin artmasına yol açmıştır. 1970 yılında tarım sektöründeki toplam istihdam oranı %67,7 iken bu oran 2024'ün ilk çeyreğinde %14,6'ya kadar gerilemiştir (Demir vd., 2023; Liu vd., 2024). Böylece kırsal alanlarda işçi arzında önemli bir azalma meydana gelmiştir (Rye ve Scott, 2018). Dolayısıyla tarımsal iş gücü piyasalarının düzenlenmesi ve tarımsal üretimin sürdürülebilmesi amacıyla iki seçenekten bahsedilebilir. Bunlardan ilki emek tasarrufu sağlayan teknolojilerin geliştirilmesi iken, ikincisi tarımsal faaliyetlere göçmen iş gücü akışının artırılmasıdır. Göçmen akışının sağlanabilmesi için aktif göç politikalarına ihtiyaç duyulurken, yeterli teknolojinin var olmadığı durumda iş gücü talebinin yerli işçilerden düşük ücretle çalışan göçmen işçilere doğru kaydığı görülmektedir (Taylor, 2010; Górny ve Kaczmarczyk, 2018).

Göçmen iş gücü talebinin artmasının başlıca nedenleri arasında, kırsal yerel nüfusun azalması ve işçi maliyetlerinin düşük olması gibi faktörler sayılabilir. Ayrıca işletmeler, göçmen işçileri üç etkenden dolayı tercih etmektedir. Birincisi, göçmen işçilere ilişkin iş gücü arzının esnek yapıda olmasıdır. İkincisi göçmenler, çalışma haklarına ilişkin sendikal faaliyetlerde yer alamazlar. Bu durumda sendikasız göçmenler, ücret ve çalışma koşullarına ilişkin müzakere gücüne sahip değildirler. Son olarak, düşük nitelikteki göçmen iş gücü çoğunlukla düşük ücretli veya kötü çalışma

koşullarına sahip yabancı iş gücü piyasalarından geldiklerinden, hedef ülkedeki işler onlar için daha cazip hale gelmektedir. Buna karşın, yüksek nitelikli iş gücüne sahip göçmenler, yaşam standardı ve ücret düzeyinin görece yüksek olduğu ülkeleri tercih etmektedirler (Rye ve Scott, 2018). Örneğin, Türkiye’de de benzer olarak yüksek vasıflı göçmenlerin çeşitli ekonomik ve sosyal engellerle karşılaşmaları nedeniyle çalışmak için çoğunlukla başka ülkelere gittikleri söylenebilir (Aygüler vd., 2021). Bu kapsamda, 2023 yılında Türkiye’de çalışma izni alan 239.835 yabancı göçmenin %74’ünün lise ve altı eğitim seviyesine sahip ve görece düşük vasıflı olduğu görülmektedir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2023). Bu bağlamda çalışmanın konusu, tarım sektöründeki göçmen iş gücünün kırsal kalkınma üzerindeki etkisini test etmektir.

İş gücünün niteliği, verimliliği çeşitli şekillerde etkilemesinin yanı sıra iş gücü piyasasının yapısı ile verimlilik arasında da bazı tamamlayıcı ilişkilerde mevcuttur. Bu doğrultuda tarım sektöründeki göçmen iş gücünün varlığı ve tarımsal üretimdeki farklı uzmanlıkları dikkate alındığında, tarımsal iş gücü piyasasının heterojen bir yapıda olduğu görülmektedir. Söz konusu yapının, düşük nitelikli işçiler ile yüksek nitelikli işçilerin üretime dair farklı süreçlerde birlikte çalışmaları sonucu, işletmelerin verimliliğine ve dolayısıyla ekonomik büyümeye olumlu katkı sağladığı ileri sürülmektedir (Baldoni vd., 2021). Dolayısıyla göçmenlerin ekonomik büyümeye olan etkisinin yanı sıra iş gücü piyasalarında yarattıkları değişim ve dönüşüm ile tarım sektöründeki ücretleri ve istihdamı nasıl şekillendirdikleri önemli araştırma konuları olarak ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda göçmen iş gücünün tarım sektöründeki rolü, literatürde ortaya çıkan çok sayıdaki uluslararası çalışmada (Findlay vd., 2000; Buccola vd., 2012; Bousmah ve Grenier, 2022; Lafortune vd., 2015; Malchow-Moller, 2013; Luo vd., 2022) sıklıkla ele alınmıştır. Ayrıca göçün iş gücü piyasası için önemi Paserman, 2013; D'Amuri vd., 2010; Llull, 2018; Strzelecky vd., 2022) çeşitli çalışmalarda vurgulanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, tarım sektöründeki göçmen iş gücünün kırsal kalkınma üzerindeki etkisini OECD ülkeleri kapsamında test etmektir. Bununla birlikte, konuya ilişkin uluslararası literatürün aksine Türkiye örneğinde göçmen iş gücü ve kırsal kalkınma ilişkisini incelemeye yönelik bir araştırma çalışmamızın yapıldığı tarihe kadar rastlanmamıştır. Fakat OECD ülkeleri

arasında en çok göç alan Türkiye özelinde hazırlanmış, amaca uygun bir veri setinin bulunmaması nedeniyle, özgün bir ölçüm yöntemi geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Türkiye’de çalışma izni alan göçmen iş gücü uyrukları bakımından yoğunlukla Suriye, Rusya, İran ve Türki Cumhuriyetler ve Afganistan’dan gelen göçmenlerden oluşmaktadır. Afgan göçmenlerin ise tarımsal üretim başta olmak üzere, inşaat sektörü ve bazı imalat kollarında çalıştıkları görülmektedir (Karakaya ve Karakaya, 2021; Örmeci Güney ve Cengiz, 2023). Tarımsal faaliyetlerde önemli bir rol oynayan Göçmen iş gücünün kırsal kalkınmadaki rolüne ilişkin literatürde herhangi bir araştırmanın olmaması bu çalışmanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Aynı zamanda göçmen iş gücünün kırsal kalkınmaya etkisini ölçmek üzere geliştirilmiş kapsamlı bir araştırma ölçeğinin de ulusal literatürde var olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu etkiye ilişkin bir ölçüm çerçevesinin oluşturulması tarım sektöründe göçmen iş gücüne yönelik işlevsel politikalara önemli bir katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda çalışmanın özgün değerinin temel dayanaklarını;

- Göçmen iş gücünün kırsal kalkınma üzerindeki ekonomik etkisinin tarım sektörü özelinde incelenmesi,
- Bu etkiye ilişkin ilk defa bir ölçeğin geliştirilmesi oluşturmaktadır.

Ayrıca kullanılması hedeflenen karma araştırma deseni yardımıyla tarım sektöründeki göçmenlerin rolüne yönelik somut ve güvenilir sonuçlara ulaşılması ve bu yolla tarımsal üretim ve verimlilikle alakalı çalışmalara önemli bir katkı sağlanması da çalışmanın özgün nitelikleri arasındadır.

Türkiye’nin göçmen politikası, iş gücü talebine ve ekonomideki politik değişimlere göre şekillenmektedir. Türkiye, neoliberal politikayı uyguladığı dönemden itibaren düşük vasıflı, ucuz ve esnek iş gücüne olan ihtiyacını karşılamaya yönelik bir göç politikası uygulamıştır. Bu durum iş gücü mobilitesinde bir artışa neden olmuştur. Son otuz yıl dikkate alındığında Türkiye, Asya ve Avrupa ülkeleri arasında geçişi sağlayan transit bir göç ülkesi haline gelmiştir (Örmeci Güney ve Cengiz, 2023). Örneğin, Afgan göçmenlerin tercih ettiği ülkelerin başında Türkiye yer almaktadır. Afganların bir kısmı için Türkiye, transit bir ülke konumunda iken diğer

kısmı için ise iş imkânları olan hedef ülke konumundadır (Dashti, 2021). Aslında bu iki özellik Türkiye'ye gelen bütün göçmenler için geçerlidir.

Afgan iş gücünün yoğun olarak tarım sektöründe çalıştığı dikkate alındığında, bu durumun tarımsal iş gücü piyasaları, üretim ve verimlilik bakımından önemli etkilerinin olduğu söylenebilir. 2014-2024 dönemini kapsayan geçtiğimiz on yıllık süreçte Türkiye'ye gelen Afganistan uyruklu düzensiz göçmenlerin sayısı 797 bin 741 kişi olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca bu dönemde uyrukları bakımından yakalanan göçmenler arasında ilk sırada Afgan göçmenler yer almaktadır (İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 2025). 2014 yılında Afganistan'daki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra ABD, askeri varlığını aşamalı olarak geri çekme kararı almıştır. 2015 yılında ABD, askeri sorumluluğunu Afganistan ulusal güvenlik güçlerine devretmiştir. ABD ve NATO, Afgan güvenlik güçlerine eğitim ve danışmalık yapmaya devam etmiştir. Ancak ABD müdahalesi ve Taliban tehlikesi karşısında iyice yorulan Afganlar, ülkelerini terk etmek zorunda kalmıştır (Acet ve Doğan, 2017). Bu durum Türkiye'de 2014 yılında 37.296 olan Afgan sığınmacı sayısının 2015 yılında yaklaşık 2,5 kat artarak 94.002'e çıkmasına neden olmuştur. Afgan sığınmacı sayısındaki artış, 2023 yılında 118.790 kişiye ulaşmıştır. İş gücü piyasası kapsamında Afgan göçmenlerin çoğunlukla düşük vasıflı iş gücünden oluştuğu söylenebilir. Şöyle ki Afganistan, kişi başına düşen Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH) bakımından dünyanın en fakir on ülkesi arasındadır. Ekonomisinin %80'i kayıt dışı sektörden oluşmakta ve nüfusun %74'ü kırsal alanlarda yaşamaktadır. Okuma yazma oranı ise sadece %43'tür (Gürcan, 2021).

Bu doğrultuda çalışmada, tarım sektöründe çalışan göçmen iş gücünün kırsal kalkınmaya katkısının TR52 (Konya-Karaman) sınırları kapsamasında araştırılması amaçlanmaktadır. Çalışmanın örneklemini Türkiye'de tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yoğun olduğu bölgelerden birisi olarak Konya ve Karaman illerini kapsayan TR52 Bölgesi oluşturmaktadır. Konuya ilişkin literatürde göçmen iş gücünün kırsal kalkınma üzerindeki etkilerini ayırtırmaya yönelik herhangi bir çalışma bulunmaması nedeniyle, çalışmada ayrıca bu etkinin tespitine ilişkin bir ölçüm yaklaşımı oluşturulması da amaçlanmaktadır. Son olarak çalışmada, tarım sektöründe

yer alan göçmen iş gücünün mevcut durumunun ortaya konması, tarımsal iş gücü piyasalarının düzenlenmesi ve kırsal istihdam kapsamında Türkiye'nin orta ve uzun vadede kalkınma stratejilerine katkı sağlaması hedeflenmiştir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın *birinci bölümünde*, göç kavramı açıklanmakta ardından, göç kararını etkileyen faktörler ve göçün etkilerine değinilmektedir. Birinci bölümün ilerleyen kısımlarında ise uluslararası göç kuramlarından bahsedilmektedir. *İkinci bölümde*, kırsal kalkınmanın teorik çerçevesi ele alınmaktadır. Bu kapsamda kalkınma kavramı ve kalkınma kuramları açıklanmaktadır. Ardından kırsal kalkınma kavramına ayrıntılı bakış açısı sunulmaktadır. *Üçüncü bölümde* genel itibariyle göç ve kırsal kalkınma ilişkisine kavramsal olarak değinilmektedir.

Dördüncü bölüm çalışmanın analiz ayağıyla ilgilidir. İlgili bölümde ilk olarak araştırmanın amacı ve önemi yer aldıktan sonra konuyla ilgili daha önce yapılmış ampirik çalışmalarda öne çıkan sonuçlar özetlenmektedir. Bu bölümde iki farklı araştırma bulunmaktadır. Birincisi OECD ülkeleri kapsamında panel veri analizidir. İkincisi ölçek geliştirme aşamasıdır. Son olarak araştırmaya yönelik bulgulara değinilmektedir.

Sonuç bölümünde ise ulaşılan bulgular araştırmanın genel sonucu olarak özetlenmektedir. Bu kapsamda edilen sonuçlar araştırmanın kuramsal çerçevesi göz önüne alınarak kapsamlı bir şekilde değerlendirilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖÇ KAVRAMI VE KURAMLARI

İnsanlık tarihi boyunca siyasi, hukuki, sosyo-kültürel ve ekonomi gibi pek çok sebep dolayı oluşan göç eylemi, çok boyutlu bir şekilde incelenmesi gereken bir olgudur. Ekonomik büyüme, kalkınma, teknolojik gelişme, inovasyon ve sosyal gelişim gibi makro ve mikro ekonomik göstergeler, ülkelerin ekonomik entegrasyonunda kilit bir rol oynamaktadır. Göç ise ülkelerin bu makro ve mikro ekonomik göstergelerinin hepsine etki eden çok boyutlu bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Özbek, 2021: 60). Söz konusu etkilerin sonuçlarını görmemiz için göç kavramını ve kuramları ayrıntılı olarak tartışılmalıdır. Bu amaçla bölümün ilk kısmında, göç kavramına değinilmekte ve ardından göç kararını etkileyen faktörler üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde göç kararı verme süreci ve son bölümde ise göç kuramları açıklanmaktadır.

1.1. Göç Kavramı

Göç etmenin temel nedeni bireylere, bölgelere ve ülkelere göre farklılık gösterir. Söz konusu farklılıkları inceleyen çeşitli disiplinler (ekonomi, sosyoloji vs.) nedeniyle tek bir göç tanımı yapmak mümkün olmamaktadır. Bu bağlamda literatüre bakıldığında çeşitli disiplinlerin göç kavramını farklı şekillerde tanımladığı görülmektedir.

Göç kavramını Ulusların Zenginliği (1776) kitabında ekonomik bir bakış açısıyla ilk defa açıklayan Adam Smith (1776) olmuştur. Smith (1776)'e göre göç, farklı yerleşim yerleri arasında ücret seviyesinin farklı olmasına bağlı olarak nüfusun yer değiştirme hareketidir. Smith (1776), emeği bir üretim faktörü olarak görür ve emek hareketliliğinin ulusal sınırlarla kısıtlanmaması gerektiğini vurgular. Ayrıca meslekler arasında mükemmel iş gücü hareketliliği olduğunu ve iş gücü piyasasının tam rekabetçi olduğunu varsayar (Rauhut, 2010: 105). Son yıllarda yapılan çalışmalardan biri olan Bodvarsson ve Van Den Berg (2013)'e göre göç, üretim faktörlerinin bir ülkeden diğerine hareket etmesidir. Sonuçta ekonomik perspektiften göç, üretim faktörlerinin hareketliliğini ifade etmektedir.

Coğrafya literatüründe; Ravenstein (1885)'e göre göç akımı, sanayileşme ve kentleşme sonucunda gerçekleşir. Şöyle ki, göçün akım yönünün kırsal kesimden nüfusun yoğun olduğu sanayi ve ticaret merkezilerine doğru olduğunu varsaymaktadır. Buna ek olarak Lee (1966) göçü, sürekli veya geçici ikamet değişikliği olarak tanımlanmaktadır. Lee (1966)'ye göre göç hareketi, ne kadar kolay ya da zor, uzun ya da kısa olsun göç eyleminin bir çıkış noktası bir de varış noktası vardır. Göçün çıkış noktası ve varış noktası arasında bir dizi engeller bulunduğunu vurgulamaktadır (Lee, 1966: 49).

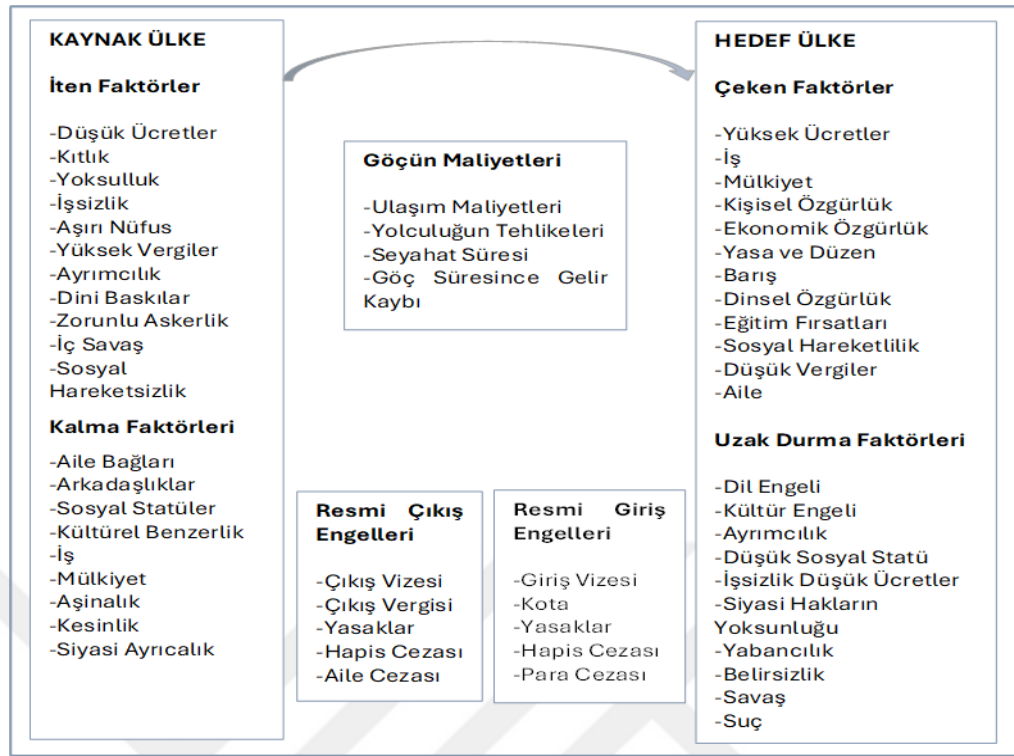
Yukarıda vurgulandığı gibi (ekonomik ve coğrafi sebepler) göç, bireylerin yaşam standardını yükseltme isteği ile olabileceği gibi, siyasi baskılar ve savaş gibi faktörlerin sonucu olarak da gerçekleşebilir. Bu durumda göç akımları zorunlu ve gönüllü göç olarak sınıflandırılır. Gönüllü göç, bireylerin daha iyi bir yaşam kalitesine ulaşmak için kendi isteği ile göç etmesidir. Zorunlu göç ise bireylerin savaş, kıtlık, iklim değişikliği ve ekonomik istikrarsızlık gibi durumlarda kendi iradeleri dışında göç ettirilmesidir (Akın vd., 2024: 38). Bu bağlamda birtakım yasal ve siyasi konuları içeren zorunlu göç, evlerini terk etmek ve başka yerlere sığınmak zorunda kalan bireylerin hareketlerinden oluşmaktadır. Bireylerin birçoğu, uluslararası mülteci rejimi tarafından tanınmayan sebeplerle kaçmakta ya da kendi ülkelerinde yerlerinden edilmektedir (Castles, 2003: 12). Zorunlu göç, devletin gözetiminde sistematik bir şekilde yapılabileceği gibi bireylerin kaçak yollarla başka ülkelere ulaşması şeklinde de gerçekleşebilir (Koçak ve Kaygısız Durgun, 2023: 255).

Bu doğrultuda göç olgusu, sadece fiziksel mekânın değiştirilmesi değil aynı zamanda sosyal yapının da bütün unsurlarının değişmesidir. Göç eden bireyler, yeni bir sosyalleşme süreci yaşayarak hayatlarındaki ilişkileri yeniden kurmakta ve değişime uyum sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu yönüyle göç, toplumları sosyoekonomik, sosyokültürel, demografik ve psikolojik olarak etkiler (Yılmaz ve Özer, 2022: 283). Sonuç olarak göç, sosyoekonomik bakımdan hem olumlu hem de olumsuz etkileri olan bir olgudur. Nitekim çağımızda göç, iktisadi gelişmeler, savaşlar, toplumsal olaylar ve siyasi baskılar karşısında verilen tepki olarak karşımıza çıkmaktadır (Özbek, 2021: 63).

1.2. Göç Kararını Etkileyen Faktörler ve Göçün Etkileri

Göç kararı, kaynak (menşei) ve hedef ülkede yaşanan çeşitli olaylar sonrasında alınabilir (Adewale, 2005: 13). Potansiyel göçmenlerin çeşitli coğrafi bölgeleri tercih etmelerinin ardında yatan nedeni anlamak için yüksek gelir ve yaşam boyu gelir dışında başka faktörleri de dikkate almak gerekmektedir (Czaika ve de Haas, 2012: 424). Bireyler siyasi istikrarsızlık, kuraklık, şiddet ve zulme karşı bir tepki olarak bir yerden uzaklaşma eğilimi sergilemektedirler. İlave olarak erozyon, deprem, böcek ve zararlılar, toprağın verimsizleşmesi gibi olumsuz fiziksel koşulların (Adewale, 2005: 13) yanı sıra güvenlik, şiddet, siyasi istikrar, eğitim, sağlık, kamu hizmetlerinin kalitesi, siyasi hak ve özgürlükler olarak sıralanabilir. Bu durum aynı zamanda göç davranışlarının şekillenmesinde rol alan kalkınma göstergelerini, eş zamanlı olarak dikkate almamız gerektiğini göstermektedir (Czaika ve de Haas, 2012: 424). Bu doğrultuda politika yapıcılarının görevi, göçü itici ve caydıracak politikalar üretmektir (Arif, 2020: 1699).

Bireysel olarak göç kararı, risk ve belirsizlikler karşısında alınan hayati bir karardır. Geleceğe yönelik öngörüler veya bilgiler belirgin değildir. Bu sebeple göç etmek, bireyler için başarı mı yoksa başarısızlık mı olacağı büyük ölçüde önceden tahmin edilemeyen koşullara bağlıdır. Diğer açıdan göç, aslında bireyin kendine yatırım projesi olarak da değerlendirilebilir. Bu projeyi gerçekleştirme kararı geleceğe yönelik beklentilere dayanmaktadır (Czaika, 2015: 59-60). Şekil 1.1’de göç kararını etkileyen faktörler yer almaktadır.

Şekil 1.1. Göç kararı etkileyen faktörler

Kaynak: Bodvarsson ve Van Den Berg, 2013: 6.

Bodvarsson ve Van Den Berg (2013)'e göre, göç etmeye yönelik ekonomik teşvikler, hedef ülkenin cazip koşulları ve kaynak ülkenin olumsuz şartları ile ilgili olabilir. Genellikle göçmenler, hedef ülkenin çekici faktörlerine göre göç kararı vermektedir. Çekici faktörler arasında daha fazla yenilik yapma özgürlüğü, çocuklar için iyi bir eğitim, daha iyi kariyer fırsatları, daha düşük vergiler ve daha az ayrımcılık yer almaktadır. Ayrıca insanların göç etme nedenleri arasında medeni haklar, kanun, dini özgürlük, siyasi özgürlük, bireysel güvenlik, siyasi haklar, sosyal hareketlilik, iklim ve barış gibi faktörler hedef ülkeyi daha cazip hale getirmektedir. Göç kararının alınmasında belirleyici olan faktörler dört kategoriye ayrılmaktadır:

- 1) Bireyleri göç etmeye iten olumsuz faktörler.
- 2) Göçmenleri hedef ülkeye çeken olumlu faktörler.
- 3) Bireyleri evlerinde kalmalarına teşvik eden olumlu faktörler.
- 4) Bireyleri yabancı bir ülkeden uzak durmasına neden olan olumsuz faktörler.

Sonuç olarak, itme ve çekme faktörleri, kalma ve uzak durma faktörlerine göre daha baskın olduğunda, son yıllarda olduğu gibi göç akımı artacaktır. Diğer taraftan uzak durma ve kalma faktörleri, itme ve çekme faktörlerine göre daha baskın ise göç akımı gerçekleşmeyecektir (Bodvarsson ve Van Den Berg, 2013: 5-6). Bu bağlamda bireyin göç kararını etkileyen faktörler ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi ve çevresel olarak gruplandırılabilir.

1.2.1. Ekonomik Faktörler

Dünya genelinde göçü etkileyen ekonomik faktörler arasında düşük yaşam standardı, yiyecek ve barınma eksikliği, işsizlik gibi konular yer almaktadır (Urbański, 2022: 2). Uluslararası göçe yönelik ekonomik perspektifler, göç kalıplarının finansal refah düzeyindeki farklılıkları yansıtması gerektiğini ileri sürmektedir. Örneğin, neoklasik iktisat teorilerine göre bireyler, göç kararı almadan önce maliyet ve kâr analizi yapar. Bireyler, hedef ülkede yüksek ücret kazanacağını öngördüğü takdirde göç kararı alırlar (McMillan, 2024: 3). Başka bir deyişle yoksul ülkelerdeki işçiler, çoğunlukla gelişmiş ülkelerde daha yüksek maaş ve daha iyi bir iş bulma beklentisi içinde göç ederler. Ekonomi temelli göç modellerinin hemen hemen hepsi gelir farklarını içinde barındırmakta ve gelirin göç hareketlerini açıklamada önemli bir etken olduğunu vurgulamaktadır (Simpson, 2017: 2). Bu bağlamda gelir, itici bir faktör olarak hizmet eder. Düşük gelir seviyesi, göçmenleri kendi ülkelerinden başka ülkelere itebilir. Tam tersi durumda ise yüksek gelir seviyesine sahip ülkeler veya bölgeler, göçmenleri kendilerine çekebilirler. Böylece itici faktörler, bireyleri kendi ülkelerinden ayrılmaya iten koşullar iken, çekici faktörler ise hedef ülkeye gitmeye teşvik eden koşullardır (Urbański, 2022: 2).

Chang (1998)'e göre, küresel ekonomik verimliliğe yönelik neoliberal yaklaşım, emeğin maksimum getiriye elde ettiği ve marjinal ürünün en yüksek olduğu ülkeye serbestçe göç etmesine imkân tanımaktadır. Fakat emek göçü, ekonomilerde üretim faktörlerinin görece miktarını ve getirilerini değiştirmektedir. İşgücü piyasasına olan etkisi sebebiyle göçün, tercih edilebilirliği konusunda çelişkili görüşler bulunmaktadır. Örneğin, göçmen işçilerle doğrudan rekabet eden hedef ülkedeki işçiler, göçü olumsuz olarak değerlendirirken işverenler ise göçmenler konusunda

daha olumlu bir bakış açısına sahiptir (Bodvarsson ve Van Den Berg, 2013: 3-4). İş verenlerin göçmenlere olumlu bakmalarının en büyük sebebi, gelişmiş ülkelerdeki yerli iş gücü, yüksek nitelikli mesleklere doğru yöneldikçe düşük nitelikli iş gücüne (sanayi, tarım ve ev hizmetleri gibi) olan talebin de eşanlı olarak artmasıdır. Göçmen işçiler açısından değerlendirildiğinde, 19. yüzyılda ticareti ve göçü inceleyen iktisat tarihçileri, nitelikli veya niteliksiz iş gücü göçünün tek başına ticaretten daha fazla kazanç sağladığına dair kanıtlar sunmuştur (Rudolph, 2003: 603).

Göçmen işçiler, yerlilerin genellikle çalışmak istemediği düşük ücretli işleri yapma konusunda istekli olabilirler. Her ne kadar batı standartlarına göre niteliksiz işlerden (inşaat, tarım, sanayi ve ev hizmetleri gibi) kazandıkları ücret düşük olsa da göçmenlerin kendi ülkelerinden kazanacağı ücretten katbekat fazladır. Böylece göçmenlerin sosyo-ekonomik durumları gün geçtikçe iyileşmektedir (Czaika ve de Haas, 2012: 425).

1.2.2. Siyasi Faktörler

Göç olgusunun sadece ekonomik nedenleri üzerine yoğunlaşmak, hedef ülkenin siyasi ortamının göç kararını etkilediği gerçeğini göz ardı etmek olur. Bireyin gönüllü olarak göç etme kararı almasında anavatanındaki (kaynak veya menşei ülke) ve hedef ülkedeki siyasi koşullar belirleyici rol oynar. Hedef ülkenin göçmenlere yönelik hoşgörü düzeyi ile yasal ve siyasi haklarının yapısı, göçmenlerin hedef ülke seçimindeki belirleyici etmenler arasındadır (Helms ve Leblang, 2019: 7). Bunun yanında, menşe ülkedeki yolsuzluk oranının yüksek olması, zamanla yaşam ve çalışma koşullarının kötüleşmesine neden olur. Bu durumda, nitelikli iş gücü hayat standardı yüksek ve çalışma şartları iyi olan yerlere göç etmeyi tercih eder. Böylece nitelikli iş gücünün göç etmesini engellemek oldukça zordur (Cooray ve Schneider, 2016: 294). Örneğin Cooray ve Schneider (2016), 115 ülkenin 1995-2010 yıllarını kapsayan verileri ile göçün belirleyicilerine ilişkin GMM panel veri analizi yapmışlardır. Analizde, yolsuzluk arttıkça göç eden nitelikli iş gücü sayısının da arttığına ulaşılmıştır.

İtici ve çekici faktörlerin etkisi, hedef ülkenin yasalarına göre farklılık gösterebilir. Örneğin hedef ülkedeki göç politikalarının daha esnek olduğu yıllar ile

sıkı olduğu yıllar kıyaslandığında, esnek yıllarda göç üzerinde, çekici faktörlerin etkisi daha fazla iken itici faktörlerin etkisi daha azdır (Mayda, 2010: 1253). Ortega ve Peri (2013) çalışmalarında 15 tane OECD üyesi hedef ülkenin ve bu ülkelere göçmen gönderen 120 ülkenin 1980-2006 dönemindeki verileri ile ikili göç akışlarına ilişkin analiz yapmışlardır. Göç akımlarının hedef ülkenin kişi başına düşen gelirine yüksek oranda duyarlı olduğu ve göçmen girişini düzenleyen yasaların sıkılaştırılmasının göç akımını azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Brücker ve Schröder (2011), 15 OECD ülkesinin 1980-2005 yılları arasındaki veriler ile regresyon analizi yapmışlardır. Araştırmanın sonucuna göre, yüksek nitelikli göçmenleri çekmek için uygulanan göç politikalarına sahip ülkelerde net göç oranı çok yüksektir. Böylece aynı coğrafyadaki ülkeler de nitelikli göçü çekmek amacıyla benzer politikalar uyguladığını belirlemişlerdir.

Hedef ülke, göçmenlerin hem mesleklerini ve ekonomik refahlarını hem de o ülkede kalma ve geri dönüş olasılıklarını etkilemektedir. Otoriter rejimle yönetilen ülkelere göç edenler, demokratik ülkelere göç edenlere kıyasla daha çok geçici olarak yerleşmeyi tercih etmektedir. Dolayısıyla, hedef ülkenin yönetim şeklinin, bireylerin göç kararını şekillendirmede etkili bir unsur olduğu sonucuna varılabilir (Kapur, 2014: 489).

1.2.3. Sosyal ve Kültürel Faktörler

Kültürel faktörler, menşe ülke ve hedef ülkenin etnik yaşam tarzını kapsamaktadır. Hedef ülkenin etnik yapısı, göçmen ağlarının varlığı sebebiyle uluslararası göçü tetikleyebilir. Hedef ülkedeki etnik gruplar, bir tür sosyal sermaye olarak değerlendirildiği zaman, göçmen ağlarının nasıl oluştuğu anlaşılabilir. Bu ağlar sayesinde göçmenler için göçün maliyeti azalabilir ve hatta işsizlik riski ortadan kalkabilir. Kısaca göçmen ağı geniş olan ülkelerde, göçün beklenen getirisi daha yüksek olacağından dolayı bu ülkeler göçmenler tarafından daha çok tercih edilmektedir (Jennissen, 2007: 419).

Göç kararını etkileyen sosyo-kültürel faktörler arasında eğitim ön sıralarda bulunmaktadır (Salazar-Pastrana vd., 2016: 26-27). Bireyin eğitim seviyesi yükseldikçe daha iyi iş imkanlarına, daha fazla gelire ve daha yüksek yaşam

standardına ulaşması beklenir. Örneğin, Meksika’da yaşayan aileler, kendi ülkelerinde çocuklarına iyi bir eğitim fırsatı sunamadıkları için onları daha gelişmiş ülkelere gönderir. Aileler, çocuklarının hayatında sosyal, kültürel ve ekonomik olarak olumsuzlukları ortadan kaldırmak amacıyla, güvenli ve sosyo-ekonomik açıdan güçlü ülkeleri tercih etmektedirler (Odabaşı ve Karaman, 2023: 78).

Göç kararını etkileyen bir başka sosyal faktör de sağlıktır. Sağlık hizmetlerindeki yetersizlikler bireyleri daha iyi bir sağlık hizmeti almak için başka ülkelere yönlendirmektedir. Örneğin, İngiltere’de ülkede ikamet eden kişiler, hastane hizmetlerinden ücretsiz olarak yararlanmaktadır. Ayrıca ibadet özgürlüğü gibi dini faktörler de göçü yönlendirmektedir (Urbański, 2022: 3). Sonuç olarak eğitim, sağlık, inanç gibi kültürel ve sosyal faktörler, bireylerin göç kararı vermesinde etkili olduğu söylenebilir.

1.2.4. Çevresel Faktörler

İklim değişikliği ve göç arasındaki ilişki karışık ve öngörülemez olarak nitelendirilebilir. Çevresel mültecilerin potansiyeline ilişkin tartışmalar 1970’li yıllara kadar uzanmakla birlikte “çevresel mülteci” terimi ilk kez aynı dönemde kullanılmaya başlanmıştır. Maltus’a göre nüfus artışı zamanla kaynak kıtlığına yol açacak ve bu şartlar altında da göç, çatışmayı başlatacaktır. Günümüzde iklim değişikliğinin etkilerine yönelik ilgi günden güne artmaktadır. Zira iklim değişikliğinden kaynaklanan çevresel bozulmalar nedeniyle, 2025 yılına kadar yaklaşık 200 milyon insanın göç edeceği öngörülmektedir (Tacoli, 2009: 516).

Hunter vd. (2015), çevresel faktörlerin göç modelleri ile olan ilişkisini belirlemek amacıyla özellikle iklim değişikliğinin sonuçlarına odaklanmıştır. Çevresel faktörler, yavaş veya ani olan felaketler üzerinde etkilidir. Örneğin kuraklık veya yağış miktarındaki değişkenlikler gibi yavaş gerçekleşen çevresel olgular, hane halklarının geçim kaynaklarını kısıtlayabilir ya da çeşitlendirebilir. Bu durum, geçim kaynaklarını değiştirmeyi veya çeşitlendirmeyi düşünen hane halkını göç etmeye yönlendirebilir. Diğer yandan ani başlayan doğal felaketler ise hane halklarını uzun vadeli olarak yerlerinden edebilir (Hunter vd., 2015: 379; McMillan, 2024: 4).

1.3. Uluslararası Göç Kuramları

Geçtiğimiz yıllarda göç araştırmacıları, uluslararası göç hareketlerinin sebeplerini açıklamak amacıyla çeşitli kuramlar geliştirmiştir. Araştırmacıların bir kısmı birey ve aile ölçeğinde meydana gelen olgulara odaklanırken, diğer kısmı ise ülkeleri ve bölgeleri kapsayan küresel ölçeklere yoğunlaşmaktadır. Bu kuramlar genel olarak, göç akımının çeşitli faktörlerden kaynaklandığını ve bu faktörlerin birçoğunun ise empirik olarak desteklendiğini savunmaktadır (McMillan, 2024: 2). Bu bakış açıları bilim dallarına göre çeşitlilik göstermektedir. Antropoloji, sosyoloji ve tarih gibi bilim dalları; göç konusunda birey, hane halkı, yapısal ve kurumsal faktörler ile göçün zaman içindeki gelişimi gibi konulara odaklanmaktadır. Ekonomi ve demografi bilim dalları; iş gücü piyasası, itme-çekme, beşerî sermaye, fayda maksimizasyonu, nüfus ve doğum oranı gibi faktörleri açıklamaktadır (Burnley, 2016: 78). Coğrafyacılar ise göçün mekânsal desenleri, kültürel coğrafya ve kimlik konularında uzmanlaşmaktadır. Antropologlar ve sosyologlar ise sınır ötesi aile kavramını ve yaşamın seyrini incelemektedir (Dunn, 2010). Çizelge 1.1’de disiplinlere göre göç olgusunun araştırma soruları ve araştırılan birimler, kısaca açıklanmaktadır.

Çizelge 1.1. Disiplinler açısından göç soruları ve kapsamı

Disiplin	Araştırma Soruları	Araştırılan Birimler
Antropoloji	Göç kültür değişimini ve kültürel kimliği nasıl etkiler?	Mikro birimler, bireyler, hane halkları, gruplar
Demografi	Göç, düşük doğum oranlarını telafi edebilir ve böylece yaşlanan bir toplumda gençleşmenin bir faktörü olabilir mi?	Yerli ve yabancı doğumlu nüfus, bireyler, hane halkları, etnik gruplar
Ekonomi	Göç etme eğilimini ve etkilerini açıklayan faktörler nelerdir?	Mikro birimler, bireyler
Coğrafya	Göçmen ağlarının ve yerleşimlerinin mekânsal desenlerini açıklayan faktörler nelerdir?	Ölçekler, bireyler, gruplar, hane halkları
Tarih	Göç olgusu zaman içinde nasıl ortaya çıktı, gelişti ve ilerledi?	Mekânsal olduğu kadar zamansal olarak da değişiklik gösterir.
Hukuk	Hukuk göçü nasıl etkilemektedir?	Makro ve mikro birimler, politik ve yasal sistem
Siyaset Bilimi	Devletler göçü kontrol etmekte neden zorlanıyor?	Makro birimler, Politik ve uluslararası sistemler
Sosyoloji	Birleşme ve dışlamayı ne açıklamaktadır?	Makro birimler, etnik gruplar

Kaynak: Brettell ve Hollifield, 2022: 11.

Bu doğrultuda göçün unsurları ve kapsamı, farklı disiplinler tarafından belirlenmeye çalışılmakta ve çok sayıda kuram ortaya konulmaktadır. Bu bölümde temel göç kuramları, ekonomik temelli göç kuramları ve sosyo-kültürel göç kuramları ana hatları ile açıklanmaktadır.

1.3.1. Temel Göç Kuramları

Coğrafyacılar, göçün mekânsal desenleri, kültürel coğrafya ve kimlik konularında uzmanlaşmaktadır. Antropologlar ve sosyologlar ise sınır ötesi aile kavramı ile yaşamın seyrini incelemektedirler (Dunn, 2010). Bu doğrultuda göçün unsurları ve kapsamı, farklı disiplinler tarafından belirlenmeye çalışılmakta ve çok sayıda kuram ortaya konulmaktadır. Bu bölümde temel göç kuramları, ekonomik temelli göç kuramları ve sosyo-kültürel göç kuramları ana hatları ile ele alınmaktadır. Temel göç kuramları başlığı altında, Ravenstein (1885)'in ilk göç çalışması olan göç kanunlarına değinilmekte sonrasında sırasıyla Uluslararası Göçün İtme-Çekme Kuramı, Kesişen Fırsatlar Kuramı ve Petersen'in Göç Tipi Sınıflandırması kuramları incelenmektedir.

1.3.1.1. Ravenstein'in Göç Kanunları

Coğrafyacı Ravenstein (1885), göç olgusunu sistematik bir kuram şeklinde açıklayan ilk bilim insanıdır (Aktaş ve Şahin, 2019: 224). Ravenstein (1885), “*The Laws of Migration*” adlı çalışmasının kuramsal temelini endüstrileşme ve kentleşme olguları üzerine kurmuştur. 19. yüzyılda yaşanan endüstrileşme hareketleri çalışmanın motivasyonunu oluşturmaktadır. Endüstrileşmeyle birlikte eş zamanlı olarak, iş imkanlarının gelişmesi ve ulaşım ağının genişlemesi, milyonlarca insanın Avrupa'nın içlerine ve Kuzey Amerika'ya doğru göç etmesinde teşvik edici rol oynamıştır. Kısaca milyonlarca insan evlerini bırakarak daha iyi bir yaşam için başka bölgelere taşınmıştır. Tüm bu gelişmelerin yaşandığı dönemde Ravenstein (1885 ve 1889) çalışmalarında yedi göç kanunu belirlemiştir (Çağlayan, 2006: 69; Develi, 2017: 1345). Ravenstein (1885) ve (1889) yıllarındaki bu çalışmalarında belirlediği yedi göç kanunu şöyle özetlenebilir:

1. Göçü tetikleyen temel unsur coğrafi mesafedir. Bu bağlamda bireyler kısa mesafeli yerlere göç etmektedir. Göç akışının yönü ise kırsal kesimden ticaret merkezlerine doğrudur.
2. Ticaret merkezlerine yani büyümekte olan şehirlere, yakın mesafelerden gelen göç artar. Bu durumda kırsal alanlarda boşluklar oluşur ve bu boşlukları da daha uzak mesafelerden gelen göçmenler doldurur.
3. Bu dağılma süreci, absorbe etme sürecinin tersidir ve onunla benzer özellikler göstermektedir.
4. Her ana göç akım, kendisini dengeleyici bir karşı akım üretir.
5. Uzun mesafe kat eden göçmenler, genellikle sanayinin veya ticaretin yoğun olduğu yerlerden birini tercih ederler.
6. Kentte yaşayan insanlar, kırsal alanlarda yaşayanlara göre daha az göç etme eğilimindedir.
7. Göç kanunu cinsiyetle ilişkilidir. Bu kanuna göre erkeklerin uzun mesafeli ve yurtdışına göç etme eğilimlerine karşın kadınlar da kısa mesafeli ve yurtiçi yerlere göç etme eğilimi sergilemektedirler (Ravenstein, 1885: 198-199; Ravenstein, 1889: 286-288).

Ravenstein (1885), bu yedi göç kanunu ile kendinden sonraki araştırmalara farklı fikirler sunduğu görülmektedir. Özellikle birinci kanunu üç ana başlık altında toplayabilir. Birincisi uzaklık, göçü caydırır. İkinci olarak göçün yönü, ekonomisi canlı olan şehirlere doğrudur. Son olarak da bir yerden başka bir yere göçün akışını belirleyen nüfusun büyüklüğüdür (Greenwood, 2019: 273).

Zipf (1946), Ravenstein'in (1885) ilk kanunundan esinlenerek geliştirdiği hipoteze göre bireylerin göç kararları, menşe ve hedef yerlerin nüfusları ile doğru orantılı iken iki bölge arasındaki uzaklık ile ters orantılıdır (Zipf, 1946: 677-678). Ayrıca aşağıdaki göç kuramlarında da açıklanacağı gibi Ravenstein (1885 ve 1889) kendinden sonraki birçok araştırmaya ilham kaynağı olmaktadır.

1.3.1.2. Uluslararası Göçün İtme-Çekme Kuramı

Temel göç kuramları arasında en dikkat çeken kuramlardan biri de Everett Lee (1966)'nın "*A Theory of Migration*" makalesinde yayınlanan itme-çekme kuramıdır.

Lee (1966) bu çalışmasında, Ravenstein (1885)'in göç kuramı üzerinden yetmiş beş yıl geçtiği halde Ravenstein'in çalışmalarına çok fazla alıntı yapıldığını ifade etmiştir. Lee'ye (1966) göre, binlerce göç çalışması yapılmış, fakat bu çalışmalar; cinsiyet ve göç, eğitim ve göç, ırk ve göç, mesafe ve göç, iş gücü ve göç gibi konularda genellemelerin ötesine geçememiştir. Göçün nedenleri ve göç edilen yerlerde karşılaşılabilecek sorunlar üzerinde duran çok az sayıda yayın olduğunu söylemiştir (Lee, 1966: 48). Söz konusu yetersizlikleri gidermek adına göçün itici ve çekici faktörler ile göçün sebeplerini incelemiştir. Lee (1966), göç kararının alınmasında etkili olan faktörleri ve göç sürecini dört başlık altında özetlemektedir (Lee, 1966: 49-50).

1. Menşe ülke ile ilgili faktörler
2. Hedef ülke ile ilgili faktörler
3. Araya giren engeller
4. Bireysel faktörler

Lee'nin (1966) saptadığı bu faktörler, itme-çekme kuramının temel işleyişini ve bileşenlerini teşkil etmektedir. Bu kurama göre hem kaynak (menşe) ülkede hem de hedef ülkede itici ve çekici faktörler mevcuttur (Çağlayan, 2006: 72-73). İtici faktörler, bireylerin göç etmesine sebep olan ekonomik, dini ve siyasi sorunlardır. Bu faktörler yüksek işsizlik, doğal afetler, terör olayları ve temel ihtiyaçların karşılanamaması gibi unsurları içerebilir. Ayrıca mesafenin uzak olması, ulaşım da aksaklıklar ve tehlikeli yolculular, araya giren engeller olarak ifade edilebilir. Çekici faktörler ise hedef ülkedeki yaşam standardının yüksek olması, iklim, teknolojik gelişmişlik ve istihdam oranının yüksek olması gibi unsurların bireylere cazip gelmesi ile ilişkilidir (Yılmaz ve Özer, 2022: 285).

Fakat bireysel faktörlerin hangisinin itici veya hangisinin çekici faktör olduğu net değildir. Çünkü bu faktörler bireyden bireye değişiklik arz eder. Örneğin bireylerin eğitim seviyesi, cinsiyeti ve aidiyeti gibi özellikler belirleyici rol oynamaktadır. Eğitim çağında çocuğu olan bireyler için hedef ülkedeki eğitim şartları, aileler için çekici ve itici bir faktör oluşturmaktadır. Ancak çocuğu olmayan bireyler için eğitim ile ilgili faktörler nötr özellik taşımaktadır (İnce, 2019: 2586-2587). Sonuç olarak göçmenler,

menşee ülke ile hedef ülkenin olumlu ve olumsuz taraflarını değerlendirecek sonrasında göçe engel olabilecek etkenleri belirlemektedir. Ardından bireysel faktörleri de göz önüne aldıktan sonra göç kararı almaktadırlar (Erkan, 2021: 426).

1.3.1.3. Kesişen Fırsatlar Kuramı

Erken dönem göç çalışmaları incelendiğinde, genellikle göç edenlerin çoğunluğunun kısa mesafeli yerleri tercih ettikleri üzerinde durulmuştur. Fakat sonraki yıllarda yapılan çalışmalarda, göç olgusu hem mesafe açısından hem de fırsatlar açısından incelendiği görülmektedir. Göç olgusunun empirik olarak test edildiği çalışmalardan biri de Samuel A. Stouffer'ın (1940) "*Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance*" isimli araştırmasıdır.

Stouffer (1940)'a göre, eğer bir birey X alanından Y alanındaki bir yere taşıyorsa, Y alanında bireyin doldurabileceği açık bir pozisyon olmalıdır. Bireylerin doldurduğu boş pozisyon veya şehrin herhangi bir yerinde bireyin doldurabilecek olduğu halde doldurmadığı pozisyonlar, fırsat olarak nitelendirilmektedir. X'teki eski yerine Y'deki ikametgahından daha yakın olan boş pozisyonlara kesişen fırsatlar denmektedir. Bu bağlamda Stouffer (1940) makalesinde göç ve mesafe arasında zorunlu bir ilişki olmadığını varsayar ve bunun yerine araya giren fırsatlar kavramını önermektedir. Belirli bir mesafedeki yere göç eden insan sayısı, o mesafedeki fırsatlar ile doğru orantılıdır. Fakat kesişen fırsatlar ile ters orantılıdır. Yani hipotez şu anlamı ifade eder: belirli bir mesafeye giden insan sayısının, o mesafede bulunan fırsatlardaki yüzde artışla doğru orantılıdır (Stouffer, 1940: 844-856).

Bu teoriye göre göç etmeye karar vermek için göç edilebilecek yerlerdeki fırsatlar, mesafenin etkisi kadar önemlidir. Dolayısıyla göç ile ilgili analizler yaparken menşee ülkedeki çekim faktörleri ile hedef ülkedeki çekim faktörleri ve bu iki yer arasındaki mesafe dikkate alınmalıdır (Erkan, 2021: 428).

Hedef ülkedeki ekonomik fırsatların fazlalığı göçü teşvik etmektedir. Ancak menşee ülke ile hedef ülke arasındaki uzaklığın artmasına bağlı olarak, göçmenlerin geçmesi gereken sınır sayısı artmaktadır. Bu doğrultuda bürokratik engeller de artmaktadır. Tüm bu değerlendirmeler sonucunda göçmenler, olumlu ve olumsuz

durumları hesapladıktan sonra göç etme kararı alırlar (Şahin ve Şen, 2020: 378). Sonuç olarak kesişen fırsatlar kuramı, uluslararası göçü açıklamak için önemli bir katkı sağlar. Özellikle göç sırasında oluşabilecek olumsuzlukları dikkate alarak göç olgusunu değerlendirmektedir (Çağlayan, 2006: 77).

1.3.1.4. Petersen’ in Göç Tipi Sınıflandırması

Petersen, (1958) yılında Göçün Genel Tipolojisi “*A General Typology of Migration*” başlıklı makalesinde göçmen tercihleri ve göçün sebepleri üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çalışmada insanların doğasının aynı olmadığını ve göçün normal bir durum olamayacağını savunur. Ancak evrensel psikolojik olgulara göre göç, insanların yolculuk tutkusunun bir sonucudur. Bütün insanların doğasının aynı olduğu varsayılır. Bu durum karşısında Petersen (1958), bütün insanların doğasının aynı olduğu varsayıldığında neden bazı insanlar göç ederken bazıları göç etmiyor? sorusuna cevap aramıştır. Bu bağlamda göçü iten ve çeken faktörlerin altındaki nedenleri araştırmıştır (Petersen, 1958: 258).

Göçü iten ve çeken faktörler zaman içerisinde değişebilir. Buna ek olarak iç ve dış göç olgusunu genel bir çerçeveye oturtmaya çalışan Petersen (1958), göçmenleri iki farklı sınıfa ayırır. Bu kapsamda yenilik elde etmek için farklı coğrafyalara hareket ediliyorsa bu yenilikçi (innovating) göçü ifade eder. Eğer mevcut hayat şartlarındaki değişikliklere tepki olarak hareket ediliyorsa bu durumu muhafazakâr (conservative) göç olarak nitelendirir (Petersen, 1958: 258). Yenilikçi göçü muhafazakâr göçten ayırıştırarak göçmenlerin isteklerini de analize dahil eden Petersen (1958), daha gelişmiş bir göç tipolojisinin temelini oluşturmaktadır. Göçü beş farklı şekilde sınıflandırır (Petersen, 1958: 250-264): İlkel (primitive) göç, zorunlu (forced) göç, yönlendirilmiş (impelled) göç, serbest (free) göç ve kitlesel (mass) göç.

- İlkel (Primitive) Göç: Doğa olayları ve çevrenin itme faktörü ile oluşan göç tipidir. Şöyle ki, bireyin veya bireylerin kuraklık ve kıtlık gibi doğa olayları karşısında bulundukları coğrafyada yaşayamayacak duruma gelmeleri sonucunda göç etmeleridir.

- Zorunlu (Forced) Göç: Sosyal yapıların ya da devletlerin zorlaması göçü itmektedir. Bu durumda bireylerin göç sürecinde herhangi bir inisiyatifi ve karar verme hakkı yoktur. Yani gücü elinde tutanlar, bireyleri zor kullanarak göç ettirmektedirler.
- Yönlendirilmiş (Impelled) Göç: Bireyler, çevresinde siyasi ve sosyal baskılar yoluyla göç etmeye zorlanmaktadır. Fakat göç edip etmeyeceği bireyin kendi kararına bağlıdır.
- Serbest (Free) Göç: Bireyler göç kararını kendi istekleri ve inisiyatifleri doğrultusunda vermektedir. Bireyin göç kararını etkileyecek ya da zorlayacak herhangi bir durum söz konusu olmadığı için bu göç tipine serbest göç tipi denir.
- Kitlesele (Mass) Göç: Petersen (1958) tarafından belirlenen son göç tipi kitlesele göçtür. Kitlesele göç, tipine göre bir ülkeden başka ülkeye ya da bir bölgeden başka bir bölgeye kitlesele olarak göç edilmektedir. Teknolojik yenilikler ve ulaşım ağındaki gelişmeler, kitlesele göç ile doğru orantılıdır.

Petersen (1958) çalışmasında göçmenlerin, göçü etkileyen faktörlerden nasıl etkilendiğini ve bu durum sonucunda nasıl göç ettiklerine ışık tutmaktadır. Sonuç olarak Petersen (1958), göç tipolojisi oluşturmalarının yanında göçmenlerin göç kararını etkileyen veya göçe zorlayan etkenlerinde göç için önemli bir faktör olduğunu tespit etmiştir (Erkan, 2021: 427-428).

1.3.2. Ekonomi Temelli Göç Teorileri

Ekonomik temelli göç kuramları başlığı altında Neo-Klasik Göç Kuramı, Yeni Ekonomi Kuramı ve İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Kuramı incelenmektedir (Yaman, 2016: 100).

1.3.2.1. Neo-Klasik Göç Kuramı

Uluslararası göç hareketlerini açıklamak için oluşturulan göç kuramları, ilk aşamada temel olarak ekonomi ile bağlantılı şekilde açıklanmıştır. Bu kuramın dayandığı temel varsayım, uluslararası göç ve iç göç hareketlerinin emek piyasasındaki arz ve talep dengesinin coğrafi olarak farklılık göstermesinden

kaynaklandığı şeklindedir (İnce, 2019: 2588). Ayrıca göçle ilgili üzerinde en çok durulan kuramlar; rasyonel beklentiler, beklenen net getiri, ücret farklılıkları, fayda maksimizasyonu ve faktör hareketliliği gibi teorilere dayanan neoklasik göç teorisidir. Neo-klasik göç teorisi, makro ve mikro olmak üzere göç kuramına iki yaklaşım sunmaktadır (Develi, 2017: 1346).

1.3.2.1.1. Neo-Klasik Ekonominin Makro Göç Kuramı

Makro ekonomik perspektiften uluslararası göç, ilk olarak Lewis (1954) ve Ranis ve Fei (1961) tarafından ele alınmıştır. Lewis ve Ranis ve Fei (1961), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında iş gücü piyasasındaki dengesizlik sorunu üzerinde çalışmışlardır (Robinson, 2005: 5).

Lewis (1954) tarafından ileri sürülen neo-klasik makro ekonomi kuramına göre, iş gücü piyasasındaki coğrafi farklılıklardan kaynaklanan arz ve talep dengesizlikleri göçü etkilemektedir. Şöyle ki, iş gücü yani emek arz fazlasına sahip olan ülkelerde ücretler düşüktür. Fakat sermayeye kıyasla, emek talep fazlası olan ülkelerde ise ücretler yüksektir. Ücret farklılığını dikkate alan emek, ücretlerin düşük olduğu bölgelerden yüksek olduğu bölgelere doğru göç etmektedir. Bu göç hareketi sonucunda emek arz fazlası olan ülkelerde emek arzı azaldığı için emek piyasası daralmakta ve böylece ücretler artmaktadır. Yüksek sermayeye sahip talep fazlası olan ülkelerde ise emek arzı attığı için ücretler düşmektedir. İki ülke arasındaki nüfus hareketlerinden kaynaklanan bu durum emek piyasası dengeye gelinceye kadar devam etmektedir. Neticede neoklasik makro ekonomik göç kuramı, ücretler ve istihdam koşullarındaki farklılıkları baz almaktadır. Kısaca uluslararası göç, ücret farklılıklarından kaynaklanmaktadır (Massey vd., 1993: 433; Robinson, 2005: 5).

Neoklasik makroekonomi göç kuramı, kamuoyunu güçlü bir şekilde uzun süre yönlendirmiş ve yeni göç politikalarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu kuramdaki önerileri ve varsayımları şöyle ifade etmektedirler (Massey vd., 1993: 433-434):

- Uluslararası emek göçü, ülkeler arasındaki ücretlerdeki farklılıklardan kaynaklanır.

- Ülkeler arasındaki ücretlerdeki farklar ortadan kalkması durumunda göç hareketi duracaktır. Bu durumda ücretlerde farklılık olmadığı için göç gerçekleşmeyecektir.
- Uluslararası beşerî sermaye akışı (yüksek vasıflı işçiler), mevcut beşerî sermaye stoğundaki farklılıklardan etkilenmektedir. Bu durum toplam ücret düzeyindeki farklılıklarla ilişkilidir.
- Uluslararası işgücü piyasaları, göç hareketlerinin temel dinamiğini oluşturur. Diğer alt piyasaların uluslararası göç hareketleri üzerinde önemli bir etkisi yoktur.
- Hükümetlerin göç hareketlerini kontrol etmelerinin bir yolu, göç alan ya da göç veren ülkelerin iş gücü piyasasında düzenlemeye gitmektir.

Konu ile ilgili bir başka tartışma noktası yatırımlar ile ilişkilidir. Sermaye oranı düşük olan ülkelerde yatırımın getirisi fazladır. Bu sebeple sermaye bakımından zengin ülkelere düşük sermaye oranına sahip ülkelere doğru sermaye akışı olur. Buradaki sermaye akışı sadece fiziki değil aynı zamanda beşerî sermayeyi de kapsamaktadır. Sonuç olarak nitelikli işçi oranlarının yüksek olduğu ülkelere nitelikli işçilerin görece düşük oranda düşük olduğu ülkelere doğru göç akımı gerçekleşmektedir (İnce, 2019: 2589).

1.3.2.1.2. Neo-Klasik Ekonominin Mikro Göç Kuramı

Neo-klasik ekonominin makro düzeydeki göç çıkarımları, mikro düzeyde beşerî sermaye kuramına da uygulanabilir (Todaro, 1969). Buna göre, beşerî sermaye kuramı, göç hareketlerinde bireysel tercihlerin ön planda olduğunu vurgulamaktadır ve konuyu gelişmiş ülkeler açısından incelemektedir. Bu model ilk olarak Chicago İktisat Okulu tarafından sunulmuştur. Bu okul, gelişmiş ülkelerdeki göç ve entegrasyon politikaları konularında yaptığı çalışmalarla önemli katkılar sağlamıştır (Robinson, 2005: 5).

Chicago İktisat Okulu'nun ileri sürdüğü Beşerî Sermaye Modeline göre, göç hareketleri, beşerî sermayeye yapılan bir yatırımdır. Neo-klasik ekonominin mikro göç yaklaşımı, makro düzeydeki göç yaklaşımından farklı olarak, bireylerin rasyonel

tercihlerine odaklanarak göçü açıklamaktadır. Beşerî sermaye modelinde, rasyonel aktörler olan bireyler, beşerî sermayelerini geliştirebileceği ülkeleri tercih etmektedir. Bu bireyler tercihte bulunmadan önce beşerî sermayesinin kendi ülkesindeki değeri ile hedef ülkedeki değeri arasındaki farkı çok iyi analiz ederler (Robinson, 2005: 6). Bu doğrultuda bireyler, yüksek fayda elde edebilecekleri yerlere göç etmek için çeşitli hazırlıklar yapmaktadır. Bu hazırlıklar genellikle yolculuk masrafları, dil öğrenme ve göç edilen yere uyum sağlamak için gerekli olan süreçleri içermektedir. Örneğin bireyler, yasa dışı yollarla göç etmeye karar veriyse hapis cezası, ölüm tehlikesi ve sınır dışı edilme gibi çeşitli riskleri göz önüne almaktadır (İnce, 2019: 2591).

Göçe karar verme süreci Massey vd. (1993) tarafından şöyle özetlenmektedir:

- Uluslararası göç hareketleri, ülkeler arasındaki istihdam oranları ve kazançların farklı olmasından kaynaklanmaktadır.
- Bireyin göç ettiği ülkede istihdam olasılığını arttıran faktörler; eğitim düzeyi, dil becerisi ve deneyimidir. Bu faktörlere sahip bireylerin göç etme olasılığı artmaktadır.
- Göç maliyetlerini bireysel özellikler, sosyal koşullar ve teknoloji düzeyindeki iyileşmeler azaltmakta ve böylece göçün net getirisi yükselmektedir. Bu bağlamda uluslararası göç etme olasılığı artar.
- Bireysel nitelikler ve göç maliyetleri nedeniyle, aynı ülkedeki bireyler, farklı göç eğilimleri sergileyebilirler.
- Ülkeler arasındaki göç hareketleri, bireylerin fayda-maliyet hesaplamaları sonucunda şekillenir.
- Bireylerin bulundukları ülke ile göçe konu olan ülke/ler arasındaki kazançları eşitlenene kadar uluslararası göç hareketleri devam eder. Dolayısıyla bu kazançlar eşitlendiği takdirde uluslararası göç hareketleri oluşmaz.
- Beklenen kazançlar arasındaki farkın büyüklüğü, ülkeler arasındaki göç hareketinin yoğunluğunu belirler. Kısaca kazanç artarsa göç miktarı da artar.

- Göç kararı temelde iş gücü piyasaları arasındaki dengesizliklere göre belirlenir.
- Hükümetler göçü, bazı politikalar yoluyla kontrol eder. Örneğin hükümetler, eksik istihdam riskini artırma veya istihdam olasılığını düşürme yoluyla göçün hem psikolojik hem de maddi maliyetini artırarak göçü kontrol altına alabilirler.

Sonuç olarak bu kuram, göçün sebepleri açısından makroekonomik kurama benzer varsayımlar ileri sürmektedir. Bununla birlikte Neoklasik ekonominin mikro göç yaklaşımı makro göç yaklaşımından farklı olarak, göçe sebep olan temel etkenin bireyin kendisi olduğunu ileri sürmesidir. Mikro yaklaşıma göre bireyler, rasyonel hareket ederek fayda ve kazançlarının hesabını yaptıktan sonra göç etme veya göç etmeme kararı vermektedir. Bu karar, beşerî sermayeye yapılan bir çeşit yatırımdır (Güllüpinar, 2012: 59).

1.3.2.2. Yeni Göç Ekonomisi Kuramı

Neoklasik kuramının eleştirisi olarak öne çıkan yeni göç ekonomisi modeli, uluslararası emek göçünün belirleyicilerini açıklamaktadır. Neoklasik göç kuramı bireyi merkeze alırken, yeni göç ekonomisi kuramı aile ve hane halkı davranışlarını referans almaktadır. Stark ve Bloom (1985) bireylerin göç kararını, aile ve hane halklarının fikirlerinin belirlediği yani göçün bir aile stratejisi olduğunu vurgulamaktadır. Aile bireylerinden bir kişinin göçü, ailenin gelirini artırmakla kalmayıp aynı zamanda aile için maddi bir güvence kaynağı da olmaktadır. Yeni göç ekonomisi teorisi, geliri görece yüksek olan bireylerin göç etmesindeki belirleyici unsurları açıklamaktadır (Güllüpinar, 2012: 62; Stark ve Bloom, 1985:173-178).

Yeni göç ekonomisi kuramına göre bireyler, aile stratejisine göre hareket ettikleri için aile içindeki finansal kaynaklar çeşitlenmektedir. Örneğin aile üyelerinden bir kısmı yerel iş gücü piyasalarında istihdam edilirken diğer kısmı ise yabancı iş gücü piyasalarında iş bulabilir. Göç eden bireyler, ekonomik bunalım zamanlarında ailelerine yardım ederler. Bu durumda ailenin ekonomik sorunlardan

olumsuz etkilanmesinin önüne geçilmiş olur. Böylece ailenin refah seviyesi korunmaktadır (İnce, 2019: 2593).

Gelişmiş ülkelerde vadeli işlem piyasaları, sermaye piyasaları, sigorta sistemi ve kurumsal yapı hane halklarını risklere karşı korumaktadır. Fakat gelişmekte olan ülkelerde sigorta sistemi ve sermaye piyasaları gelişmediğinden dolayı hane halkları, riskler karşısında çözüm üretmek zorunda kalmaktadır. Şöyle ki, tarımda çıktıyı ve geliri artırmak amacıyla yeni teknolojileri üretime dahil etmeye çalışan hane halkları, yeterli finansmana erişemezler. Bu sebeple teknolojiyi temin etmek oldukça maliyetlidir. Çözüm olarak hane halkları, aile üyelerinden birini tarım dışında çalışmaya yönlendirmektedir. Ancak kırsal alanlarda tarım dışı iş gücü piyasaları gelişmediğinden bireyler uzak coğrafyalara göç etmek zorunda kalmaktadır. Böylece göç eden bireylerinin ailelerine gönderdikleri dövizler, üretimi çeşitlenmesine katkı sağlamaktadır (Hagen-Zanker, 2008: 12-16). Bu bağlamda yeni göç ekonomisi kuramının temelinde üç ana varsayım yatmaktadır (Robinson, 2005: 6-7):

1. Fedakârlık; bireyin ailesine karşı sorumluluk duygusu taşıması neticesinde ailesine yardım etmek için göç kararı almasıdır.
2. Sigorta; geride kalan ailenin insani ve sosyal durumunu yani refahını güvence altına almaktır.
3. Yatırım; göçün bir parçası olarak anavatanlarında yatırım biriktirebilmesidir.

Bu temel varsayımlar doğrultusunda işçi dövizlerinin akışı bir tesadüf değil, aile stratejisinin bir parçasıdır.

Massey vd. (1993), yeni göç ekonomisi kuramının neoklasik göç kuramından varsayımsal farklılıklarını şu şekilde özetlemektedir (Massey vd., 1993: 439-440):

- Göç araştırmalarında referans olarak bireylerin yerini aileler, hane halkı, kültürel birlik gösteren üretim ve tüketim birimleri almaktadır. Kısaca bireylerin göç kararı, aile bireylerinin ortak görüşüne bağlıdır.

- Ücret farklılıkları uluslararası göçü tek başına açıklamaz. Hane halkları ücret farklılığının olmadığı durumlarda bile riski dağıtmak ve geliri çeşitlendirmek için uluslararası göçü destekleyebilir.
- Uluslararası göç ve yerel istihdam birbirini dışlayan olgular değildir. Hane halkları, göçe ve yerel istihdama katılmaları için teşvik edilmektedir. Yerel ekonomik faaliyetlerden elde edilen gelirler, yerel yatırımlarda oluşacak olan risk ve problemlerin üstesinden gelebilmek için bireyler yurt dışına gönderilebilir. Dolayısıyla göç veren ülkede ekonomik kalkınmanın sağlanması uluslararası göç etmeyi baskılamaz.
- Ülkeler arasındaki ücretler eşitlense bile göç durmaz. Çünkü göç veren ülkelerdeki piyasalar etkin değilse göç devam edecektir.
- Gelir dağılımları farklı olan hane hakları, eşit gelire sahip olmak için göç etme kararı almayabilirler.
- Hükümetler göç oranlarını kontrol etmek için iş gücü piyasalarının yanında sigorta piyasalarını, sermaye piyasalarını ve vadeli işlem piyasalarını şekillendiren politikalar uygulayabilirler. Örneğin, işsizlik sigortaları göçmenler için çekici bir faktördür.
- Hükümet politikaları ve ekonomik değişkenler hane halklarının görece olarak yoksulluk seviyelerini değiştirecektir. Böylece göç etme motivasyonu da değişecektir.
- Hükümet politikaları ve ekonomik değişkenler, hane halklarının gelir dağılımını etkileyerek uluslararası göçü tetikleyecektir. Bir bölgede hükümet politikaları sayesinde yüksek gelir elde ediliyorsa ve bu gelirden yoksul hane halkları pay almıyorsa göç artabilir. Aksine, zengin hane halkları gelirden pay almıyorsa bu durum göçü azaltabilir.

Neoklasik göç kuramına göre, göç alan ve göç veren ülke arasındaki ücretler dengeye gelinceye kadar göç devam etmektedir. İki ülke arasındaki ücret farkları ortadan kalkınca göç duracaktır. Fakat Stark (1991), yeni göç ekonomisi kuramında göç kararı alırken ücret farklılıkları etken olmadığını belirtmiştir. Göç olgusu iş güvenliği, sermayeye erişim gibi uzun dönemli riskleri ortadan kaldıracak etkenlere bağlıdır.

1.3.2.3. İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Kuramı

Neoklasik göç kuramı ve yeni göç ekonomisi kuramı, uluslararası göçün temel nedeni hakkında farklı sonuçlara ulaşmasına rağmen her iki kuram da göç olgusuna mikro bir bakış açısı ile bakmaktadır. İki kuram arasındaki temel farklar, göç kararını kimin verdiği (birey ya da hane halkı), gelirin nasıl ölçüldüğü ve göç kararının toplumu ne ölçüde etkilediğidir. İkiye bölünmüş emek piyasası modeli, diğer ekonomi temelli modellerden belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. İkiye bölünmüş emek piyasası kuramı uluslararası göçün, modern sanayi toplumlarının içsel iş gücü talebinden kaynaklandığını ileri sürmektedir (Massey vd., 1993: 440).

Bu kuramın öncüsü olan Priore (1979) uluslararası göçü gelişmiş ülkelerdeki yapısal iş gücü talebinin bir sonucu olarak açıklamaktadır (Hagen-Zanker, 2008: 7). İkiye bölünmüş emek piyasası kuramına göre gelişmiş ülkeler, ikili sektörel yapıya sahiptir. Birincil sektör, sermayenin yoğun olarak kullanıldığı sektördür. Sektördeki işçiler, ileri teknolojiye teçhizatları kullanabilen nitelikli bireylerdir. Bu nitelikli işçiler, ekonominin kötü gittiği dönemde bile işveren tarafından gözden çıkarılamaz. İkincil sektör ise emek yoğun üretim yapıldığı ve düşük nitelikli işçilerin bulunduğu sektördür. İkincil sektörde işçiler ekonomik daralmanın olduğu dönemde işveren tarafından kolayca gözden çıkarılabilirler (İşcan ve Çakır, 2019: 192). Genellikle birincil iş gücü piyasasında yerel halk, ikincil iş gücü piyasasında göçmenler çalışmaktadır. Yüksek ücret, prestij ve statüyü yansıttığı için halk, birincil sektörde çalışmayı tercih etmektedir. Bu durumu besleyen temel etken ücretler ve enflasyondur. Yapısal enflasyon nedeniyle birincil sektörde sürekli ücret artışları yaşanırken ikincil sektörde ücretler düşüktür. Göçmenler, kendilerini göç ettikleri toplumun bir parçası olarak göremedikleri için düşük ücretle çalışmaya razı olurlar. Bu durumda göç, gelişmiş ülkelerin ikincil sektörlerindeki iş gücü talebini karşılamaya yaramaktadır (Hagen-Zanker, 2008: 7). İkiye bölünmüş emek piyasası kuramının temel varsayımları şöyle özetlenebilir (Massey vd., 1993: 444):

- Uluslararası iş gücü göçü, gelişmiş ülkelerde büyük oranda talebe duyarlıdır. Bu ülkelerde iş gücü talebi, iş verenler veya iş verenler adına hükümetler tarafından gerçekleştirilmektedir.

- Göçmen işçilere yönelik talep yapısal sorunlardan kaynaklanmaktadır. Uluslararası ücret farklılıkları iş gücünün göç etmesi için yeterli bir sebep değildir. Çünkü ücretler sabit iken göçü motive eden birçok etken vardır.
- Toplumsal ve kurumsal mekanizmalar tarafından ücretler düşük seviyede tutulmaktadır. Göçmen işçi arzında azalma olsa bile ücretler artma eğiliminde değildir.
- Göçmen arzındaki artış ücretleri düşürmektedir. Toplumsal ve kurumsal mekanizmalar ücretlerin düşmesini engel olmazlar.
- Devletlerin göç hareketlerini yalnızca ücretler ve istihdam oranlarında değişiklik yaparak etkilemesi mümkün değildir. Sanayi sonrası toplumlarda göçmenler iş gücü talebini karşıladığı için ekonomik yapıda köklü değişiklik yaparak göç hareketi yönlendirilebilir.

Sonuç olarak gelişmiş ülkelerin iş gücü talebinde bulunmalarında yapısal enflasyon, ekonomik düalizm ve iş gücü arzının yetersiz olması birlikte etkilidir. Bu ülkelerde iş gücü arzının demografik yapısı incelendiği zaman hiyerarşik olarak alt sırada yer alan düşük ücretli işlerde göçmenlerin çalıştığı görülmektedir (Develi, 2017:1348). Çizelge 1.2’de ekonomi temelli göç teorileri analiz düzeyi, temel değişkenler ve eleştiri şeklindeki özeti bulunmaktadır.

Çizelge 1.2. Ekonomi temelli göç kuramlarının özeti

Kurumu	Analiz Konusu	Analiz Düzeyi	Temel Değişkenler	Eleştiri
Neoklasik Göç Kuramı	Göçün Belirleyicileri	Mikro, Makro	-Ücret ve gelir farklılıkları -İstihdam olasılığı	-Göçün belirleyicilerini mekanik olarak azaltır. -Lineer bakış açısına sahiptir. -Ücret farkları eşitlenmeden önce göçün neden durduğunu açıklayamıyor. -Piyasa aksaklıklarını görmezden gelir. -Statik bakış açısına sahiptir.
Yeni Göç Ekonomisi Kuramı		Mikro, Meso	-Ücretler ve gelir dağılımı (göreceli yoksunluk) -Kurumsal başarısızlıklar: sermaye ve emek piyasası başarısızlıkları	-Neoklasik kuramının eleştirisi dışında kendine ait bir kuramı yoktur. -Uygulanabilirliği sınırlıdır. -Göç kararı verirken ortaya çıkan piyasa aksaklıkları ve riskleri gelir ve istihdam değişkenlerinden ayırmak zordur.
İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Kuramı		Makro, Meso	-Emek talebi -İş gücü piyasalarının çatallanması -Doğrudan yabancı yatırımlar -Devlet göç politikaları ve işe alım çabaları	-İtici faktörleri dikkate almıyor. -Resmi işe alım uygulamaları üzerinde duruyor. -Birincil ve ikincil sektör arasındaki ayırım net değildir.

Kaynakça: Artan, 2019: 24.

1.3.3. Sosyo-Kültürel Göç Kuramları

Göç araştırmalarının çok segmentli bir yapıya sahip olması birçok alanda analiz yapılmasına imkân tanımaktadır. Göç araştırmaları genellikle göç akımlarının yönüne ve sürekliliğine, göçün dayandığı sebeplere, göçmen emeğine ve göçmenlerin sosyo-ekonomik uyum sürecine odaklanmaktadır.

1.3.3.1. Merkez- Çevre (Dünya Sistemleri) Kuramı

Merkez-Çevre veya Dünya Sistemleri göç kuramının temelleri Wallerstein (1974) tarafından yapılan çalışmalarına kadar uzanmaktadır. Merkez-Çevre (center-periphery) göç kuramı ayrıca “bağımlılık okulu kuramı” olarak da adlandırılmaktadır. Bu kuramda göç, 16. yüzyıldan beri değişen dünya piyasasının yapısına bağlıdır. Merkez ve çevre olmak üzere ikili ekonomik yapı mevcuttur.

Amin (1976), merkez ülkelerin kapitalist gelişiminde devamlılığı sağlamak için çevre ülkelere ihtiyacı olduğunu vurgulamaktadır. Merkez ülkelerin ihtiyaçları genellikle ucuz iş gücü, üretilen malların pazarlanması ve hammadde kullanımı şeklindedir. Çevre ülkelerde üretilen ucuz mallar, merkez ülkeye ihraç edilir. Bu durumun sonucunda dağıtım ve üretim ağında, merkez ve çevre ülkeler birbirlerine karşılıklı bağımlılıkları oluşmaktadır. Çevre ülkeler, ekonomik olarak kalkınmak için merkez ülkelere gereksinim duyarlar. Merkez ülkeler de sermaye birikimlerini artırmak için çevre ülkelere ihtiyaç duymaktadır. Bu kurama göre hem merkez hem de çevre ülkeler çeşitli faktörler ile birbirlerine bağımlıdır (Çağlayan, 2006: 79-80; Çetiner, 2020: 23).

Dünya sistemleri kuramına göre uluslararası göç, büyüyen bir küresel pazarın siyasi ve ekonomik örgütlenmeyi takip ettiğini savunmaktadır. Dünya sistemleri kuramının temel hipotezleri şöyle özetlenebilir (Massey vd., 1993: 447–448):

- Uluslararası göç, gelişmekte olan küresel kapitalist piyasanın en doğal sonucudur. Küresel ekonomin yayılması uluslararası göçü tetiklemektedir.

- Uluslararası iş gücü akışı, uluslararası mal ve sermaye akışının tersi yönde gerçekleşmektedir. Kapitalist yatırım, çevre ülkelerde köklerinden koparılmış bir nüfus oluşturmakta ve merkez ülkelerle kültürel bağlar kurarak göçü teşvik etmektedir.
- Uluslararası göç hareketi sömürgeci ülkeler ve onların sömürgeleri arasında gerçekleşir. Çünkü sömürgecilik döneminde dilsel, kültürel, idari ve iletişim bağlantıları erken aşamada kurulmaktadır. Bu da uluslararası pazarların ve kültürel sistemlerin kurulmasını sağlamaktadır.
- Uluslararası göç, piyasa ekonomisinin küreselleşmesinden kaynaklanmaktadır. Hükümetler göç oranlarını, uluslararası mal akışı ve sermaye oranlarını kontrol etmek suretiyle etkileyebilir. Fakat bu tür politikaların uygulanması zordur. Çünkü bu politikalar, uluslararası ticaret anlaşmazlığını tetikleme, dünya ekonomisini durgunluğa sürüklenme riski taşımaktadır.
- Kapitalist ülkelerin yurtdışındaki yatırımlarını korumak için yaptıkları siyasi ve askeri müdahaleler başarısız olduğunda, belirli merkez ülkelere mülteciler göç etmektedir.
- Uluslararası göçün temelinde pazar oluşturma yer alır bu da küresel ekonominin yapısından kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak bu süreç doğru yönetilmediği takdirde, gelişmekte olan ülkelere (çevre ülkeler) giden iş gücü, bu ülkelerin sosyo-ekonomik durumunu olumsuz etkileyebilir. Göç veren ülkenin iş gücü kaynakları, gelişmiş ülkenin yararına kullanılır. Şöyle ki, merkez ülkenin sahip olduğu hammaddeyi kullanacak yeterli iş gücü olmadığından çevre ülkelerden işçiler göç etmektedir. Ayrıca çevre ülkenin sahip olduğu iş gücü ve hammadde gibi kaynaklar, merkez ülkenin hakimiyeti alanına girmektedir (Güllüoğlu, 2012: 67).

1.3.3.2. İlişkiler Ağı (Network) Kuramı

İlişkiler ağı kuramı göçmenlerin arkadaşları, aileleri ve yeni tanıştıkları kişiler ile kurdukları ilişkinin işlevselliğini açıklamaktadır. İlişkiler ağı mali yardım, iş bulma, bilgi alışverişi gibi konulardaki yardımı kapsamaktadır. Göçmenlerin iletişim kurması göçün maliyetlerini ve risklerini düşürmektedir (McMillan, 2024: 3). İlişkiler ağı, göç

kanallarının süreklilik kazanmasını çoğaltan etkisi ile sağlar. Çünkü göçmenlere faaliyet seçimi imkânı sunmakta aynı zamanda göçmenlerin seyahat, kalacak yer ve iş bulma sürecini de finanse etmektedir (Toksöz, 2006: 21). Bu nedenle ağ bağlantıları bir tür sosyal sermayedir. Sosyal sermayenin faydası, kişilerin onu kendi yararına harekete geçirmesine, bireyin iletişim halinde olduğu kişinin sermaye miktarına ve sermayenin niteliğine bağlıdır. Sermayenin (varlıkların) bağışı veya niteliği düşükse, bireyin sosyal sermayesi de en aza inecektir. Nitekim sosyal ağlar garanti altına alınmadığı için bireyler arasındaki iletişim yoluyla sürdürölmeleri ve kurumsallaştırılmaları gerekmektedir. Bu doğrultuda sosyal sermaye kaynaklarına bilinçli yatırımlar yapılmalıdır (Kandilge ve Yaro, 2024: 11).

İlişkiler ağı teorisi, göç akımlarının belirleyicisinin sosyal ağlar olduğunu vurgulamaktadır. Göçün devamlılığını sağlayan faktörler üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu teoride, göç alan ölkedeki eski göçmenler ile yeni göçmenler arasında arkadaşlık veya akrabalık ilişkisi vardır. Hedef ölkede bu tür ilişkileri bulunan göçmenlerin, göç maliyetleri azalmakta ve risk oranı düşmektedir. Böylece göç ağı geniş olan bireylerin göç etme imkanının arttığı varsayılır. İlişki ağı genişledikçe göçün sosyo-ekonomik boyutunu göçmenler daha az dikkate almaktadır. Bu bağlamda hükümetler göç akımlarını kontrol etmekte zorlanabilir (Vandenbelt, 2020: 137-138; Vollmer, 2023: 101-102).

1.3.3.3. Göç Sistemleri Kuramı

Mabogunje (1970) göçlerin belirleyicilerini işlevsel bakış açısıyla açıklamıştır. Bu anlamda göç sistemleri kuramının sunduğu en önemli katkı, göç hareketlerinde önceki göçten gelen geri bildirimlerin rolünü ele almasıdır. Özellikle göçmenler, hedef ölkeye ulaşım ve kabul ile ilgili bilgileri menşei ölkelerine iletirler. Bu bildirim sonucunda hedef ölkede göçe uygunsuz göç artar. Bu durum göçü rastgele bir hareket olmaktan çıkararak oldukça istikrarlı bir coğrafi yapılanmaya ve göçün kümelenmesine neden olur. Göç sistemleri insanları, aileleri ve toplulukları, uluslararası bir zeminde birbirine bağlamaktadır (Bakewell, 2014: 303). İnsanları birbirine bağlamanın yanı sıra malları, hizmetleri ve karşılıklı bilgi akışlarını da birbirine bağlamaktadır. Mabogunje (1970), göç sistemlerini şekillendirmede bilgi

akışı ve yeni fikirlerin (yeni yaşam, yeni tüketim kalıpları gibi) oluşmasında geri bildirimin rolüne odaklanmıştır. Neticede bilginin sadece daha fazla göçü artırmada etkili olmadığı aynı zamanda göçmenler tarafından yeni fikir ve yeni yaşam tarzlarının aktarılmasına katkı sağlar (de Haas, 2010: 1593).

Mabogunje (1970), Afrika kıtasındaki kırsal-kentsel göç sistemi yaklaşımı ile kırsalda yaşayan bir göçmenin nasıl bir kent sakini olduğunu açıklamaktadır (Mabogunje, 1970: 5). 1990’larda ise göç sistemleri kuramı kırsal-kentsel hareketler olmaktan çıkarak uluslararası bir göç sistemine evrilmiştir. Uluslararası göç sistemleri, yüksek sayıda göçmen alışverişi yapan ülkelerden oluşmaktadır. Bu sistemde insanların ülkeler, bölgeler ve şehirler arasındaki hareketleri ile eşanlı olarak sermaye, fikir, bilgi ve mal akışları da gerçekleşmektedir (Bakewell, 2014: 303–304). Önemli olan göç hareketlerinde göç alan ve göç veren ülkeler arasındaki ekonomik, siyasi, kültürel ve tarihsel bağlardır. Göç alan ve göç veren ülke arasındaki mesafe göç sistemleri kuramını açıklamada önemli bir unsur değildir. Ekonomik ve siyasi koşullar değişirse göç sistemleri bu koşullara göre yeninden şekillenmektedir (Massey vd., 1993: 954).

İKİNCİ BÖLÜM

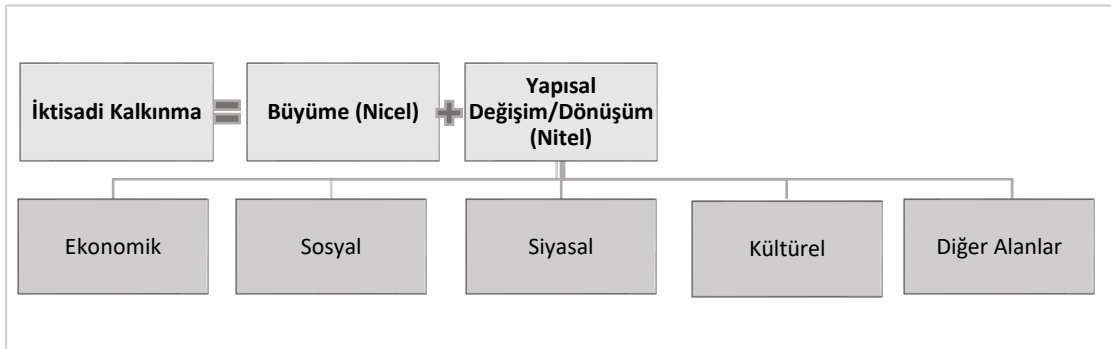
KIRSAL KALKINMANIN TEORİK ÇERÇEVESİ

2.1. Kalkınma Kavramı

“Kalkınma nedir?” sorusuna cevap vermek oldukça zordur. Kalkınma kavramı, neoklasik kuramın savunduğu milli gelirdeki büyüme tanımının ötesinde sağlık, eğitim, eşitsizlik, yoksulluk ve beşerî sermayeyi de içine alan çok daha geniş bir kapsama sahiptir (King vd., 2013: 71). Başka bir tanıma göre kalkınma kavramı, az gelişmiş toplumlardaki iktisadi yapının geliştirilmesi ile sosyal, kültürel ve siyasal yapıların da değişim ve dönüşüm geçirmesini ifade etmektedir (Taban ve Kar, 2014: 3). Diğer taraftan kalkınma, kırsal ve kentsel alanları, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri, yerel, bölgesel ve ulusal ölçekli ekonomilerle de ilgilidir. Kalkınmanın odağı, ne olursa olsun geleneksel olarak kişi başına düşen gelir, gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH), iş, vergi tabanı gibi göstergelerle ölçülen servet yaratma olarak tanımlanmaktadır (Hammer ve Pivo, 2017: 26). Kalkınma ekonomisinin amacı, gelişmekte olan ülkelerdeki insanların hayat standartlarının neden düşük olduğunu belirlemek ve bu ülkelerin sosyal ve ekonomik açıdan yüksek bir refah düzeyine ulaşmalarını sağlayacak stratejiler geliştirmektir (Kaplan ve Taşdemir, 2008: 8).

Adam Smith (1776) tarafından kaleme alınan “Ulusların Zenginliği” adlı eser, iktisadi kalkınma konusunda ilk bilimsel çalışma olarak kabul edilmektedir. İktisadi kalkınmaya yönelik çalışmalar, İkinci Dünya Savaşından sonra sistematik bir şekilde artmaya başlamıştır (Todaro ve Smith, 2012: 7). Bu dönemde hem siyasi bağımsızlığını ilan eden az gelişmiş ülkelerin hem de savaş sonrası ekonomilerini iyileştirmeye çalışan batılı ülkelerin uyguladıkları politikalar sonucu kalkınma ekonomisi, önem kazanmıştır. Kalkınma sorununa yönelik yaklaşımlar ve çözüm önerileri günümüze kadar değişerek gelmiştir (Erden ve Turan Koyuncu, 2014: 10; Taban ve Kar, 2014:5). Bu bağlamda 1950’li yıllara “ekonomik büyüme olarak kalkınma” anlayışı damgasını vurmuştur. Ekonomik büyüme olarak kalkınma anlayışı, az gelişmiş ülkeleri yoksulluktan kurtarmak amacıyla ulusal üretimin artırılması, kişi başına milli gelir ve tüketim gibi göstergelerin iyileştirilmesi yönünde izlenen

stratejileri kapsamaktadır (Turhan, 2020: 152-153). 1960'lı yıllarda ise ekonomik kalkınmanın motoru olarak hızlı sermaye birikimi görülmüştür. Hızlı sermaye birikimi sayesinde sanayileşme hızlıca gerçekleşecek ve bunun sonucunda işsizlik ortadan kalkacaktır. Kalkınma için yeterli finansman olmadığı durumda ise dış yardımlar ile bu açığın kapatılacağı düşünülmüştür (Taban ve Kar, 2014: 5). Bu dönemde geliştirilen kalkınma modellerinin ortak özelliği, kalkınma kavramı ile ekonomik büyüme kavramının aynı anlamda kullanılması ve kalkınmanın göstergesi olarak kişi başına düşen gelir ölçütü kabul edilmesidir. İktisadi kalkınmanın asıl amacı, geçimlik ekonomiyi kendine yetebilen ve Batı'daki örnekleri gibi kapitalist ekonomi oluşturmaktır (Kaynak, 2014: 43). 1970'li yılların ortalarına kadar bu görüş en parlak dönemini yaşamış ve sonrasında önemini kaybetmiştir. 1970'li yıllardan sonra kalkınmayı gelir odaklı açıklayan yaklaşımların yerini kalkınmayı çok yönlü olarak açıklamaya çalışan yaklaşımlar almıştır. Kişi başına gelir artmasına rağmen toplumsal refah seviyesinde artış olmaması, dahası toplumun hayat standardının kötüye gitmesi, kalkınmanın "refah" temelinde tanımlanmasını gündeme getirmiştir. Refah artışı, gelirdeki iyileşmeye ilave olarak yüksek istihdam düzeyine ulaşılması, toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanması ve gelir dağılımında adaletsizliğin azaltılmasını ifade etmektedir. Bunun gerçekleşebilmesi için sosyo-ekonomik yapıda değişim ve dönüşümün yaşanması gereklidir. Bu aşamada üretim ve gelir artışı nicelik yönünden kalkınmayı temsil ederken, yapısal değişim/dönüşüm nitelik olarak kalkınmayı temsil etmektedir (Berber, 2017: 14; Doğaner Gönel, 2010: 8). Şekil 2.1'de iktisadi kalkınmanın yapısı gösterilmektedir.

Şekil 2.1. İktisadi kalkınma şeması

Kaynak: Berber, 2017: 14

Yukarıdaki şekil 2.1’de de özetlendiği üzere, kalkınma kavramı ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel boyutları içine alan ve bazen de rakamlar ile ifade edilemeyen yapısal değişimleri kapsamasıdır (Berber, 2017: 15).

2.2. Kalkınma Kuramları

Kalkınma kapsamındaki başlıca kuramlar; yapısal değişim modelleri, yoksulluğun kısır döngüsü, kalkınmanın tarihsel aşamaları, dual kalkınma modelleri ve tarımsal kalkınma modelleri olarak sıralanmaktadır. Bunlara alt başlıklar halinde yer verilmiştir.

2.2.1. Yapısal Değişim Modelleri

Yapısal değişim modelleri, geleneksel tarım sektöründen sanayi sektörüne geçiş sürecindeki yapısal değişimlerin iktisadi olarak analiz edilmesini amaçlamaktadır. Yapısal değişim, makro değişkenler olan toplam talep, toplam çıktı, ithalat, ihracat ve istihdam gibi bileşenlerde oluşan değişikliklerdir (Berber, 2017: 333). Kalkınma ve büyüme yaklaşımları, ekonomideki yapısal değişimlerle ilgilenmektedirler. Çünkü yapısal değişim olmadan modern büyüme süreci açıklanamaz ve kapsayıcı bir kalkınma teorisi geliştirilemez (Marjanović, 2015: 65). Bu modellere ilişkin farklı görüşlere aşağıda yer verilmektedir.

2.2.1.1. Clark ve Fisher’in Görüşleri

Konu ile ilgili olarak sektör analizinin ele alındığı ilk çalışmalar, 1939 yılında Allan G.B. Fisher’ın kaleme aldığı “*Production, Primary, Secondary and Tertiary*” isimli çalışması ve Colin Clark’ın “*Conditions of Economic Progress*” isimli çalışmasıdır (Taban ve Kar, 2014: 39).

Yapısal değişimi teorik olarak açıklayan üç sektör kuramı Clark (1940), üretim faaliyetlerini birincil (tarım, hayvancılık, madencilik vb.), ikincil (inşaat, imalat vb.) ve üçüncül (hizmet) faaliyetler olmak üzere ekonomi içindeki paylarına göre sınıflandırmaktadır (Gaberli, 2022: 56). Clark ve Fisher’e göre bu üç sektördeki uzmanlaşma ve teknolojik gelişme, sermaye birikimini artıracaktır. Sermaye ise tarım ile kıyaslandığında daha verimli kullanılacağı düşünülen sanayi sektörüne doğru

kayacak ve sanayi sektöründe daha fazla istihdam yaratacaktır. Gelişmekte olan ülkeler kaynaklarını birincil sektör olan tarım sektörüne, gelişmiş ülkeler ikincil sektörlere ve olgunluğa erişen ülkeler ise üçüncül sektörlere kaynaklarını tahsis etmektedirler (Yakışık ve Fikirli, 2015: 114). Clark (1940), birincil üretimin milli gelir içindeki payının azalmasını, ikincil ve üçüncül üretimin milli gelir içindeki payının artmasını engel kanununa ve verimliliğe dayandırmaktadır. Engel kanununa göre birincil ürünlere yönelik talebin gelir esnekliği düşük, ikincil ve üçüncül ürünlere yönelik talebin ise gelir esnekliği yüksektir. Gelir yükseldiği için birincil ürünlere harcanan miktar azalır ve böylece birinci sektörün milli gelir içindeki payı da azalmış olur. Ayrıca verimlilik nedeniyle imalat ve hizmet sektöründeki ücretler, tarım sektörüne kıyasla daha fazla yükselme eğilimi sergiler. Böylece bu sektörlerin milli gelir içindeki payları atış gösterir. Verimlilik ve engel kanunundan dolayı tarımdan sanayiye geçiş, köyden şehre göçü tetiklemektedir (İncekara ve Gürbüz, 2023: 2; Taban ve Kar, 2014: 40).

2.2.1.2. Chenery ve Kuznets'in Görüşleri

S. Kuznets ve H.B. Chenery, Fisher ve Clark'ın yaklaşımına istatistiki teknikler kullanarak önemli bir katkı sağlamışlardır (Marjanović, 2015: 69-70). Hollis B. Chenery (1960) "*Patterns of Industrial Growth*" adlı çalışmasında, Engel Kanununa göre bir ülkenin sanayi çıktısındaki artışa, kişi başına gelirin de eşlik edeceğini belirtmektedir. Ancak her ülkede bu durum geçerli olmak zorunda değildir. Ülke içindeki talebin değişen bileşenleri dış ticaret yoluyla dengeye gelebilir. Bu bağlamda birincil üretimde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip bir ülke, sanayinin toplam üretimindeki payı artmasa bile yüksek gelir seviyesine ulaşabilir. Doğal kaynakların çeşitli olması sebebiyle bütün ülkelerde tek tip büyüme modelleri uygulamak mümkün değildir. Chenery (1960), talepteki değişim ile sanayi üretimi arasında yakın bir ilişki olduğuna dair kanıtlar sunmaktadır (Chenery, 1960: 624). Buna göre sanayileşme, iktisadi yapıda üç temel değişim getirmektedir. İlk olarak tüm sektörler arasında imalat sanayinin önemi artar. İkincisi, sanayi ürünlerinin kompozisyonunda değişim meydana gelir. Üçüncüsü her bir mal için üretim teknolojisinde dönüşüm gerçekleşir. Dahası

gelirdeki artışa bağlı olarak tarım sektörünün payı düşerken üretimde sanayi sektörünün payı giderek yükselmektedir (Doğan, 2021: 613).

Simon Kuznets (1973), “*Modern Economic Growth: Findings and Reflections*” başlıklı çalışmasında üretim, tüketim ve gelir dağılımı açısından ekonominin büyüme süreci üzerinde durmaktadır. Kuznets (1973), ekonomik büyümeyi, bir ülkenin nüfusuna daha çeşitli mallar sunma kapasitesindeki uzun vadeli artış olarak tanımlamaktadır. Büyüyen kapasitenin gelişen teknolojiye ve teknolojinin gerektirdiği kurumsal ve ideolojik ayarlamalara dayandığının altını çizmektedir. Bu tanımda yer alan üç bileşen büyüme için önem teşkil etmektedir. Mal arzındaki sürekli artış ekonomik büyümenin bir sonucudur. Örneğin küçük ülkeler, daha gelişmiş ülkelerin kullandığı maden gibi kaynaklarını kiraya vererek büyük miktarda gelir elde edebilirler. Ayrıca ileri teknoloji ekonomik büyümenin gerekli şartı ve başlıca kaynağı olmasına rağmen tek başına yeterli değildir. Teknoloji verimli ve yaygın bir şekilde kullanılacaksa ve hatta teknoloji ekonomik büyüme için teşvik edilecekse, insanların gelişen bilgi stokları ile üretilen yeniliklerin doğru kullanımını sağlamak için kurumsal düzenlemeler yapılması gerektiğine işaret etmektedir (Kuznets, 1973: 247).

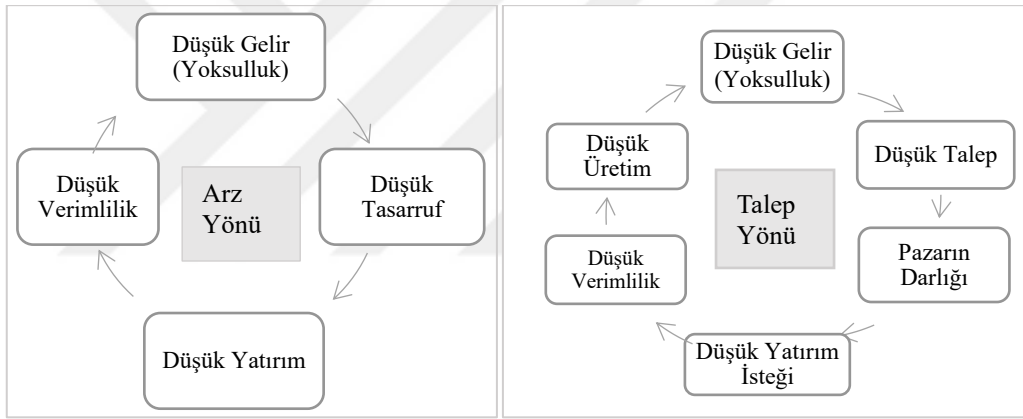
2.2.2. Yoksulluğun Kısır Döngüsü

Az gelişmişliğin nedenini açıklayan bir diğer teori, kapalı çember teorisi olarak da bilinen yoksulluğun kısır döngüsü teorisidir (Aytekin ve Kaya, 2023: 419). Kısır döngü yaklaşımında az gelişmişlik, çok sayıda faktörün birbirleri ile olan ilişkilerinin bir sonucu olduğu kabul edilmektedir. Az gelişmişliğin ölçütlerinden bir tanesi baz alınmakta ve bundan sonra gelen her bir faktör bir önceki faktör tarafından açıklanmaktadır. Son faktörün de döngüye girmesi ile sistem tamamlanmaktadır. Kısır döngü yaklaşımının varsayımları şu şekildedir;

- Döngü başladığı noktaya tekrar dönüş yaptığı noktada kapanır.
- Bir faktör, kendinden sonraki faktörü etkilediğinden dolayı faktörler arasındaki etkileşim tek yönlüdür.
- Bir faktörü sadece tek bir faktör etkiler (Berber, 2017: 324).

Yoksulluğunu kısır döngüsünü açıklamaya yönelik bir diğer yaklaşım Ragnar Nurkse (1952) tarafından gerçekleştirilen “*Some International Aspects of the Problem of Economic Development*” adlı çalışmaya dayanmaktadır.

Nurkse (1952), “Bir ülke yoksul olduğu için yoksul” olduğunu ifade etmektedir. Bu basmakalıp bir önerme gibi görünse de az gelişmiş bölgelerde sermaye oluşumu sorunu hem arz hem de talep tarafını etkileyen döngüsel ilişkiler oluşturmaktadır. “Yani yoksulluğun varlığının ve devamının nedeni yine yoksulluktur. Nurkse’e göre ister talep ister arz yönünden incelensin, bir ülkeyi yoksulluk durumunda tutan süreç; düşük gelir düzeyi ile başlayan, bir noktadan diğerine hareket etmeye ve tekrar hareketin başına dönmeye eğilimli dairesel bir hareket sonucunda, başlangıçtaki düşük gelir düzeyine dönülmekle sonuçlanan kısır bir süreçtir” (Taban ve Kar, 2014: 42).

Şekil 2.2. Arz ve talep yönünden yoksulluğun kısır döngüsü
Kaynak: Taban ve Kar, 2014: 43.

Şekil 2.2’de arz ve talep yönünden yoksulluğun kısır döngüsü yer almaktadır. Arz yönünden yoksulluğun kısır döngüsü teorine göre bir ülke ekonomisinin gelişmemiş olmasının nedeni, ülkenin düşük gelir, düşük tasarruf ve düşük yatırıma sahip olmasıdır (Nurkse, 1952: 571-572). Şöyle ki az gelişmiş ülkelerin kişi başına gelirleri düşük olduğundan tasarruf oranları da düşüktür. Tasarruf oranlarının düşük olması, gerekli yatırımların yapılmasına engel olmaktadır. Düşük düzeydeki yatırımlar ise verimliliğin düşük olmasına yol açmaktadır. Böylece düşük verimlilik, yine düşük gelire neden olduğundan dolayı kısır döngü böyle devam etmektedir. Talep yönünden ise, bireylerin geliri düşük olduğu için efektif talebi de düşüktür. Bu durum sonucunda piyasa daraldığı için girişimcilerin yatırım yapma isteği kırılmaktadır. Yatırımlar

yetersiz kaldığından dolayı verimlilik düşmekte bu da üretimi kısıtlamaktadır. Nihayetinde başlangıç noktasına geri dönülmektedir (Taban ve Kar, 2014: 43).

Bu durum düşük reel gelir seviyesinde talebin esnek olmamasına dayanmaktadır. Satın alma gücünün yetersiz olması herhangi bir endüstriye yatırım yapma motivasyonunu düşürmektedir. Az olan sermaye, senkronize bir şekilde farklı sektörlerle paylaştırılırsa piyasa genişleyeceği için kısır döngüden çıkılabilir. Birbirini tamamlayan sektörlerde çalışan insanlar, birbirlerinin müşterisi olurlar. Kitlemel tüketime hitap eden çoğu endüstri hem birbirleri için pazar oluşturmaları hem de birbirlerini desteklemeleri açısından tamamlayıcıdır. Bu tamamlayıcılık bireylerin çeşitlilik isteklerinden kaynaklanmaktadır. Özetlemek gerekirse dengeli büyüme için tamamlayıcı sektörlerle yatırım yapılmalıdır (Nurkse, 1952: 572).

Nurkse (1952), talep tarafındaki kısır döngünün çözümünü, arz tarafındaki dengeli büyüme stratejisine bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Bu strateji sermayenin çok çeşitli endüstrilerde az ya da çok dengeli bir şekilde dağıtılmasıdır. Gerekli yatırımı finanse etmek için yüksek bir tasarruf oranı ya da yüksek miktarda dış borçlanma gerekmektedir (Chandra ve Sandilands, 2001: 1). Zira az gelişmiş ülkelerin temel eksikliği sermaye birikimidir. Sermaye birikimi, az gelişmiş ülkelerdeki kalkınma sorunun tam merkezinde bulunmaktadır. Az gelişmiş bölgeler, gelişmiş bölgeler ile kıyaslandığında nüfuslarına ve doğal kaynaklarına oranla sermaye bakımından yetersizdir. Nurkse (1954), yabancı sermayenin hem tasarruf açığını kapatacağını hem de sermaye birikimine katkı sağlayacağını ifade etmektedir. Bu bağlamda 19. yüzyılda İngiltere'den ABD'ye yönelik sermaye akışı, ABD'den de geri kalmış ülkelere doğru yönlendirilirse bu ülkelerin gelişmesine de katkı sağlayacağı ve böylece kısır döngünün sonlanacağı ileri sürülmektedir (Chandra ve Sandilands, 2001: 1; Nurkse, 1954: 744-746). Sonuç olarak sermaye oluşumu, kalkınmayı hızlandıran temel unsurdur.

2.2.3. Kalkınmanın Tarihsel Aşamaları

Amerikalı iktisatçı W. Rostow'un modern tarihin seyri hakkındaki çıkarımları, kalkınma literatürüne safha teorisi ya da tarihsel aşamalar teorisi olarak geçmiştir. Rostow, tarihsel aşamalar konusundaki fikirlerini, ilk defa Cambridge

Üniversitesi’nde, “*An Economic Historians Way of Envisaging the Sweep of Modern History*” isimli çalışmasında açıklamıştır (Berber, 2017: 308). Rostow (1959) “*The Stages of Economic Growth*” adındaki çalışmasında fikirlerinden sistemli şekilde bahsetmektedir. Rostow (1959) çalışmasında modern ekonomi tarihinin genelleştirmenin yolunu özetlemektedir. Bu genelleme ekonomik gelişmenin geleneksel toplum aşaması, kalkışa hazırlık aşaması, kalkış aşaması, olgunluk ya da olgunluğa gidiş aşaması ve kitle tüketim aşaması şeklindeki bir dizi aşamasını içermektedir (Rostow, 1959: 1).

2.2.3.1. Geleneksel Toplum Aşaması

Geleneksel toplum aşaması, tarihsel olarak Newton öncesi dönemi ya da 18. yüzyıl öncesi dönemi ifade etmektedir. Newton öncesi dönem bilim, teknoloji ve üretim teknikleri bakımından yetersizdir. Sınırlı üretim tekniklerinin yansıması, tarımsal üretim ve verimlilik, ticaret ölçeği ve kalıpları, imalat ölçeği, nüfus ve reel gelirdeki dalgalanmalar şeklinde kendini göstermiş ve ekonomi böyle bir çevrede dönüşüm geçirmiştir. Üretim tekniklerinin kısıtlı olmasının nedeni teknolojiye ilişkin aşılamayacak sınırların var olmasıdır. Ancak bu durum teknolojik yeniliklerin olmadığı anlamına gelmez. Teknolojik yenilikler vardır fakat bu yenilikler belli seviyeye kadar gerçekleşebilir. Zira mevcut icatların düzenli bir şekilde gelişmesini sağlayacak modern sistematik bir anlayış yoktur. Bu bağlamda tarım, ekonomi üzerinde ciddi bir ağırlığa sahiptir. İş gücünün %75’i ve daha fazlası tarım sektöründe çalışmaktadır. Tarım sektöründe de üretim iklim koşullarına bağlıdır. Böylece üretim miktarındaki bir dalgalanma ekonominin bütünü etkilemektedir. Ek olarak gelenek, görenek, dini değerler, aile ve topluluk bağları olarak ön plandadır. Siyasi gücün merkezinde askerler ve toprak sahipleri yer almaktadır (Rostow, 1959: 4).

2.2.3.2. Kalkışa Hazırlık Aşaması

Kalkışa hazırlık aşaması, feodalizm ve kalkış arasındaki aşamayı kapsamaktadır. Ekonomik kalkınma ve büyüme sürecine girmek için gerekli ön koşulların hazırlandığı dönemdir (Taban ve Kar, 2014: 45). Orta çağ sonrasında Batı Avrupa’nın birbiri ile etkileşimi ve birbirini destekleyen özelliği sayesinde kalkışa

hazırlık aşaması başlamıştır. Bu dönemde yeni toprakların keşfedilmesi, modern bilimin ve bilimsel tutumun aşamalı olarak evrimi, yeni teknoloji yaratma güdüsü kalkışa hazırlık aşamasına geçilmesinde etkili olmuştur. Tüm bu gelişmeler beraberinde piyasanın genişlemesini sağlamıştır. Piyasaların büyümesi aynı zamanda bölgeler arası bağımlılığın artmasına, üretimde uzmanlaşmaya ve finansal kurumların gelişmesine katkı bulunmaktadır (Rostow, 1959: 4).

Kalkışa hazırlık aşamasında sürdürülebilir sanayileşmenin şartı olarak sanayi dışındaki üç sektörde radikal değişimlerin olması gerekmektedir. Birincisi ulaşım sektörü başta olmak üzere sermaye birikimi hızlandırılmalıdır. Sermaye birikimi hem ulusal piyasanın oluşturulması hem de doğal kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasına imkân tanımaktadır. Ayrıca sermaye birikimi sayesinde ulusal hükümetler etkin bir şekilde yönetilmektedir. İkincisi, tarımda teknolojik devrimin gerçekleşmelidir. Bu durum tarımda verimlilik artışına ve modernleşme sürecinin devam etmesine katkı sağlar. Üçüncüsü ise yabancı sermaye aracılığıyla bir ulusun ya da bölgenin kendi tedarik edemediği makine, teçhizat ve endüstriyel hammaddeyi ithal etmesi gerekmektedir. Sonuç olarak sanayi için gerekli girdiler temin edildiğinden artık modern sanayi bölgeleri büyümeye başlamaktadır. Artan kârlar neticesinde sanayi sektörü, genişlemeyi sürdürmektedir (Rostow, 1959: 5).

İlave olarak bu teknik gelişmeler, toplumun sosyal boyutlarında da eş zamanlı değişimler meydana getirmiştir. Tarım toplumunun yeni teknikleri benimsemesi, büyüyen ticari imkanlara uyum sağlama, yeni bir grup olan sanayi girişimcisinin varlığı ve faaliyet özgürlüğü ve en önemlisi modernleşme faaliyetlerini teşvik ederek barışçıl bir düzen sağlayabilen hükümetin varlığı gibi toplumsal değişimler bu aşamada gerçeklemiştir (Rostow, 1959: 5).

2.2.3.3. Kalkış Aşaması

Kalkış aşaması, temelinde modern endüstriyel teknolojilerin uygulandığı bir grup sektörün hızlı bir şekilde büyümesi ile başlamaktadır. Kalkış aşamasında öncü olan sektörleri tarihsel olarak tekstil (İngiltere), demir yolları (ABD, Fransa, Almanya, Kanada, Rusya) ve modern kereste imalatı (İsveç) olarak sıralamak mümkündür.

Ayrıca ithal ikameci endüstriler, tarımsal işletmeler, gemi inşası ve askeri üretimdeki hızlı gelişmeler kalkış aşamasını tetiklemiştir. Kalkış aşaması, kalkınma sürecinin süreklilik gösterdiği dönemdir. Bu aşamada gerçekleşmesi gereken bazı koşullar girişimci, teknisyen kadrosu genişletilmesi ve sermaye kaynaklarını etkin bir şekilde kullanacak yapının kurumsallaşmasıdır. Bu koşullar yerine getirildiği takdirde kalkış aşamasının yaklaşık yirmi yılda tamamlanması beklenmektedir. Kalkış aşamasının sonucunda toplum, yatırımları yıllık en az yüzde on düzeyinde sürdürülebilirlik yeteneği kazanmaktadır (Rostow, 1959: 7).

Kalkış aşaması birkaç bileşenden oluşmaktadır. İlk olarak, yeni teknolojinin harekete geçirdiği verimlilik ve kârdan faydalanmaya istekli bir grup özel ve kamu girişimcisi olmalıdır. Ayrıca fırsatları yakalayabilmek için gerekli teknik işleri yapacak eğitilmiş iş gücü de bulunmalıdır. Son olarak aktif veya pasif olarak teknolojiyi teşvik edecek bir hükümetin varlığı gerekmektedir. Buna ilaveten kalkış aşamasında yeni teknolojilerin sadece ekonomik faktörlere uygulanması değil aynı zamanda toplumun bu teknolojilerin yayılmasına olumlu tepki vermesi gerekmektedir. Örneğin ABD, Fransa, Almanya, Kanada ve Rusya'nın kalkınma aşamasına geçmelerinin temelinde demir yollarındaki gelişim yatmaktadır. Demir yollarının “yayılma” etkisi, potansiyel olarak büyümeye katkı sağlamaktadır. Zamanla her toplum sahip olduğu kaynaklara ve teknolojilerinin gelişimine bağlı olarak kendi öncü sektörlerine sahip olacaklardır (Rostow, 1960: 32).

2.2.3.4. Olgunluk Aşaması

Olgunluk aşaması, toplumun teknolojiyi bütün alanlarda kullanabildiği dönemi ifade etmektedir. Olgunluğa ilerleme safhasında, öncü sektörlerin yerini modern sektörler almaktadır. Örneğin 19. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde büyümenin merkezinde demiryolu ağı sayesinde kömür, demir ve ağır makine sanayi yer almıştır. Olgunluk aşamasında ise gemiler, kimyasallar, elektrik ve modern makine aletleri ekonominin bütününe hâkim olmaya ve büyümeyi sürdürülebilir kılmaya başlamıştır. Bu durum Rusya'nın 1929 yılındaki olgunlaşma hamlesi için geçerli olsa da İsveç için geçerli değildir. İsveç'te 1890 yılından sonra keresteden selüloz ve kâğıt endüstrisine, maden cevherinden yüksek kaliteli çeliğe ve ince işlenmiş metallere doğru evrim yaşanmıştır.

O halde olgunluğa geçişte hâkim sektörleri belirleyen etken sadece teknoloji değil aynı zamanda doğal kaynakların mevcut durumudur. Ayrıca bu geçiş bir dereceye kadar da hükümet politikaları tarafından şekillenmektedir (Rostow, 1959: 8).

Toplumlar teknolojik olarak olgunluğa ulaştıkça, iş gücünün hem yapısı hem de niteliği değişmektedir. Tarım ve kırsal alanlardaki nüfus oranı azalırken, kentsel nüfus içinde yarı nitelikli ve beyaz yakalı nüfus oran artmaktadır. Oluşan bu iş gücü, sanayi sektöründe kitlesel tüketimin mümkün olabileceği algısını yaratmaktadır. Kişi başına reel gelirdeki artış bu yeni talebin ortaya çıkmasında ciddi bir etkindir. Ayrıca sanayideki lider firmaların özelliği de değişmeye başlamaktadır. Firmalar, yaratıcı ve sektörlerindeki üretimi radikal bir şekilde artıracak kişiler tarafından yönetilmektedir. Yani bu dönemde şirketler vizyon sahibi, keskin kararlar alabilen, güç duygusuna sahip kişiler tarafından yönetilmektedir. Böylece profesyonel yöneticiler daha ön planda yer almaktadır (Rostow, 1959: 10-11).

2.2.3.5. Kitlesel Tüketim Aşaması

Kitle tüketim aşamasında toplum, modern teknolojinin yayılmasını bir amaç olarak görmekten vazgeçmiştir. Bu aşamada ekonominin yöneleceği üç hedef şöyledir: (i) Devlet, iş gücü güvenliğini sağlamalı, daha fazla refah ve belki de daha fazla boş zaman sunmalıdır. (ii) Bu dönemde üretim, daha çok dayanıklı tüketim mallarına doğru kaymıştır. Tek aileye hitap eden evler, dayanıklı tüketim malları ve hizmetlerinin kitlesel bazda tüketilmesi sağlanmalıdır. (iii) Ayrıca güçlü bir ulus olmak için dış politika ve askeri alanda büyük bir güce sahip olunmalıdır. Yirminci yüzyılın ilk yarısı, çeşitli olgunluğa ulaşmış çeşitli toplumların bu üç hedef arasında yaptığı seçimlerle özetlenebilir. ABD 1920'li yıllarda ikinci seçeneği uygulamayı tercih etmiştir. Zira bu dönemde ABD ekonomisi göç, otomobilin kitlesel yayılımı ve küçük ev aletleri üzerine inşa edilmiştir. Kentlere göç etme kararı, öncü sektörler olan konut, otomobil, petrol, kauçuk, elektrikle çalışan ev aletlerini etkilemekle kalmayıp sermaye ve ticaret merkezleri inşa etmeye yönelik adımları da beraberinde getirmiştir. 1914 yılına kadar İngiltere ve Batı Avrupa kentsel nüfus oranının yüksek olması ve sosyalist düşünce sistemi sebebiyle sosyal güvenliğe ilişkin kamusal önlemleri tercih etmişlerdir. Ayrıca Almanya endüstriyel gelişmişliğini küresel güce dönüştürme konusunda ABD'den

daha ciddi eğilimler içindeydi. Bu sebeple Avrupa’da askeri harcamalar ABD’ye göre daha fazla artmıştır (Rostow, 1959: 11-12). Bu düzlemde büyüme ve kalkınmanın modern batılı ülkeleri izleyerek mümkün olacağına dair çıkarımda bulunulabilir (Taban ve Kar, 2014: 48).

2.2.4. İkili (Dual) Kalkınma Modelleri

Dual kalkınma modelleri, ikili yapı ve düalizm teorisi olarak bilinmektedir. Dual kalkınma modelleri bir ülkede ekonomik, sosyal, teknolojik ve bölgesel alanlarında modern ve geleneksel olmak üzere farklı iki kesimin bulunduğunu belirtmektedir. Bu iki kesimi içinde barındıran ülkeler, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi ileri teknolojilere, gelişmiş sosyal ilişkilere, kurumsal kalite ve organizasyonlara sahiptir. Öte yandan geri kalmış ülkelerdeki gibi aile ekonomisi, ilkel teknoloji, durgun sosyal yapı ve geleneksel kurumları da içinde barındırmaktadır (Taban ve Kar, 2014: 49).

2.2.4.1. Lewis Modeli

Lewis modeli, ikili sektör modeli ve iş gücü piyasası düalizmi olarak bilinmektedir. Lewis (1954), “*Economic Development with Unlimited Supplies of Labour*” başlıklı çalışmasında, geleneksel sektördeki (tarım) iş gücü fazlasını modern sektörlere (sanayi) kaydırılması ile kalkınmanın sağlanacağını vurgulamaktadır. Kuram, iş gücü piyasasındaki düalizmin temel özellikleri, kapalı ya da açık ekonomilerde vasıfsız iş gücü fazlasını geleneksel sektörlerden modern sektörlere aktarılmasına dayandırmaktadır. Lewis’e göre ikili ekonomi, iki sektörün birbiri ile bağlantılı olması ile ilgilidir. Çünkü tarım sektöründeki iş gücü, diğer sektörlerin yararlanabileceği ucuz iş gücünü oluşturmaktadır (Jules, 2017: 79).

Lewis (1954)’e göre sermaye ve doğal kaynağa oranla nüfusun fazla olduğu ülkelerde sınırsız emek arzı bulunmaktadır. Ekonominin birçok sektöründe iş gücünün marjinal verimliliği düşüktür. Örneğin tarım sektöründe gizli işsizliğin varlığı nedeniyle iş gücü, sanayi sektörüne kaysa bile üretim düşmeyecektir. Aksine emeğin marjinal verimi artacağı için tarımsal üretimde artışlar yaşanabilir. İş gücünün sanayi sektörüne kayması sonucunda istihdam ve üretim oranları yükselecektir. Bu gelişmeler

de kalkınmayı tetikleyecektir. Fakat emeğin, sanayi sektörüne kayması için kırsal geçimlik ücret düzeyinin üzerinde bir ücret verilmesi gerekmektedir. Bu anlamada sanayi sektöründeki ücretler ile geçimlik ücretler arasında %30 ya da daha fazla bir fark ortaya çıkmaktadır. Bu fark çeşitli şekilde açıklanabilir. Sanayi sektöründeki yaşam maliyeti, tarım sektörüne göre daha yüksek olduğu için bu fark yanıltıcı olabilir. Sanayi sektörü kalabalık şehirlerde yoğunlaşmaktadır ve bu sebeple şehirlere göç eden bireylerin kira ve ulaşım maliyetleri daha fazladır. Yine de reel ücretlerde ciddi bir fark vardır. Ayrıca bu durum tarım sektöründeki daha rahat yaşam tarzından sanayi sektörünün daha disiplinli ve şehirleşmiş ortamına göçün, psikolojik maliyetinden kaynaklanabilir. Ayrıca işçiler bir süre sanayi sektöründe çalıştıktan sonra kırsaldan gelen yeni işçilere kıyasla sanayi sektöründe daha fazla fayda sağlarlar. Sanayi sektöründeki işçilerin tarım sektöründeki işçilere kıyasla daha yüksek reel ücretler alması, sosyal bir prestij kazanmasını sağlamaktadır. Böylece sanayi sektöründeki yani modern sektördeki işçiler, ücretlerini korumak için sendikal olarak örgütlenirler (Lewis, 1954: 1-7). Lewis (1954)'in bu görüşleri kapalı ekonomi varsayımında geçerlidir.

Lewis (1954), bir ülkeyi bütün olarak, dünya ekonomisi içinde büyüyen kapitalist sistemin bir parçası olarak görmekte ve ülke içinde gelir dağılımının nasıl olduğunu araştırmaktadır. İş gücü kıtlığı yaşayan ülkeler, iş gücü arz fazlası olan ülkeler tarafından çevrelenmektedir. Sermaye birimi, başka ülkelerdeki geçim ücretleriyle çalışan emeğin bol miktarda bulunmasından etkilenmektedir. Sermaye oranı, emek arz miktarına ulaştığında, ücretler geçimlik düzeyin üzerine çıkmaya başlar ve işverenin maliyetleri artar. Fakat diğer ülkelerde emek arz fazlası varsa bu durumu işveren iki yoldan çözebilir. Birinci yol göçü teşvik etmek ya da ikinci yol ise emeğin ucuz olduğu ülkelere yatırım yapmaktır. Ücret düzeyinin nispeten yüksek olduğu ülkelerde sendikalar, göçe karşı katı tutum sergilemektedir. Nitekim göçmenliği kısıtlamak adına adımlar atmaktadırlar. Sonuç olarak reel ücretler olması gerekenden yüksek olurken kârlar, sermaye kaynakları ve toplam çıktı ise normalde olması gereken seviyeden daha düşüktür. Bu nedenle başka ülkelere yatırım yapmak daha kolaydır çünkü yatırım kolaylıkla kontrol altına alınamaz (Lewis, 1954: 22). Sonuç olarak Lewis (1954), modern sanayi sektörü ve geleneksel tarım sektörünün bir

arada olduğu bir ülkede ekonomik kalkınmanın nasıl başladığını açıklamaktadır. Ayrıca az gelişmiş ülkelerde emek arz fazlası olduğu için ücretler düşük orandadır. Emek arz fazlasının verimli alanlara kaydırılması suretiyle kalkınmanın fitili ateşlenecektir.

2.2.4.2. Harris-Todaro Modeli

İç göç modelleri genellikle, sübvansiyonlar ve kamusal iş programları vasıtasıyla işsizliği azaltmayı amaçlamaktadır. Kırsal alanlardan kentlere yapılan göç, hem kır/kent arasındaki reel ücret farklılıkları hem de kentlerdeki istihdam fırsatları tarafından belirlenir. Kentlerdeki iş imkanlarının artması işsizliği azaltmasının yanında göçü de çekmektedir (Kaynak, 2014: 229).

Harris-Todaro (1970), “*Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis*” isimli eserinde kırdan kente göçün kalkınma üzerindeki etkisini açıklamıştır. Harris-Todaro (1970) modelinde de kırsal kesim/tarım sektörü ve kentsel kesim/sanayi sektörü olmak üzere ikili yapı mevcuttur. Bu iki sektörün üretim yapıları azalan marjinal verimliliğe dayanmaktadır. Yani iki kesimde de daha yüksek ücretler, emeğe olan talebi daha da azaltmaktadır. Harris-Todaro (1970) modelinin Lewis (1954) modelinden farkı şöyledir; göç etme kararı verilmesinde ücretlerin yanında işsizlik olasılığı da etkilidir. Bu modelde kentsel kesimdeki ücretlerin kırsal kesimdeki emeğin marjinal verimine eşit olduğu noktada ekonomi dengeye gelmektedir (Harris ve Todaro, 1970:126-127). Harris-Todaro (1970) göç modeli, kırsal kesimde işsizliğin olmadığı, tarımsal üretim ve emek piyasasında tam rekabetin var olduğu varsayımına dayanmaktadır. Böylece kırsal kesimdeki ücretler yine kırsal kesimdeki marjinal verimliliğe eşittir. Ekonomik denge düzeyinde beklenen kırsal kesim ücreti, beklenen kentsel gelire eşit ise kırsal alanlardan kentlere göç olmayacaktır (Doğaner Gönel, 2010: 95; Kaynak: 2014: 229-238). Fakat hükümetlerin izlediği politikalar, sendikaların varlığı, işverenlerin fazla çalışmayı teşvik eden politikaları, kentlerdeki ücretlerin denge ücret seviyesinin üzerinde olmasını yol açmaktadır. Bunlar da kırsal kesimden kentlere yapılan göçü teşvik etmektedir. Harris-Todaro modeline göre, kentsel kesimin ücretleri yükseldiğinde ve buna bağlı olarak beklenen getirisi arttığında ya da tarımda hem marjinal verimlilik hem de ücretler düştüğünde bireyler,

kentlere göç ederler. Burada dikkat edilmesi gereken nokta kırsal kesimden kentlere yapılan göçün sonucunda kentlerde işsizliğin ortaya çıkmasıdır. Az gelişmiş ülkelerde yüksek işsizlik oranı kırsal ve kentsel alanlar arasındaki ciddi ekonomik fırsat dengesizliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kentlerde işsiz kalanlar, kırsal kesime dönmek istemedikleri için kentlerde kayıt dışı sektörlerin oluşmasına yol açarlar (Doğaner Gönel, 2010: 96-97; Kaynak, 2014: 230; Todaro ve Smith, 2012: 342). Sonuç olarak kırsal ve kentsel ücret farklılıkları nedeniyle emek göç etmektedir. Kırsal sektörden kentlere göç eden emek formal sektörlerde iş bulamayınca enformel sektörlere kaymaktadır.

2.2.4.3. Kaldor Modeli

Nicholas Kaldor (1957), “*A Model of Economic Growth*” ve Kaldor (1968), “*Productivity and Growth in Manufacturing Industry: A Reply*” başlıklı çalışmalarında ekonomik büyüme ve sanayi sektörü üzerinde yoğunlaşmıştır. Sanayi sektörünün sermaye birikimine katkısı olduğunu ve sanayi sektörünün pozitif dışsallığının diğer sektörlerin verimliliğini artırdığını vurgulamıştır (Canbay ve Kırca, 2020: 150). Kaldor (1968) bu yönüyle sanayi sektörünü, ekonomik büyümenin motoru olarak görmektedir.

Kaldor, ekonomik büyüme ve sanayi ilişkisini üç temel yasa ile açıklamaktadır. Birinci yasaya göre, imalat sektörünün büyüme oranı ile ekonominin büyüme oranı arasında pozitif ilişki vardır. Tarım sektörünün ölçeğe göre getirisi ve verimliliği düşüktür ve bu sebeple iş gücü imalat sektörüne geçmelidir. Tarım sektöründeki iş gücü arz fazlalığı imalat sektöründe değerlendirilmelidir. İmalat sektörünün ölçeğe göre getirisinin yüksek olması, sermaye birikimi ve yatırımların getirilerini artırmaktadır. Ekonominin geneline imalat sektörünün yaydığı pozitif dışsallıklar, diğer sektörlerin verimliliği olumlu etkilenmektedir. Böylece ekonomik büyüme hızlanmaktadır (Doruk, 2019: 34; Mercan ve Kızılkaya, 2014: 139).

İkinci yasaya göre, imalat sanayindeki üretim artışı ile imalat sanayindeki iş gücü verimliliği arasında pozitif bir ilişki vardır. Bu ilişki ilk kez Verdoorn (1949) tarafından açıklansa da Kaldor, 1966 yılında Verdoorn yasası terimini kullanınca

yaygın kabul görmüştür. Temel argümanı, çıktısındaki büyüme, birim başına iş gücü maliyetlerini düşürmektedir. Ülkedeki fiyatların düşmesi, o ülkenin küresel rekabet gücünü artmaktadır. Sonuç olarak imalat sektöründeki büyüme ile iş gücü verimliliği arasında pozitif bir ilişki vardır (Libanio ve Moro, 2006: 4-6).

Üçüncü yasaya göre, bir ekonomideki verimlilik artışı ile imalat sanayi üretimi artışı arasında pozitif bir ilişki vardır. İş gücü, tarım ve diğer sektörlerden sanayi sektörüne aktarılmalıdır. Böylece imalat sanayi sektöründe artan iş gücü verimliliği, bir bütün olarak üretimin artmasını sağlar (Mercan & Kızılkaya, 2014, p. 140).

Sonuç olarak Kaldor (1968) yasalarına göre, sanayileşme sürecinde tarım sektöründeki istihdam oranı ve milli gelir içindeki payı düşerken sanayi sektöründe istihdam artmıştır. Tarım sektöründe gizli işsizlik oranı yüksektir. Bu sebeple tarım sektöründeki işçilerin sanayi sektörüne kayması üretim düşüşüne neden olmaz. Öte yandan katma değeri yüksek çıktı seviyesine sahip sanayi sektöründe verimlilik artışı olur. Verimlilik artışı da beraberinde iktisadi büyümeye katkı sağlayacaktır (Canbay ve Kırca, 2020: 152).

2.2.5. Tarımsal Kalkınma Modelleri

Tarımsal kalkınma modelleri, tarımsal kalkınmanın nasıl sağlanacağını ve genel ekonomik kalkınma sürecinde tarımdan nasıl faydalanılacağını açıklayan modellerdir. İktisadi kalkınma literatürde tarımın önemi üç temada ön plana çıkmıştır. Birincisi, inovasyon ve yatırımlar ile tarımsal üretim artığına yol açan belirleyicilerin tespit edilmesi, ikincisi doğrudan ve dolaylı transferler yoluyla bu artığın tarımdan nasıl çıkarılacağı konusu, üçüncüsü söz konusu artığın endüstriyel gelişme için kullanılması şeklinde öne çıkmaktadır (Acar, 2008: 165). Bu başlık altında tarımsal kalkınmaya ilişkin Fei-Ranis ve Jorgenson modeli açıklanmaktadır.

2.2.5.1. Fei-Rains Modeli

Fei-Ranis (1961), “*Unlimited Supply of Labour and the Concept of Balanced Growth*” isimli eserinde tarım sektöründen sanayi sektörüne emeğin aktarılmasıyla iktisadi gelişmenin sağlanabileceğini ileri sürmektedir. Bu model kalkınmayı üç

aşamalı olarak açıklamaktadır. Birinci aşama, tarım sektöründe iş gücü arz fazlası ve iş gücün marjinal verimliliğinin sıfıra yakın olduğu aşamadır. Bu aşama Lewis (1954)'in ikili yapı modeline benzemektedir. Modelde sanayi sektörünün iş gücü arz eğrisi sonsuz esnek olduğu için cari ücretlerin sabit olduğu varsayılmaktadır. İş gücünün tarım sektöründen sanayi sektörüne transfer edilmesi ile tarımdaki iş gücü fazlalığı azalmakta ve marjinal verimliliğin pozitif olduğu yerde bu aşama son bulmaktadır (Acar, 2008: 171). İkinci aşamada ücretler, ortalama ve marjinal ürünün üzerinde seyretmektedir. Tarımda iş gücü arz fazlası olduğu sürece kırsaldan sanayi sektörüne iş gücü transferi devam edecektir. Yani tarımdaki iş gücünün marjinal verimliliği pozitif olduğu sürece bu hareket devam eder. Sanayi sektöründeki iş gücü arzı belli bir noktaya geldiğinde ise işçilerin tarımdan sanayi sektörüne yüksek orandaki göçü, tarımsal üretimi düşüreceklerdir. Bu nokta sonrasında ise sanayide iş gücü başına düşen ilave tarım ürünü miktarı düşerken gıda fiyatları ve sanayi arz eğrisi artmaktadır. Bu aşamada sıfır alternatif maliyetle tarım kökenli iş gücü bulmak zor olacağı için Lewis (1954)'in modelinin geçerliliği kaybolmaktadır. Üçüncü aşamada iş gücünün marjinal veriminin sabit kuramsal ücret düzeyine eşit olduğu noktada tarım ile sanayi sektörü arasında iş gücü talebi açısından rekabet başlayacaktır. Sanayi sektöründeki kar, sermaye stokunu artırmakta ve bu da iş gücü talebini yükseltmektedir (Acar, 2008: 172; Fei ve Ranis, 1961; Taban ve Kar, 2014: 91-92).

2.2.5.2. Jorgenson Modeli

Jorgenson (1967), “*Surplus Agricultural Labour and the Development of a Dual Economy*” başlıklı makalesinde tarımsal nüfusun ve tarım sektörünün ekonomi için önemini açıklamıştır. Ekonomide tarım sektörü ve sanayi sektörünün olduğu ikili bir yapının varlığından söz etmektedir. Jorgenson (1967) modeli de tarım sektöründe iş gücü fazlalığı üzerinde durmaktadır. İmalat sanayindeki istihdam oranındaki artış, iş gücü artığını negatif olmaya zorlayacak kadar büyük hale gelir. İş gücü fazlası ortadan kalkar yani gizli işsizlik yok olur. Tarım sektöründe iş gücü fazlalığı süreklilik arz etmez ise tarımsal iş gücü azami seviyeye düşer ve nüfus artış hızı yavaşlarsa imalat sanayindeki iş gücü, mutlak olarak düşüş aşamasına geçer. İkili ekonominin gelişim teorisinde, ekonomik büyümenin başlangıç seviyesinde belirli bir sermaye

stokunun olması zorunluğuyoktur. Pozitif sermaye stoku ve büyüyen tarımsal fazlanın varlığı, sanayi sektörünün sürekli büyümesini sağlayacaktır.

Jorgenson (1967)'ye göre sanayi sektöründe üretim miktarı, iş gücü ve sermaye seviyesine göre belirlenmektedir. Ölçeğe göre sabit getiri koşulları geçerlidir. Tarım sektöründe ise üretim miktarı, iş gücü ve arazi miktarına bağlı olup azalan verimler yasası geçerlidir. Ayrıca tarım sektöründeki teknolojik gelişme hızı, nüfus artış hızından yüksek olursa kişi başına tarımsal üretim artma eğilimi sergileyecek, tersi durumda ise kişi başına tarımsal üretimde azalma yaşanacaktır. Teknolojinin gelişim hızı, nüfus artışına eşit olduğu durumda ekonomik durgunluk meydana gelecektir. Neticede kırsal alanlardaki nüfus artışı ve teknoloji kontrol altına alınırsa tarımsal kalkınma sağlanacaktır (Jorgenson, 1967: 308-312).

2.3. Kırsal Kalkınma

Bu başlık altında öncelikle kırsal alan ve kırsal kalkınma kavramları sonrasında kırsal kalkınmanın tanımı, göstergeleri ve kırsal kalkınma modellerine değinilmektedir.

2.3.1. Kırsal Alan

Kırsal kalkınma kavramını tanımlayabilmek için öncelikle kırsal alanın açıklanması gerekmektedir. Kırsal kalkınma ve kırsal alan kavramı birbirinin tamamlayıcısı niteliğindedir (Ata ve Dalli, 2024: 2). Kaynak dağılımının iyileştirilmesi, bölgeler arasındaki eşitsizliğin giderilmesi ve dezavantajlı kesimlerin yaşam standartlarının yükseltilmesini amaçlayan öneri, politika ve kararların uygulanabilmesi için işlevsel bir kırsal alan tanımı yapılmalıdır (Li vd., 2015: 13).

Coğrafi olarak kırsal kavramı, genellikle tarımsal alanlar, izole ve dağınık yerleşim yerleri için kullanılmaktadır. Kırsal ve kentsel alanları birbirinden ayıran sosyal ve ekonomik faktörlerden bazıları eğitim, iktisadi kaynaklar, yaşlanan nüfus, yaşam tarzları, beslenme alışkanlıkları ve sağlık hizmetlerine erişim şeklinde sayılabilir. Fakat bu faktörler kırsalı tam olarak açıklamakta yetersiz kalmaktadır (Prieto-Lara ve Ocaña-Riola, 2010: 268). Bu süreçte kırsal alan olarak adlandırılan

yerlerin ekonomik, sosyal, kültürel, demografik, çevresel ve çeşitliliği çağın değişen şartlarına göre yeni anlamlar kazanmaktadır. Bu yüzden kesin bir kırsal alan tanımının yapılması mümkün değildir. Her ülke, kendi idari yapısına göre kırsal alan tanımını belirlemektedir (Ata ve Dallı, 2024: 2). Hatta kırsal alanı tanımlamak amacıyla kullanılan değişkenler bir ülkenin bölgeleri arasında bile farklılık gösterebilmektedir. Bu durum kırsal alanı tanımlamak için değişkenlerin belirlenmesini ve bu değişkenlerin ölçülmesini de zorlaştırmaktadır. Kırsal alanı tanımlamak için literatürde kullanılan kriter genellikle nüfus yoğunluğudur (Avcu ve Yayla, 2021: 69). 1900’lü yıllarda bir bölgenin kırsallık düzeyini açıklamak için tarımdaki istihdam oranı verisi kullanılmıştır. Fakat zamanla bu ölçüt yetersiz görülmüş ve bunun yerine nüfus yoğunluğu ölçümü kullanılmıştır. Avrupa düzeyinde ve diğer ülkelerde kırsallığın ana haritası OECD ve EUROSTAT tarafından nüfus yoğunluğu ölçütüne göre oluşturulmuştur (Balestrieri, 2014: 176). OECD (1994) tarafından belirlenen sınıflandırma iki metodolojik aşamadan oluşmaktadır. İlk olarak belediyeler, nüfus yoğunluğunu km^2 başına 150 kişiden az veya fazla olmasına bağlı olarak kırsal ve kentsel nüfus olarak ayrılmışlardır. Sonrasında ise bu alanlar, toplam bölgesel nüfusa kıyasla kırsal alanlarda yaşayan nüfusun oranına göre Düzey 3 (NUTS-3) ölçeğinde kentsel, kırsal ve ara bölgeler olarak üç kategoriye bölünmüştür (OECD, 1994: 10). Bu nedenle nüfus yoğunluğu göstergesi kırsal alanı tanımlamak için yetersiz bir gösterge olsa da en yaygın kullanılan parametredir (Balestrieri, 2014:176).

Ülkelerin ekonomik, siyasal ve sosyal yönden yeniden yapılanması kırsal alanların gelişim sürecini yeniden şekillendirmektedir. López-i-Gelats vd. (2009) çalışmasında kırsal alan tanımına tarım, girişimcilik, korumacılık ve içsel kalkınma boyutlarını eklerken, Frouws (1998) bu kapsamda tarımsal-kırsal ayrımı, faydacılık ve hazırlıktan bahsetmektedir. Literatürde kırsal alanı açıklamak için kullanılan değişkenlerin bir özetine çizelge 2.1’de yer verilmiştir.

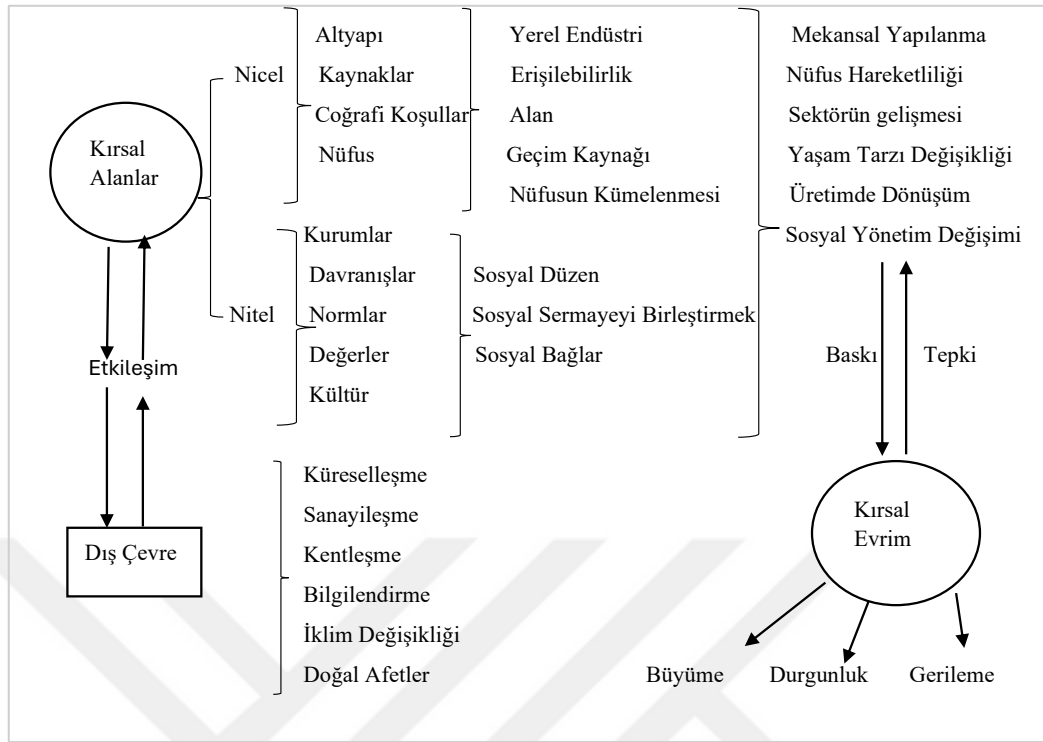
Çizelge 2.1. Kırsal alanları tanımlamak için kullanılan bazı değişkenler

İndeks	Değişkenler	Kaynak
Kırsal İndeks	Nüfus büyüklüğü, yoğunluğu, kent sakinlerinin yüzdesi, en yakın metropol alana olan mesafe	Waldorf (2006)
Göreceli Kırsallık Endeksi	Ekonomik bağımlılık, nüfusun yaşlanması, çiftçilik, hayvancılık veya balıkçılıkla ilgili istihdam, nüfus yoğunluğu, göç, serbest meslek, ikinci konut oranı, yerleşim alanının çevresindeki gürültü ve atmosfer kirliliği algısı	Prieto-Lara (2010)
Kırsallık Endeksi	Nüfus, hane halkı olanakları, mesleki yapı, işe gidip gelme kalıpları ve kent merkezlerine olan mesafe	Cloke (1977), Cloke ve Edwards (1986)

Kaynak: Balestrieri, 2014: 177.

Li vd. (2015) kırsallığın tanımlanmasının çok işlevli yapı, farklı dinamikler ve çeşitlilik nedeniyle oldukça zor olduğunu ifade etmektedir. Kırsal alanlar ekonomik, sosyal ve teknolojik gelişmeler ve kırsal kalkınmayı etkileyen niteliksel faktörlerin etkileşimi ile büyük oranda mekânsal ve zamansal değişim geçirmektedir. Bu tür değişimler kırsallığın anlaşılmasını güçleştirmektedir (Li vd., 2015: 13).

Kırsal evrim, kırsal alanların iç ilişkileri ve dış çevre ile etkileşimleri ilişkilidir. Başlangıçta çiftçiler yerel kaynakları, kırsal ekonomiyi güçlendirecek ürünlere dönüştürmelerinin yanı sıra kırsal alanlardaki toplumsal düzen de sosyal ilişkiler ile desteklenmiştir. Sonrasında küreselleşme, kentleşme, sanayileşme ve bilişim gibi dışsal faktörlerin etkisiyle köyler, şehirlere ve şehirlerdeki pazarlara bağımlı hale gelmiştir. Kırsal alanlardaki yeniden yapılanma, nüfus hareketliliği, yaşam tarzı değişikliği, endüstrinin gelişmesi, üretim biçimi değişimi ve sosyal yönetim değişikliği dahil olmak üzere bir dizi değişiklik meydana gelmiştir (Li, 2011: 336-337). Fakat çoğu köyler bu değişime uyum sağlayamadığı için kırsal işletmeler, piyasa rekabetine karşı koyamamıştır. Bu süreçte kırsal işletmelerin yeterli teknoloji ve sermayeye ulaşamaması ayrıca nüfusun azalması, yerel piyasanın daralması ve kırsaldaki işçilerin yetersiz olması, kırsal alanların kötüye gitmesine yol açmıştır. Sonuç olarak köyler bireyselleşmeye, sosyal uyumu kaybetmeye dahası ekonomik ve sosyal olarak izole olmaya meyletmiştir. Böylece köylerde ekonominin daralması ve nüfusun azalması aynı anda olduğundan karşılıklı olarak birbirini destekleyen kısır bir döngünün içine girilmiştir. Bu kısır döngü, büyük şehirlerin bu bölgelere hâkim olduğu ve bilgi ekonomisine geçilen sürece kadar devam edecektir (Li vd., 2019: 138).

Şekil 2.3. Kırsal evrim diyagramı

Kaynak: Li vd., 2019: 139.

Şekil 2.3.'de kırsal kalkınma evrimi özetlenmiştir. Böylece kırsal alanları geliştirmek için kırsal geçim kaynaklarının çeşitlenmesi, piyasa odaklı kurumların oluşturulması ve sosyal sermayenin güçlendirilmesi gerekmektedir (Li vd., 2019).

2.3.2. Kırsal Kalkınma Tanımı ve Göstergeleri

Kırsal kalkınma, yeni ürün ve hizmetlerin yaratılması ve buna bağlı olarak yeni pazarların geliştirilmesi ile ilişkilidir. Ayrıca, yeni teknolojik yaklaşımların geliştirilmesi yoluyla maliyetleri azaltmanın yeni biçimlerini geliştirmekle bağlantılıdır. Stratejik pazarlar ve maliyetleri azaltma biçimleri, toplumun genel ihtiyaçları ve beklentileri ile örtüşmektedir (Van Der Ploeg vd., 2000: 396). Kısaca kırsal kalkınma, kırsal alanların ve tarımın yeniden şekillendirilmesi ve bunların kırsal alanlardaki ekonomik yapının yanı sıra toplumsal ve kültürel yapılar ile uyumlu hale getirilmesini içermektedir (Günay vd., 2022: 2).

Kırsal kalkınma, kırsal alanlardaki geçim kaynaklarını etkileyen birçok aktörün entegrasyonunu gerektiren kapsayıcı bir kavram olarak algılanmaktadır. Gerçekte,

toplumlar kırsal ve kentsel olarak iki yapıdan oluşmaz. Bunun yerine ağırlıklı olarak tarıma dayalı kırsal ekonominin, tarım dışı kırsal ve kırsal olmayan faaliyetlerden nüfusun daha fazla gelir sağladığı bir ekonomiye doğru evrilen bir yapı mevcuttur. Bu evrim kırsal alanların hem ekonomik hem de sosyal olarak aşamalı şekildeki entegrasyonun bir sonucudur (Mikos, 2001: 547).

Kırsal alanlarda tarım dışı sektörlerin gelişmesi büyümeye dair olumsuzlukların üstesinden gelebilir. Tarım dışı sektörlerin gelişmesi ile istihdam artmakta ve buna bağlı olarak konut talebi de yükselmektedir. Artan konut ihtiyacı kırsal alanların karşılaması göçün yönünü kentten kırsal alanlara doğru değiştirmektedir. Ayrıca kentlerdeki yoğun nüfus, kentlerde yaşamayı zorlaştırmaktadır. Bu durum bireylerin kırsal alanlarda yaşama isteğini güdülemektedir (Yenigul, 2016: 18).

Kırsal alanlar, taze yerel gıda, yenilenebilir enerji ve temiz su kaynakları gibi ekosistem hizmetlerini sağlayıcıları olarak giderek daha fazla tanınmaktadır. Kentsel ve kırsal bölgeler arasındaki işçi, göçmen ve gıda ile su gibi faktörlerin akışı yeni bağlantılar oluşturulmasına zemin hazırlamaktadır. Bu da kırsal alanlar ile küresel ekonomi arasında yeni bağlantıların kurulmasına ve sosyo ekonomik dönüşüme katkıda bulunmuştur (Bosworth ve Atterton, 2012: 255). Örneğin, kırsal alanlarda tekstil ve oyuncak gibi sanayi sektörlerinin yoğunlaştığı bölgelerden Slovakya'nın Bardajov, Almanya'nın Oberpfalz, İsviçre'nin Viège, Fransa'nın Jura bölgeleri tarım dışı faaliyetler ile öne çıkmaktadır (Yenigul, 2016: 18).

Dünya genelinde şehirlerin kentleşme ve sanayileşme hızı yüksek iken kırsal alanlarda yaşayanlar büyümenin sürdürülebilirliği bakımından güçlükler ile karşı karşıya kalmaktadır. Kentleşme ve yüksek göç oranı, kırsalın iş gücü kaybına, arazinin terk edilmesine, köylerin boşalmasına ve kırsal-kentsel alanlarda eşitsizliklerin artmasına yol açmıştır. Böylece kırsal yoksulluk, yetersiz altyapı ve hizmet, kırsal alanlardaki kaynakların bitmesi, kırsal geçimlik ekonominin kötüye gitmesi ve kırsal ekosistemlerin bozulması gibi bir dizi sorun ortaya çıkmıştır (Liu vd., 2024: 1). Bu sorunların çözümü için kırsal kalkınma stratejileri ve politikaları geliştirilmiştir. Örneğin Avrupa komisyonu, kırsal yoksulluğu sürdürülebilir bir şekilde azaltmayı

amaçlamaktadır. Bunun için kırsal kalkınma kapsamını tarımın çok ötesine uzanan çeşitli sektörleri içine alan ve kırsal alanlarla ilgili tüm ekonomik ve sosyal aktörleri ilgilendiren altı maddede özetlemektedir. Maddeler şu şekildedir:

- Daha barışçıl, açık, demokratik ve eşitlikçi kırsal toplumlar oluşturmak.
- Kırsal alanlardaki kurumların daha etkili ve hesap verebilir olmasını sağlamak.
- Kırsal alanların büyümesini sağlayacak ekonomi politikalarını desteklemek.
- Kırsal kesimde yaşayan bireylere nitelik kazandırılması.
- Sürdürülebilir doğal kaynak yönetimini desteklemek.
- Avrupa Komisyonu kalkınma politikası ile gelişmekte olan ülkeler üzerinde etkisi olan örneğin tarım, balıkçılık, göç ve ticaret gibi Avrupa Birliği politikaları arasındaki uyumu artırmak (Mikos, 2001: 547).

Kırsal alanlar farklı ekonomik, sosyal, siyasi ve coğrafi yapılar ile karakterize edildiği için kırsal kalkınma çok yönlü bir yaklaşımdır. Kırsal kalkınmanın karmaşık ve çok boyutlu yapısı, kırsal kalkınmanın göstergelerini çeşitlendirmektedir. Çeşitli kırsal kalkınma yaklaşımlarını temsil eden farklı göstergeler söz konusudur. Ayrıca uygulanan politika ve kalkınma programları yıllar içinde değişiklik göstermektedir. Kırsal kalkınmanın etkin bir şekilde tanımlanması için bu göstergelerin zamanın şartlarına uygun olarak belirlenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla eğitim, sağlık, beslenme, temel ihtiyaçlar (yol, su, elektrik, kanalizasyon, iletişim vb.) gibi sosyo-ekonomik faktörleri belirleyen kırsal kalkınma göstergeleri zaman içinde yenilenmektedir (Gupta, 2022: 14). Çizelge 2.2’de kırsal kalkınmanın göstergeleri ve alt göstergeleri açıklanmaktadır. Çizelge 2.2’de ekonomik yapıya ilişkin göstergeler, kalite ve sosyal yaşam standardı göstergeleri, demografi, göç ve çevresel göstergeler olmak üzeri üç ana gösterge yer almaktadır.

Çizelge 2.2. Kırsal kalkınma göstergeleri

Ana Göstergeler	Alt Göstergeler	Değişkenler
Ekonomik Yapıya İlişkin Göstergeler	Rekabetçilik	İmalat sanayinde kişi başına düşen gelir
		Yüksek teknoloji sektörlerinde brüt gelirin yüzdesi
		Araştırma ve geliştirme giderleri
		Yeni kayıt yaptıran işletmelerin toplam işletme sayısına oranı
	Çeşitlendirme	Kırsal nüfusun tarım dışı faaliyetlerden elde ettiği gelirin yüzdesi
		Çok profilli kırsal sektörlerin payı
		Kırsal ekonominin yüksek ve düşük teknoloji sektörlerinde istihdam edilenlerin oranı
		Tarımsal üretimde istihdam edilen kişilerin payı
		Kırsal işletmelerin toplam turizm cirosu içindeki payı
	Etkinlik	Net kâr/zararın işletme ve kuruluş sayısına oranı
		Mal ve hizmetlerin karı/zararı
		Kişi başına sabit varlık yatırımları
		Yenilikçi mal, iş ve hizmetlerin bu kırsal alanda üretilen ürün hacmindeki payı
		Otoyolların hacmi ve uzunluğu
	Gelir ve Nüfus	Toplam üretim değeri
		Sosyal yardım alan hanelerin oranı
		Kişi başına ortalama kazanç
		Belirli bir kırsal alandaki bir hanenin harcanabilir geliri
		Çiftçi Üretici Örgütü ile bağlantılı hanelerin yüzdesi
		Kırsal GSYİH (toplam GSYİH'nin %'si)
		Kırsal istihdam (toplam istihdamın %'si)
		Tarım (GSYİH'nin %'si)
		Çiftliğin ekonomik ortalama büyüklüğü
		Tarımda işgücü verimliliği
		Ürün sigortasını tercih edenlerin oranı
		Hayat Sigortasını tercih edenlerin oranı
		Nitelikli kişilerin oranı
		Toplam ekili alan
		Sulanabilir arazi oranı
		Ortalama arazi varlığı (hektar)
Kalite ve Sosyal Yaşam Standardı Göstergeleri	İstihdamın Niteliği	Bölgedeki başlıca ürünlerin ortalama verimliliği
		Yüksek ve düşük vasıflı çalışanların oranı
		Yarı zamanlı çalışanların yüzdesi
	Konutların Kullanılabilirliği ve Kalitesi	Serbest meslek sahibi işgücü yüzdesi
		Kırsal alanlardaki bakımlı konutların oranı
		Konut satın almak için sosyal yardımlar
	Sağlık Hizmetleri	İmtiyazlı krediler sayesinde iyileştirilen kırsal alanlardaki konutların oranı
		Kırsal alanlarda paramedik ve obstetrik istasyonların erişilebilirliği
		Mevcut tıbbi hizmetlerin oranı
		Kırsal kesimde yaşayanlara sağlık çalışanı temin etme yüzdesi
		Doktor sayısı/1.000 kişi
		Doğumda düşük kilolu bebeklerin oranı
		Yaşam Beklentisi (Yıl)-Erkek

Demografi, Göç ve Çevresel Göstergeler		Yaşam Beklentisi (Yıl)-Kadın
		Hastane yatak sayısı/1.000 kişi
		Aşılanan Çocukların Oranı
		Çocuk Ölüm Oranı
	Sosyal	Her 1.000 kişiye düşen banka sayısı
		Her 1.000 kişi başına düşen ATM sayısı
		Her 1.000 kişi başına düşen postane sayısı
		Her 1.000 kişi başına düşen okul sayısı
		Her 1000 kişiye düşen hastane sayısı
		Temiz içme suyuna erişimi olan hane oranı
		Elektriğe sahip evlerin yüzdesi
		En yakın şehirlere giden tüm yolların kullanılabilirliği
		Toplu Taşıma Olanakları
		Tiyatro/Sinema salonlarının kullanılabilirliği
		Halk kütüphanesi kullanılabilirliği
		Çok amaçlı kamu hizmeti merkezinin bulunması
	Eğitim	Kırsal kesimde altı yaşından küçük çocuklar için okul öncesi eğitimi kapsama oranı
		Kırsal alandaki genel eğitim kuruluşlarının sayısı
		Kırsal kesimde yaşayan yüksek eğitimli kişi sayısı
		Okuryazarlık oranı-Erkek
		Okuryazarlık oranı-Kadın
		İlkokula kayıtlı çocuk oranı
		Ortaokula kayıtlı çocuk oranı
		İlkokula devam oranı
		Ortaokula devam oranı
		Öğrenci sayısı/İlkokul öğretmenleri
	Öğrenci sayısı/Ortaöğretim Öğretmenleri	
	Demografi	Kırsal nüfusun ülkenin toplam nüfusu içindeki payı
		Nüfus yoğunluğu
		16 yaş ve altı nüfusun yüzdesi
		65 yaş ve üzeri nüfusun yüzdesi
		Göç
Hane halkı büyüklüğü		
Kırsal göçün toplam nüfusa oranı		
Çevresel Göstergeler		Çevre koruma harcamalarının kırsal alanların toplam bütçesi içindeki payı
		Kırsal alanda etkisi azaltılmış kirliliğin yüzdesi
		Kuyu sayısı /1.000 hane
		Gölet sayısı/1000 hane
		Hektar başına otlama alanı/1000 hayvan
		Hektar başına orman alanı
		Kendi tuvaleti olan evlerin oranı
		Kanalizasyon/Drenaj suyu bağlantısı olan kişi oranı

Kaynak: Gupta, 2022: 18-19; Morozova vd., 2023: 76.

2.3.3. Kırsal Kalkınma Modelleri

Kırsal kalkınma modelleri üç gruba ayrılmaktadır. Bu modeller dışsal kırsal kalkınma modeli, içsel kırsal kalkınma modeli ve Neo-endojen kırsal kalkınma modeli şeklindedir. Bu kısımda kırsal kalkınma modelleri açıklanmaktadır.

2.3.3.1 Dışsal Kırsal Kalkınma Modeli

İkinci Dünya Savaşından sonra Avrupa’da dışsal kırsal kalkınma modeli ortaya çıkmıştır. Modelde kırsal alanlar ekonomik, teknik ve kültürel olarak kent merkezlerine bağımlı olarak değerlendirilmiştir. Kırsal alanların temel amacı sürekli olarak genişleyen kent nüfusuna gıda sağlamaktır. Dışsal kırsal kalkınma modellerinin ilk aşamasında çiftlik yapılarının güçlendirilmesi (toprak reformu), arazi iyileştirme programının uygulanması (sulama) ve çiftlik merkezli altyapının modernizasyonu gerekmektedir. İkinci aşamada, örneğin turizm aracılığıyla firmaların kırsal alanlara taşınması desteklenmektedir. Kentsel-kırsal alanlar arasında ulaşım ve iletişim yatırımları yapmak suretiyle de istihdam çekilmelidir (Gkartzios ve Lowe, 2019; Lowe vd., 2019: 3). Kırsal alanlarda istihdam oranlarının artması, teknoloji, iletişim, alt yapıdaki iyileşmeler ve kırsal nüfusun azalması ile mücadele etmede dışsal kırsal kalkınma modeli başarılı olduğu söylenebilir. Fakat model, kırsal kalkınmanın dış yatırımlara bağımlı olması ve modelin katılımcı olmayan doğasının demokratik bir açık yaratabileceği gerekçesi ile eleştirilmektedir (Gkartzios ve Scott, 2014: 244). Lowe vd. (1998) dışsal kalkınma yaklaşımları konusundaki endişelerini şöyle dile getirmişlerdir:

- Uzaktaki kuruluşların veya yönetim kurullarının politika kararlarına ve sübvansiyonlara bağımlıdır.
- Seçilmiş yerleşim yerlerini ve belirli iş türlerini desteklerken diğer alanları ihmal etmektedir. Ayrıca kırsal alanların ekonomik olmayan yönünü göz ardı etmektedir.
- Kırsal alanların kendine özgü kültürel ve çevresel motiflerini ortadan kaldırmaktadır.
- Dış uzmanlar ve planlamacılar tarafından dikte edilerek tasarlanmıştır (Lowe vd., 1998: 9-10).

2.3.3.2 İçsel Kırsal Kalkınma Modeli

1990'lardan beri kırsal kalkınma teorisi ve uygulamalarının odak noktasını içsel modeller oluşturmaktadır. İçsel yaklaşımlar bir bölgeye özgü doğal, beşerî ve

kültürel kaynakların kalkınmanın anahtarını elinde tuttuğu varsayımına dayanmaktadır. Dışsal kalkınma modelinde teknik becerilerin desteklenmesi ve fiziki alt yapının iyileştirilmesiyle kırsal alanlardaki farklılıklar ortadan kalkacaktır. İçsel kalkınma modelinde ise kırsal alanlara özgü insan ve çevre kapasitenin iyileştirilmesi yoluyla bu farklılıklar en aza indirilecektir. İçsel kalkınma modeline göre iklim, toprak verimliliği, çevre kalitesi gibi kaynaklar ile beşerî sermaye, uzun vadeli kırsal kalkınma için gerekli şartları sağlamaktadır. Bu modelin temel amacı, içsel kaynakları harekete geçirmek suretiyle kırsalın ekonomik ve sosyal şartlarını iyileştirmektir (Galdeano-Gómez vd., 2011: 59; Shucksmith, 2000). İçsel kırsal kalkınma modelinin üç temel ilkesi şu şekildedir:

- Kalkınma uygulamalarını ulusal ölçekten ziyade bölgesel ölçekte değerlendirilmelidir.
- Ekonomik ve diğer kalkınma uygulamaları, fiziki ve beşerî yerel kaynakların kullanılması suretiyle kırsal alanlardaki faydanın en üst düzeye çıkarılmasını sağlanmalıdır.
- Kalkınma, yerel halkın kapasitesine, bakış açısına ve ihtiyaçlarına göre şekillendirilmelidir (Gkartzios ve Scott, 2014: 245).

Son iki ilkenin hayata geçirilmesi son derece önemlidir. İçsel kırsal kalkınma bir yandan bölgesel kapasiteyi artırmak için bir araç işlevi görürken, diğer yandan nüfusun kalkınma uygulamalarına katılımını artırmayı amaçlamaktadır. İçsel kırsal model bazı dezavantajları nedeniyle eleştirilmektedir. İlk olarak, model her bölge için geliştirilebilecek büyüme potansiyelinin olduğunu varsaymaktadır. Fakat bu potansiyelin özünü açıklamaz. İkinci olarak, toplumlar heterojen olduğundan hareketle, içsel kalkınma girişimlerinde daha büyük hareket kapasitesine sahip aktörleri destekleme eğilimindedir. Aslında bu modelde kalkınma girişimlerine katılan aktörlerin gerçekte kırsal toplumu temsil edip etmedikleri tartışmalıdır (Vermeire vd., 2008: 847).

2.3.3.3 Neo-endojen Kırsal Kalkınma Modeli

Kırsal kalkınmayı açıklayan bir diğer yaklaşım Neo-endojen (ağ tabanlı) kırsal kalkınma yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın temel özelliği kırsal alanların hem içsel hem de dışsal faktörler tarafından şekillendiğini kabul etmektedir. Bu ekseninde kırsal kesimin dış dünya ile olan rekabetini kolaylaştırmak ve kırsal kesim ile dış dünya arasındaki bağlantıları güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Neo-endojen yaklaşıma göre kırsal kalkınmanın gerçekleşmesinde, kırsal toplum ve ekonomide farklı roller üstlenen farklı türden aktörlerin olması gerektiği vurgulanmaktadır. Farklı aktörlere örnek olarak kırsal profesyoneller, bölgesel paydaşlar, sivil toplum örgütleri, şirketler, üniversiteler ve araştırma enstitüleri gösterilebilir. Bu anlamda yerel işletmelerin, toplulukların, gönüllü örgütlerin, hanelerin niteliği ve dayanıklılığı önemli olmakla birlikte daha güçlü ulusal ve küresel bağlantılara sahip aktörlerin sermaye, güç ve uzmanlıklarının birbirine entegre olması da hayati öneme sahiptir (Espancia, 2014; Lowe vd., 2019: 30; Shucksmith, 2000).

Neo-Endojen yaklaşımda yerel olarak mevcut olmayan kaynaklara ve sosyal altyapıya erişim sağlamak için kırsal bölgeler arasında bağlar kurulmalıdır. Kırsal alanlarda ağ oluşturmada küçük ve orta işletmeler (KOBİ) ile yerleşik kuruluşlar arasındaki bağların katkısı büyüktür. Kurumsal sistemlerin eksik olduğu bölgelere, ağları geniş olan yerleşik kuruluşlar tarafından bilgi kaynakları ve yenilikçilik getirebilir (Georgios vd., 2021: 916-917). Ayrıca modele göre girişimcilik ve inovasyon, kırsal alanların kalkınmada karşılaştığı zorluklar ile mücadele etmek için kullanılmaktadır (Olmedo ve O'Shaughnessy, 2023: 211). Bosworth vd. (2016) neo-endojen kırsal kalkınma yaklaşımının temel özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır;

- Yerel ve bölge bazlı kalkınma stratejileri
- Aşağıdan yukarıya doğru stratejilerin geliştirilmesi ve uygulanması
- Kırsal alanlardaki kamu ve özel sektör iş birliğine yönelik yerel eylem grupları
- Çok sektörlü ve entegre eylemler
- Yenilik
- Ağ oluşturma

Özetle devletin rolü, kırsal alanlar üzerinde bir güç olmaktan ziyade, kırsal kalkınmayı teşvik etme gücünü kullanmaktır. Bunun için devlet, kırsal alanlardaki örgütler ve topluluklar ile iş birlikçi olarak çalışmalıdır (Bosworth vd., 2016: 428-429). Çizelge 2.3'te kırsal kalkınma göstergelerinin karşılaştırılması yer almaktadır.

Çizelge 2.3. Kırsal kalkınma modellerinin karşılaştırılması

	Dışsal Kırsal Kalkınma	İçsel Kırsal Kalkınma	Neo-Endojen Kırsal Kalkınma
Temel İlke	Ölçek ve konsantrasyon ekonomileri	Sürdürülebilir kalkınma için yerel (doğal, beşerî ve kültürel) kaynakların kullanılması	Yerel ve küresel güçlerin etkileşimi, sosyo-mekansal adalet
Dinamik Kuvvet	Kentsel büyüme kutupları (kırsal alanlara dışsal itici güçler), Kalkınmanın ana güçleri kırsal alanların dışından kaynaklandığı düşünülür.	Yerel girişim ve girişimcilik	Küreselleşme, iletişim ve bilgi alanındaki hızlı teknolojik değişim
Kırsal Alanların İşlevleri	Kentsel ekonomilerin genişlemesi için gıda ve birincil ürünler	Çeşitli hizmet ekonomileri	Bilgi ekonomisi, yerel aktörlerin yerel ve dış ağlara ve kalkınma süreçlerine dinamik katılımı
Büyük Kırsal Kalkınma Sorunları	Düşük verimlilik ve çevresellik	Ekonomik faaliyete katılımda alanların ve grupların sınırlı kapasitesi	Küresel bir ortamda kaynakların tahsisi ve rekabet gücü, iklim değişimi, ekonomik krizler
Kırsal Kalkınmanın Odak Noktası	Tarımsal modernizasyon: İşgücü ve sermaye hareketliliğini teşvik etmek	Kapasite geliştirme (beceriler, kurumlar, altyapı): dışlanmanın üstesinden gelmek	Yerel kapasiteyi ve aktör katılımını artırarak yerel ve dış güçleri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek
Kırsal Kalkınma Çalışmalarının Odak Noktası	Tarım ekonomisi; Keynesyen ekonomik modeller ve pozitivizm	Kırsal sosyoloji ve kırsal coğrafya; yorumlayıcı yaklaşımlar ve vaka çalışması araştırması	Topluluklarda eylem ve aktivist araştırma; disiplinler arası
Bilgi Kaynakları	Bilimsel Araştırma ve dış uzmanlar	Yerel toplum	Yerel uzmanlar
Eleştiri	Bağımlı, çarpık, yıkıcı ve dikte edilen gelişim	Çağdaş Avrupa'da pratik değil	Yetersiz deneysel kanıt düzeyinde çalışır

Kaynak: Galdeano-Gómez vd., 2011:59; Lowe vd., 2019: 31.

Sonuç olarak benimsenen yaklaşım ne olursa olsun kırsal alanların önemi git gide artmaktadır. Kırsal alanlardaki kaynaklar izole edilerek değerlendirilemez. Son derece gelişmiş bir ekonomide sosyal sermaye, kültürel sermaye, çevresel sermaye

dahil olmak üzere âtil kaynaklar içsel potansiyeli artırır ancak bu potansiyelin açığa çıkması için dış yatırımcılara ve tüketicilere ihtiyaç vardır (Bosworth vd., 2016: 430).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÖÇ VE KIRSAL KALKINMA İLİŞKİSİ

Birçok bilim insanı, mobilitenin kırsal alanların ayrılmaz bir parçası olduğunu kabul etmektedir. Sığınmacılardan mültecilere, yaşam tarzı olarak göçmenliği benimseyenlerden göçmen işçilere ve hatta her uyruğa kadar her türlü uluslararası göç, kırsal alanlara yeni ve karmaşık segmentler eklemektedir (Rye ve Scott, 2018: 929). Hatta kırsal yerleri etkileyen bazı hareketlilik ve hareketsizlik biçimleri de kırsal nüfus değişiminin karmaşıklığını oluşturmaktadır. Kırsal nüfus değişimi kısa ve uzun mesafeli mekânsal hareketler, tercih veya zorunluluk nedeniyle gerçekleşen hareketler, ekonomik veya yaşam tarzına dayalı hareketler, düzensiz hareketlilik modellerini ve marjinalleşme süreçlerini kapsamaktadır. Bu düzlemde kırsal mobilitenin ekonomik, siyasi, kültürel ve politik gibi çok boyutluluğu kırsal yerler üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Kasimis vd., 2010: 259). Örneğin Avusturalya, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın kırsal bölgelerindeki sığınmacılar, göçmenler ve mültecilerin varlığı, kırsal bölgelerin ve toplulukların kalkınmasını ve sürdürülebilirliğini kolaylaştırmanın bir yolu olarak görülmektedir. Yaşlanan nüfus ve kırsal alanlardaki genç ve ekonomik olarak aktif nüfusun yüksek oranda göç etmesi sonucunda uluslararası göçmen işçileri çekmek, iş almak ve elde tutmak için yapılan müdahaleler, iş gücü ve beceri kıtlığı gibi konular gündeme gelmektedir (de Lima vd., 2022: 1).

Bu doğrultuda göçmenler, yerel halkın iş gücü piyasasında bıraktığı boşlukları doldurmak suretiyle çeşitli işlerde çalışmaktadırlar. Boşluk olgusu ekonomik öngöründen ziyade sosyal olarak segmentasyon teorisi kapsamında tanımlanır ve düzenlenir. Şöyle ki segmentasyon teorisi, iş gücü piyasasının belirli istihdam pozisyonlarına erişimin, toplumsal güç konumları tarafından tanımlandığı, işçilerin cinsiyetlerine, etnik kökenlerine ve sınıflarına göre farklı segmentlere ayrıldığı anlamına gelmektedir. Bu sektörlerin tipik örnekleri el sanatları, ev hizmetleri, turizm ve tarım olarak gösterilebilir. Bu sektörlerde güvencesiz, marjinal, sömürücü ve düşük ücretli işlerde ucuz iş gücü olarak göçmenler çalışmaktadır. Örneğin, İspanyol tarım sektöründe çalışan Afrikalı işçilerin büyük çoğunluğu, düşük sosyal statülü mesleklerde, vasıfsız ve kısa süreli işlerde çalışmaktadırlar. Bu durumda Afrikalı

işçilerin belirli iş türlerinde çalışması segmentasyon teorisi fikrini güçlendirmektedir (Hoggart ve Mendoza, 1999; Kasimis vd., 2010: 260). Bu doğrultuda tarım sektöründe çalışan niteliksiz göçmen iş gücünün kırsal alanları nasıl etkileyeceği merak konusu olmuştur.

3.1. Tarım Sektöründeki Göçmen İş gücü ve Kırsal Kalkınma İlişkisi

Tarım, kırsal kalkınma ve göç olguları arasında çok boyutlu, karmaşık ve karşılıklı ilişkilere dayanan bir ağ mevcuttur. Bu üç unsur, birbirini sürekli olarak inşa etmekte ve dinamik bir biçimde şekillendirmektedir. Bu etkileşim ağının en kritik düğüm noktalarından biri, tarımsal üretimdeki yoğunlaşmanın iç veya uluslararası göçmen işgücüne yönelik yeni talep örüntüleri yaratmasıdır. Bu bağlamda, göç politikaları sıklıkla, yılın farklı dönemlerinde ve çeşitli coğrafyalarda ortaya çıkan ürün hasadı ve tarımsal işgücü taleplerini karşılamak üzere, mobil işgücünün mekânsal olarak verimli bir şekilde tahsis edilmesini teşvik edici bir rol üstlenmektedir. Bu hem tarımsal verimliliğin sürdürülmesi hem de kırsal ekonomilerin canlı tutulması açısından stratejik bir öneme sahiptir. Fakat günümüzde kentsel alanlara kıyasla kırsal alanlara yapılan göç miktarı artış göstermiş olup, göçmenlerin çoğunluğu düşük vasıflı ve kırsal endüstrilerde iş fırsatı bulmuşlardır. Bu durum emek göçünün değişen coğrafyası olarak adlandırılmaktadır. Bu yeni coğrafya, Avrupa ve Amerika'nın daha gelişmiş kırsal yerlerine emeğin göç etmesiyle yeniden yapılanmaktadır. Burada dikkat çekici olan şey endüstriyel prensiplerin gıda üretiminden ambalajlanmasına, işlenmesinden pazarlanmasına kadar uygulanmasıdır. Eş anlı olarak, tarım sektöründe düşük işlere olan talep, yerel iş gücünden göçmen iş gücüne doğru kaymıştır. Giderek küreselleşen bir piyasada düşük fiyatlı, standartlaştırılmış gıda üretmek için yoksul ve çevre ülkelerden gelen bu düşük ücretli göçmen işçiler sayesinde üreticiler, rekabet üstünlüklerini koruyabilirler (Corrado vd., 2016; King vd., 2021: 52; Rye ve Slettebak, 2020: 125). Bu tarz göç hareketleri Avrupa'nın kırsal alanlarına göç eden nüfusu temsil etmektedir. Benzer şekilde bu durum Kuzey Amerika'nın bazı bölgeleri ve Akdeniz bölgesi için de geçerlidir (King vd., 2021: 52).

Ayrıca tarım sektörü yapısı gereği, ekonomik faaliyet türü olarak özgül bir sektördür. Tarım sektörü birkaç sebepten dolayı diğer sektörlerden ayrılmaktadır.

Örneğin tarım sektöründe üretim, doğadan gelen girdilere (hava durumu, arazi yapısı) dayandığından dolayı büyük oranda mevsimseldir. Bu durumda iş gücüne erişim, piyasa başarısının artırmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca hem doğa şartları ile hem de ürün piyasaları ile ilgili yüksek riskler tarım sektörünü şekillendirmektedir (Górny ve Kaczmarczyk, 2018: 178; Taylor, 2010).

Diğer riskler ise gençler arasında artan dış göç ve net göç kaybı, hızlanan yapısal yaşlanma, kronik ve zaman zaman akut iş gücü kıtlığı olarak kendini göstermektedir. Göçün sosyo-ekonomik yönleri de dikkat edilmesi gereken bir başka unsurdur. Kırsal nüfusun azalması, ekonomik büyüme fırsatlarını sınırlandırması, çevresel sorunlara yol açması, kamu hizmetlerinin uygulanmasını zorlaştırması, yerel toplumlara yönelik tehdit oluşturması ve köylerin varlığını tehlikeye atması gibi nedenlerle bazı ülkelerde ve bölgelerde önemli bir politika konusu olmuştur. İlave olarak eğitimdeki gelişmeler, kadınların özgürleşmesi, kırsal alanlardaki kadınlara ve gençlere gelişmiş ekonomilerde yüksek ücretli iş fırsatları sunmaktadır. Bu bağlamda giderek artan şekilde bölgesel ve yerel iş gücü piyasasındaki bu yapısal boşluklar, yabancı ülkelere gelen kalıcı ve geçici göçmen işçiler tarafından giderek daha fazla doldurulmaktadır (Argent ve Tonts, 2015: 141; Collantes vd., 2014: 607; Kalantaryan vd., 2021: 463).

Böylece bu eğilimler, esnek, ucuz ve uysal göçmen iş gücünün işe alınmasında kilit rol oynadığı tarımsal üretimin giderek endüstrileşmesi ile sonuçlanmıştır. Özellikle tarım sektöründeki bahçecilikte daha da belirgindir. Avrupa'nın bazı bölgelerinde, Amerika Birleşik Devletleri'nde ve özellikle Akdeniz bölgesinde, el ile hasat işi sadece göçmen işçiler tarafından yapılmaktadır. Günümüzde İngiltere, Almanya ve Norveç gibi Avrupa'nın Kuzey kesimlerinde de benzer işleri göçmenler yapmaktadır (Rye ve Slettebak, 2020: 126).

Taylor (2010), tarafından önerilen kavramsal modele göre, tarım sektörü diğer sektörlere kıyasla küçük ölçekli ve istihdam açısından küçülen bir sektör değildir. Tarım sektörü iş gücü piyasasında rekabet edemez ve yerel iş gücü arzının hem kısa vadede hem de uzun vadede esnek olduğu varsayılabilir. Tarımsal işletme dışındaki faaliyetlerin genişlemesi beraberinde yerli işçileri çekmek için tarımsal işletmelerin

ücretlerini artması gerekliliğini doğurmaktadır. Tarımsal işletme dışı faaliyetler, kamu mallarına ve bazı kentsel özel imkanlara erişim gibi olumlu dışsallıklar getirdiğini varsayarsak tarımsal işletmelerde çalışanların kişi sayısında düşüş olmaması için ücretler artırılmalı fakat bu durum işletmenin karlılığını nasıl koruyacağı konusunu gündeme getirmektedir. Tarımsal işletmeler böylece yerli iş gücü yerine gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ücret farklarını göz önünde bulundurarak görece olarak daha düşük ücret seviyesindeki yabancı iş gücünü tercih ederler. Bu şartlar altında uzun vadede yerli iş gücü talebinde bir azalma ve yabancı iş gücü talebinde bir artış olması beklenmektedir. Burada önemli olan dışsal şokların büyük oranda talep edilen yabancı iş gücü miktarını etkileyecek olması ve ücret düzeyini etkilememesidir. Sonuç olarak kırsal alanlarda üretimin geliştirilmesi için iki yol vardır. Yabancı iş gücüne artan bağımlılık sebebiyle sürdürülebilir bir göçmen akışını destekleyen göç politikalarının uygulanması ve zorunlu hale getirilmesidir. Diğer yol ise robotik de dahil olmak üzere iş gücü politikalarının geliştirilmesidir (Charlton ve Taylor, 2016; Górný ve Kaczmarczyk, 2018: 178).

3.2. Göçmen İş Gücü Arz ve Talebi

İş gücü piyasasında olduğu gibi, göçün etkisini anlamak için iş gücü arzının karakterini, iş gücü talebinin doğasını ve ikisini yerel ağlarda birbirine bağlayan süreçler irdelenmelidir. İlgili bağlamsal faktörler arasında istihdamın genişlemesi veya daralması, ulusal, bölgesel ve yerel koşullar, iş gücü piyasalarının büyüklüğü ve çeşitliliği, beceri ihtiyaçlarını değiştiren teknolojik değişimlere ilave olarak iş gücü piyasasını doğrudan ve dolaylı olarak yöneten çok sayıda düzenleme yer almaktadır (Weller, 2015: 3).

İş gücü talebini, iş kanunları ve şirket kanunları ile iş süreçlerinin düzenlenmesini, işveren ayrıcalığını ne ölçüde sınırlandırdığı belirlemektedir. İş gücü arzı ise hane halkı faktörleri, eğitim ve öğretim sistemleri, göç yasaları ve refah rejimleri tarafından şekillendirilmektedir (Weller, 2015: 3).

Küresel göç modelleri oluşturulurken genellikle iş gücü talebi perspektifi dikkate alındığı söylenebilir. Göçmenlere olan talep, yüksek gelirli ülkelerdeki iş gücü

piyasalarının önemli bir özelliğidir. İşverenler genellikle yerel iş gücünden karşılayamadıkları “iş gücü ve beceri ihtiyaçlarını” göçmen iş gücüyle karşılamaktadır. Bu olgu işverenlerin göçmen iş gücü ile çalışma nedenleri arasında ön sırada yer almaktadır (Findlay ve McCollum, 2013: 10). Özellikle İkinci Dünya savaşıdan sonraki yıllarda, devlet destekli programlar aracılığıyla uluslararası iş gücü yönlendirilmiştir. Devlet destekli uygulamalara Batı Avrupa’daki misafir işçi programları ve ABD’deki Bracero programı örnek gösterilebilir. Bu programlar, gelişmiş ekonomilerdeki düşük vasıflı işler için çok sayıda işçi sağlamak üzere tasarlanmıştır. 2000’li yıllara gelindiğinde bu programların yerini işçi ajansları almıştır. Uluslararası işçi alımları, çok sayıda aktör için ticari kazançlar sağlayan ve binlerce iş yaratan yüksek bütçeli bir iş haline gelmiştir (Žilinskaitė vd., 2025: 4).

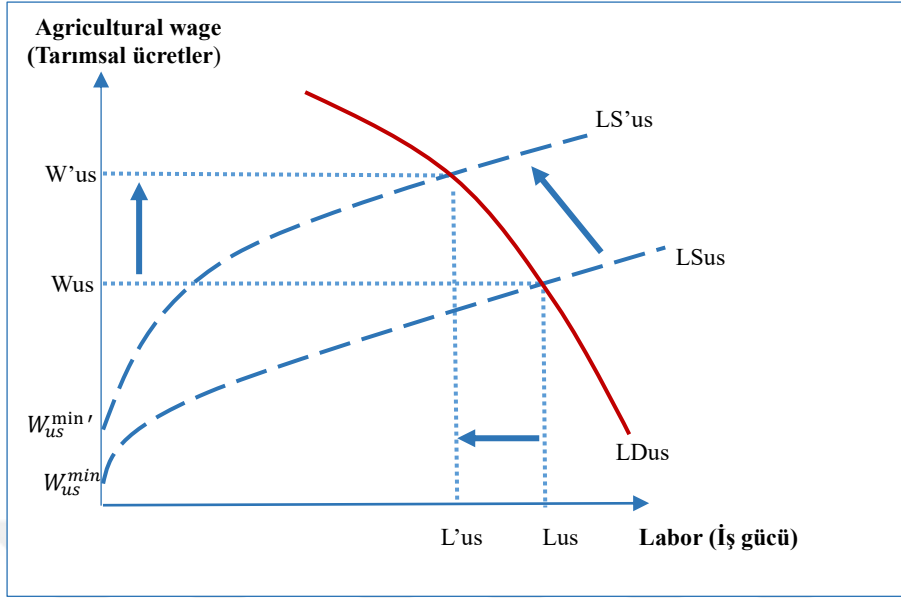
Göçmenler açısından bakıldığında, düşük vasıflı iş gücü piyasalarına entegrasyon ve sektörler arasındaki gelir farklarını ayırt edemeyebilirler. Bu da göçmenlerin ekonomideki küçük çiftlik iş gücü piyasalarında daha vasıfsız işlerde çalışmayı tercih etmesini sağlayabilir (Barham vd., 2020: 310).

Uluslararası kalkınma perspektifinden göç; insanın onur, güvenlik ve daha iyi bir gelecek özleminin bir ifadesi olarak görülmektedir. Fakat göçmen işçiler çalıştıkları işyerlerinde güvencesizliğin çeşitli biçimlerine maruz kalmaktadır. ILO tarafından 3D meslekler (kirli, aşağılayıcı ve tehlikeli işler) olarak tanımlanan işlerde, göçmen işçilerin istihdam edilme olasılığı yerli işçilere kıyasla çok daha yüksektir. Göçmen işçilerin büyük çoğunluğu iş sağlığı ve güvenliği hakkında yeterli bilgiye sahip değiller. Şöyle ki, yeterli şekilde koruyucu ekipman ve iş güvenliği eğitimi almaksızın istihdam edilmektedirler. Hatta birçok işletme, göçmen işçileri uzun saatler boyunca çalıştırmaktadır (Cremers, 2022; Žilinskaitė vd., 2025: 5). Bu durum göçmen işçilere insanlık dışı uygulamaların önünü açmaktadır. Örneğin birçok araştırmacı, göçmen işçilerin çiftliklerde, meyve bahçelerinde ve gıda işleme tesislerinde alışılmış bir şekilde maruz kaldıkları sömürücü çalışma koşullarına dikkat çekmiştir. Bu koşullar düzenleyici kurumların, çalışma standartlarını güvence altına almadaki ihmalkarlığı ve yeniden yapılandırılan tarım endüstrisi bağlamında işverenlerin yasadışı uygulamalarına göz yummasıyla meydana gelmektedir (Boese ve Moran, 2021: 4).

Sonuç olarak, toplumsal adalet endişeleri, fazla mesai ve örgütlenme hakları gibi çalışma yasaları tarım işçilerinin haklarını göz ardı etmektedir (Barham vd., 2020: 310).

Tarım endüstrisi, emeğin daha ucuz veya daha esnek olduğu yere taşınmadığı için daha ucuz veya daha üretken emeği ithal etmek zorundadır. Dolayısıyla işletmelerin göçmen iş gücüne olan ihtiyacı, mutlak iş gücü kıtlığı kadardır. Fakat düşük nitelikli işlerde ise iş gücünü maksimize etmekle ilgilidir. Yine iş gücü ihtiyacı, işçilerin nitelikleri ile de ilgilidir (Scott, 2013). Örneğin geniş ölçekli yapısal ekonomik değişikliklere rağmen, Avrupa'nın kırsal alanlarında göçmen işçi istihdamı tek tip olmaktan uzaktır. Akdeniz ülkeleri, büyük ölçekli göçmen istihdamını ilk başlatan ülkeler arasındadır. Örneğin İspanya'daki tarım işçilerinin yüzde 24'ü, İtalya'dakilerin yüzde 37'si ve Yunanistan'dakilerin yüzde 90'ı uluslararası göçmenlerden oluşmaktadır. Aynı şekilde Fransız tarımı da büyük oranda göçmen emeğine bağlı hale gelmiştir.

Kalkınma ekonomisinde, tarımsal yurtiçi iş gücü arzının başlangıçta nispeten esnek olduğu genel kabul gören bir anlayıştır (Lewis, 1954). Ayrıca ülkelerin kişi başına düşen gelirleri arttıkça ve bireyler tarımsal işlerinden tarım dışı işlerde çalışmaya başladıkça, yerel tarımsal iş gücü arzı içe doğru kayar ve daha az esnek hale gelir. Bu eğilimler ekonomi büyüdükçe ve tarım dışı istihdam genişledikçe, tarımsal iş gücünün payı giderek azalmaktadır. Benzer durum dünyadaki hemen hemen her ülke için geçerlidir. Yerel işçileri, tarımsal işlerde çalışmaya teşvik etmek için tarımsal ücretler, tarım dışı ücretler ile aynı hızda artırılmalıdır. Şekil 3.1'de yurtiçi tarımsal arz kayması gösterilmektedir.

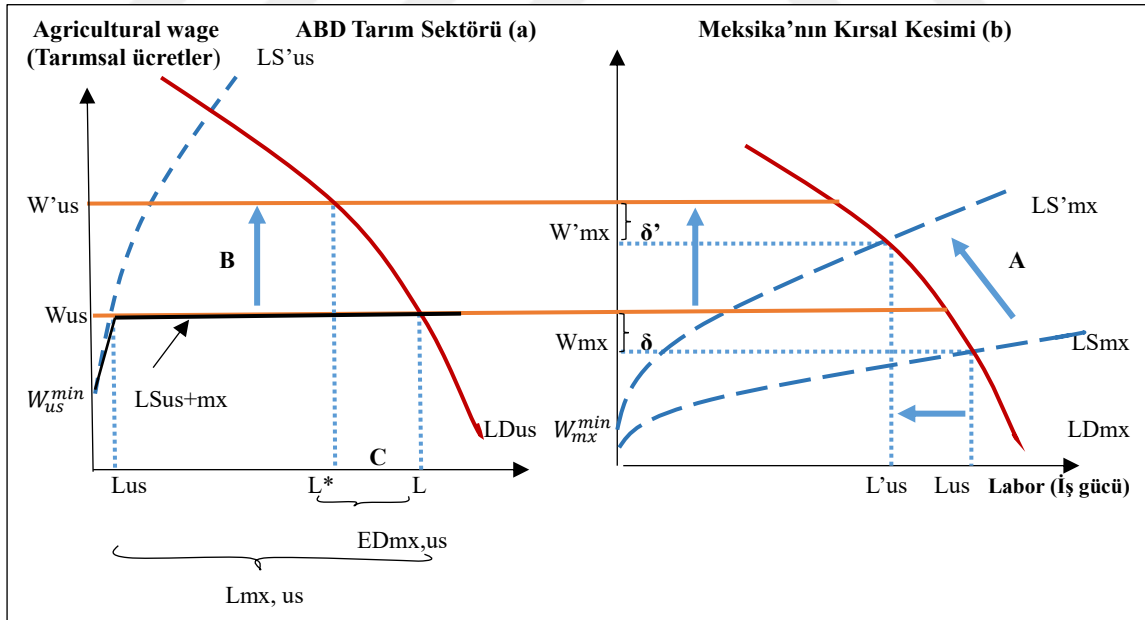
Şekil 3.1. Yurtiçi tarımsal arz eğrisinin kayması
Kaynak: Taylor vd., 2012.

Şekil 3.1'de LSus yurtiçi iş gücü arz eğrisini, LDus yurtiçi iş gücü talep eğrisini, Wus tarımsal ücretleri ve Lus iş gücünü göstermektedir. LS us'den LS' us'ye doğru bir kayma ve denge yerel tarımsal ücretinin Wus'den W'us'ye doğru bir artışla azalan yerel tarımsal iş gücü arzını göstermektedir. Böylece daha yüksek ücretle, tarım L'us işçilerden oluşan bir yerel iş gücüyle üretim yapacaktır (Taylor vd., 2012: 588).

ABD tarım iş gücüne olan arz ve talebi diğer yapısal faktörlerden etkilemektedir. Son zamanlarda, taze meyve ve sebzelere olan tüketici talebi ve tarımsal emtia genişlemesi, emek yoğun ürünlerin daha fazla tüketilmesine yol açmıştır (Fan vd., 2014: 667). Dolayısıyla birçok tarımsal işletmede işçilik maliyetleri büyük bir gider kaynağıdır. Örneğin, özel mahsul (meyve, sebze, tıbbi bitkiler, kurutulmuş meyveler vd.) üretimi için işçilik maliyetleri ortalama olarak ABD tarımsal işletme giderlerinin %40'ı kadardır. Yerel iş gücü düzenlemelerinin artması, tarım dışı iş gücü piyasalarının sıkı olması ve göç politikalarında devam eden politik tikanıklık, yerel tarımsal iş gücü tikanıklığını etkilemektedir (Smith vd., 2022: 200).

Göçmen iş gücü arzından sonraki durumda hedef ve kaynak ülkenin iş gücü arz ve talebi nasıl olur? sorusu akla gelmektedir. Bu durumu kaynak ülke olan Meksika ve Meksikalı göçmenlerin hedef ülke olarak gördüğü ABD örneğiyle açıklayalım.

ABD'nin tarımsal işletmelerinde Meksikalı işçilerden yani göçmen iş gücü arzından yararlanıldığı için ücretler belli seviyede tutulmaktadır. Şekil 3.2.'de Meksikalı tarım iş gücü arzının esnek olduğunda göçmen işçilerin rezervasyon ücreti, yani yeni işçilerin Meksika'nın kırsal bölgelerinden ABD'deki çiftlik işlerine göç etmesini sağlamak için gereken asgari ücret düzeyine ulaştığında, ABD'nin tarım iş gücü arz eğrisini düzleştirerek dönüştürmektedir. Bu rezervasyon ücreti, Meksika'nın kırsal kesimindeki ücret oranı (veya iş gücünün marjinal değer ürünü) ile ABD'deki çiftliklerde çalışmak için göç etmenin getirdiği maddi veya diğer maliyetlerin toplamına eşittir. Şekil 3.2.'de δ ile gösterilmektedir. Dönüştürülen ABD tarım iş gücü arz eğrisi, Şekil 3.2.'de LS_{us+mx} olarak yer almaktadır. Yeni denge iş gücü miktarı, Meksikalı işçilerin çalışmadığı durumda olduğundan daha yüksektir, ancak yerli iş gücü arzı sadece L_{us} 'dur. Bu noktanın ötesindeki iş gücü talebi yabancı işçiler ($L_{mx,us}$) tarafından karşılanmaktadır. Böylece Meksika'daki esnek tarım iş gücü arzı, ABD'de düşük ücretli tarımsal iş gücünün bol miktarda bulunmasına katkı sağlamaktadır.

Şekil 3.2. Birbirine bağlı iş gücü piyasaları

Kaynak: Taylor vd., 2012: 590.

Meksika'nın kırsal kesimindeki iş gücü arzı, örneğin Şekil 3.2b'de LS_{mx} 'ten LS'_{mx} 'e doğru içe doğru dönerse, rezervasyon ücreti artar (Şekil 3.2a'da ok B). Önceki

ABD tarım işçisi ücretinde (Wu), Meksikalı tarım işçilerine yönelik aşırı talep vardır ve bu EDMx,us olarak gösterilir.

Sonuç olarak, kırsal üretim endüstrilerinde düşük ücretli işçilere olan talep, yerel iş gücünden göçmen iş gücüne doğru kaymıştır. Örneğin Avrupa'daki tarım sektörü, hasat döneminde aile iş gücünü desteklemek için geleneksel olarak esnek olan yerel iş gücüne güvenmiştir. Yerel iş gücü düşük ücretler, kötü çalışma koşulları ve düşük iş güvenliği altında, işverenlerin iş gücü ihtiyaçlarını karşıladı. Ancak hem kırsal alanlardaki hem de sosyo-ekonomik alandaki gelişmeler bu durumu tersine çevirmiştir. Örneğin kırsal alanlardaki kadınlar, düzenli iş gücü piyasasına entegre edilmiştir. Ayrıca kırsal alanlarda yaşayan gençlerin eğitim imkanlarındaki iyileşmeler yaşanmıştır. Böylece kırsal alanlarda yaşayan gençler daha yüksek maaşlı ve yüksek statüye sahip mesleki alanlara yönelmektedir. Kırsal alanlardaki genç nüfusun azalmasının ve yaşlı nüfusun artmasının neden olduğu demografik değişimler, mevcut iş gücü havuzunu daha da azaltmaktadır (Rye ve Scott, 2018: 930; Kasimis, 2008).

3.3. Göçmen İş Gücünün Ürün ve Pazar Çeşitliliğine Katkısı

Göçmen iş gücünün hedef ülkedeki etkilerini klasik arz ve talep modeli ile inceledikten sonra, ardından her bir yabancıнын getirdiği çeşitliğin, ürün ve pazar çeşitliliğine katkısı var mıdır? sorusu akla gelmektedir. Yabancı doğumlular, yerli doğumlulardan farklı yetenek ve beceriye sahip olabilirler. Bu nedenle farklılaştırılmış mal ve hizmetlerin üretiminde değerli faktörler olarak hizmet edebilirler (Ottaviano ve Peri, 2006:10). Bu nedenle çeşitlilik konusundaki araştırmalar, ekonomik dönüşüm, küreselleşme, sosyo-kültürel kültürel değişimler ve daha iyi fırsat arayışındaki insanların göç etmesi sebebiyle önemli ölçüde ilgi görmektedir (Roberson, 2019; Yadav ve Lenka, 2020: 576).

İş gücü çeşitliliği, kültürel çeşitlilik, demografik çeşitlilik, bilgisel çeşitlilik, bilişsel çeşitlilik ve örgütsel çeşitlilik gibi çeşitliliğin birçok farklı yönlerini ele alan kolektif bir olgudur. İş gücü çeşitliliği, grup üyeleri arasındaki ilişkilerde belirgin olan kültürel ya da demografik özellikler bakımından iş birimlerinin bileşimi olarak ifade edilmektedir (Yadav ve Lenka, 2020: 576). Kültürel çeşitlilik kavramı, çalışanların

farklı ülkelerden yani farklı etnik kökenden geldiğini ifade etmek için kullanılmaktadır (Ottaviano ve Peri, 2006: 10).

İşletmeler, iş gücündeki kültürel çeşitliliği artırma yönünde girişimlerde bulunmaktadırlar. Bu girişimlerin en önemli sebebi bir işletmenin genel verimliliği için faydalı olarak algılanmasıdır. Öncelikle bir işletmenin pazarlarının veya paydaşlarının çeşitli olduğu kabul edilmektedir. Bu sebeple çeşitli iş gücüne sahip olmak, toplumun farklı kesimlerine veya uluslararası alanlara erişim sağlama ve bilgi sahibi olmada önemli araçtır. Literatür, kültürel çeşitliliğin daha geniş ve daha özgün fikir üretimine yardımcı olduğunu göstermektedir (Hofhuis vd., 2015: 180). De Dreu ve West (2001), bireylere farklı bakış açılarını dile getirme fırsatı verildiğinde, farklı görüşlerin yaratıcı düşünmeyi artırabileceği ve ekip üyelerinin problem çözme stratejilerini değerlendirirken eleştirel düşünmeye iteceğini savunmaktadır. Ely ve Thomas (2001) çalışanların, çeşitli kültürel kimlik gruplarının üyeleri olarak geliştirdikleri içgörüler, deneyimler ve beceriler, iş gruplarının yeniden düşünmesi ve hedeflerini gerçekleştirecek ürünlerini, pazarlarını, iş uygulamalarını ve stratejilerini yeniden tanımlaması için kullanabileceği potansiyel değerli bir kaynak olduğunu vurgulamıştır. Kısaca kültürel çeşitlilik, esneklik ve yaratıcılık potansiyelini ortaya çıkardığından işletmelerin daha yüksek üretkenliğe ulaşmasına katkı sağlamaktadır.

Küresel rekabette ayakta kalmak için işletmeler, rekabetçi ortamı idare edebilecek verimli ve etkili iş gücü istihdam etmek zorundadır. İş gücü çeşitliliği her işletme için önem arz etmektedir. Nitelikli ve rekabetçi iş gücü istihdam eden kuruluşlar pazarda rekabet gücü elde etmektedirler. Fakat kurum ve kuruluşlar, çeşitlendirilmiş iş gücü istihdam etmezlerse yeterince rekabetçi olamazlar. Çünkü çeşitlilik, yeniliği ve verimliliği teşvik eder. Çok kültürlü bir kurum, giderek küreselleşen pazarda çeşitlilik gösteren uluslararası müşterilere karşı daha iyi bir hizmet vermek için uygun bir yapıya sahiptir. İlave olarak farklı kültürlere sahip işçiler, dalgalanan pazarlara ve müşteri taleplerine uyum sağlamada daha esnektirler (Saxena, 2014: 77-83).

İrksal ve etnik çeşitlilik üzerine yapılan çok sayıda hem laboratuvar hem saha çalışmalarının neredeyse hepsinde, ırksal çeşitliliğe sahip ekipler ile performans

arasında güçlü bir pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örneğin, deneysel bir çalışmada etnik açıdan çeşitlilik gösteren ekipler, homojen ekiplere göre daha yenilikçi ve yaratıcı fikirler üretmiştir (Yadav ve Lenka, 2020: 582).

Günümüzde hemen hemen her kurum iş gücü çeşitliğine gitme eğilimi sergilemektedir. Kurumların veya işletmelerin en büyük isteği verimliliği artırmaktır. Rekabetçi bir dünyada işletmelerin hayatta kalabilmelerinin tek yolu kârlarını artırmaktan geçmektedir (Saxena, 2014: 83). Ancak kültürel çeşitliliğin ekonomik performans üzerinde olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Örneğin dil farklılığı nedeniyle iletişim engelleri ortaya çıkabilir, yanlış anlaşılmalara ve çatışmalara sonuçlanabilir. Bu yüzden firmanın performansı olumsuz etkilenebilir. Ayrıca psikolojik benzerlik-çekim teorilerinde olduğu gibi bireyler, kendilerine benzer bireylere çekilme eğiliminde oldukları ve heterojen ekip üyeleri arasındaki iletişimin düşük olduğunu ileri sürülmektedir. Sonuç olarak çalışanlar ortalamanın altında bir performans sergileyebilir. Bu tür koşullar, yeni ürün üretme veya mevcut ürünü geliştirme olasılığını düşürmektedir. Nitekim, Ar-Ge faaliyetleri çoğunlukla çalışanların yüz yüze iletişimi ile yapıldığından bu sorunlar inovasyon için önemlidir (Ozgen vd., 2014: 384).

Sonuç olarak, ırksal ve etnik çeşitlilik üzerine yapılan çalışmalarda iyimser ve kötümser görüş olmak üzere iki karşıt görüş dikkat çekmektedir. İyimser görüşe göre, iş gücü çeşitliliğinin artması grup üretkenliği, ürün çeşitliliği, pazar talebine uyum sağlama ve finansal performans gibi birtakım faydaları vardır. Bu alanlarda fayda sağlayabilmek, farklı bakış açılarına sahip olmakla mümkün olacağı düşünülmektedir. Kötümser görüşe göre ise, etnik çeşitliliğin artmasıyla birlikte iletişim, grup içi çatışma, sosyal bütünleşme ve kurumlarda işten ayrılma oranlarının yüksek olması gibi olumsuz etkiler ile karşılaşilmektedir (Yadav ve Lenka, 2020: 582-583).

3.4. Bilgi Transferi ve Teknoloji Kullanımında Göçmen İş gücünün Rolü

Bilgi, mikro ve makro ekonomik düzeyde büyümenin anahtarıdır. İçsel büyüme teorileri ve çeşitli çalışmalar, bilgi birikiminin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerde büyümeyi ve verimliliği artırdığını göstermiştir. Bu

nedenle devletler ve firmalar bilgiye yatırım yapmaktadırlar. Firmalar, bilgi tabalarını genişletmek amacıyla, Ar-GE faaliyetlerini finanse etmek, fiziksel ve beşerî sermayeye gömülü bilgiye erişmek gibi stratejiler benimsemektedirler. Devletler ise, bilimsel bilginin üretilmesini ve yayılmasını finanse etmek suretiyle piyasa başarısızlıklarının bilgi ve inovasyona yönelik özel yatırımları yetersiz bırakması durumunda, özel sektörü destekleyerek kamusal mal olarak yatırım yapmaktadırlar (Castillo vd., 2020: 469).

Bilginin önemi modern ekonomi için yaygın bir görüş olarak kabul görmektedir. Nihai ve sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmek, öğrenme ve bu öğrenilen bilgiyi bileşenler arasına hızlı bir şekilde aktarma becerisine dayanır. Bilgi transferi, bir organizasyon içinde birimler arasında (firma içi) veya organizasyon sınırları dışında (firmalar arası) kasıtlı olarak taşındığı faaliyetler ve süreçler olarak tanımlanır. Öğrenme ve bilgi aktarımı için çeşitli araçlar bulunmasına rağmen, bilgi aktarımında sanal ilişkilere kıyasla fiziksel yakınlığa dayalı ilişkilerin önemi ihmal edilmiştir. Özellikle yerel ve yüz yüze bilgi aktarımında, uluslararası göç hareketlerinin rolü göz ardı edilmiştir (Liu vd., 2015: 57; Williams, 2007b: 361).

Ancak göçün mekânsal seçiciliği ve bölgesel düzeyde göç kaynaklı çeşitlilik, yeni işlerin yaratılmasına, bilgi yayılımına ve girişimciliğe katkı sağladığından dolayı verimliliği ve ücretleri artırmaktadır. Öte yandan firma düzeyinde ise yabancı işçilerin, firma inovasyonu üzerindeki etkisi, firma içinde bilgi alışveriş kanalları ve fikir havuzunun nasıl kullanıldığı gibi faktörler incelemelidir. Benzer şekilde, ülke düzeyinde, toplumun göçmenlere karşı ne kadar hoşgörülü veya düşmanca olduğu, yeniden dağıtım politikalarını etkilerken, aynı zamanda farklı menşe ülkelerinden gelen göçmenlerin çeşitliliği, örneğin yeni ticaret bağlantılarına ve daha yüksek üretkenliğe yol açabilir (Ozgen, 2021: 1170-1171).

Potansiyel olarak göçmenler, uluslararası sınırların kültürel ve ekonomik engeller oluşturduğu ya da birlikte bulunmanın öğrenme ve örtük bilgi aktarımı için kritik öneme sahip olduğu durumda, bilgi aktarımını sağlayan en önemli aktörlerdir (Williams, 2007b: 362). Örtük bilgi, kullanıcıların açık biçimde ifade edemediği bilgidir. Örtük bilgi, zihne yerleşmiş, kültürleşmiş ve kişisel deneyim sonucu öğrenilen

bilgidir (Williams, 2007a: 33). Örtük bilgi doğası gereği, yayılmaya direnç gösterme eğilimdedir. Sadece sık sık ve yüz yüze etkileşimler ve toplantılar yoluyla iletilebilir. Bu yüzden coğrafi mesafeler üzerinden iletilmesi için bilgi taşıyıcılarına ihtiyaç vardır. Beşerî sermayenin uluslararası hareketliliği, uluslararası bilgi taşımalarının bir kanalı olarak dikkat çekmektedir (Migueluez ve Noumedem Temgoua, 2020: 2). Bu doğrultuda örtük bilgiye sahip olan uzmanlara da erişmek mümkündür. Bu uzmanların bilgilerini ev sahibi ülke ile paylaşması teşvik edilmelidir (Choudhury ve Kim, 2019. 207). O halde göçmenler çeşitli fikir ve yeteneklerin taşıyıcılarıdır ve teknolojik gelişme sürecine girdi sağlamaktadırlar. Göçmenler, hedef ülkedeki teknoloji gelişme hızını teşvik etmedeki ciddi bir role sahiptir (Bove ve Elia, 2017: 228).

Bilgi transferi teorisine göre göç, genellikle farklı kökenlerden, uzmanlıklardan ve becerilerden oluşan insan hareketleridir. Göçmenler, bir varış noktasına vardıklarında kendi deneyimlerini, görüşlerini ve bilgilerini de getirirler. Bu bilgi ve beceri transferi; yeni fikirler, teknikler ve teknolojiler getirerek ev sahibi ülkenin inovasyon kapasitesine katkı sağlar. Örneğin, göçmenler bilim teknoloji ve matematik ve mühendislik alanlarında uzmanlaşmış ise bu tür sektörlerde inovasyon artar. Bu teori ev sahibi ülkenin üretimini pozitif bir şekilde etkileyen nitelikli göçü ön plana çıkarmaktadır (Behera vd., 2024: 554).

İş gücü çeşitliği belli bir soruna yönelik fikir ve potansiyel çözümlerinin sayısını artırarak firmaların yenilikçi kapasitesini ve dolayısıyla üretkenliğini artırmaktadır (Garnero vd., 2014: 433). Göç ve yenilik arasındaki ilişkiye yönelik iki tutum söz konusudur. Birincisi yüksek vasıflı göçmenlerin bilimsel çıktıları üzerinde yoğunlaşırken ikinci tutum ise, göçmenlerin firmalarda ya da daha geniş bölgesel ölçekteki varlığının yeni ürün süreçleri ve patent üretimini ne ölçüde artırdığına odaklanmıştır (Ozgen vd., 2014: 380). Emek göçü ve inovasyon ilişkisi şu şekilde açıklanabilir. İşçiler bir bölgeden diğerine göç ettiğinde somutlaştırılmış becerileri de onlar ile taşınır. Farklı bölgeler arasında ortaya çıkan kültürel çeşitlilikler, süreç, hizmet ve ürün inovasyonunu teşvik eden fikirleri tamamlamaktadır. İş gücü göçü, inovasyonla bilgi yayılımına yol açar ve bu da ekonomik büyümeye katkıda bulunur. Bu sebeple ekonomik büyüme ve kalkınma için tüm ülkelerde bu bağı güçlendirecek

uygulamalar hayata geçirilmelidir (Behera vd., 2024: 555). İnovasyon ve göç arasındaki ilişki şekil 3.3'te göç ve inovasyonun olumlu döngüsü şeklinde gösterilmektedir.

Şekil 3.3. Göç ve inovasyonun olumlu döngüsü
Kaynak: Behera vd., 2024:555.

3.5. Göçmen İşçiler: İkame mi, Tamamlayıcı mı?

Çeşitli çalışmalar, göçün yerliler üzerindeki etkilerini, göçmenlerin iş gücü piyasasına uyum sağlama süreci ve ücretler açısından nasıl performans sergilediğini analiz etmektedir. Genellikle göçün, toplam ücretlerdeki etkisi nedeniyle yerli iş gücünün marjinal verimliliğinde yarattığı değişime odaklanmaktadır. Verimlilik ve ayrımcılık farklılıklarına rağmen, göçmenler ve yerli işçiler arasında sınırlı ikame edilebilirlik, ücretlerin sürekli olarak düşük kalması için gerçekçi bir senaryodur. Mevcut çalışmaları karşılaştırdığımızda, göçün ücretler üzerindeki etkisinin tahmini, üretim fonksiyonunun iç içe geçmiş formuna, girdi olarak kullanılan faktörlere, girdi grupları arasındaki ayrılabilirlik varsayımlarına ve kısa veya uzun vadeli perspektife büyük ölçüde dayanmaktadır (D'Amuri vd., 2010; Haas vd., 2013: 202).

İş gücünde uzmanlaşma, karşılaştırmalı üstünlüğün olduğu, yerli ve göçmen iş gücünün birbirini tamamlayabileceği sektör ve mesleklere yoğunlaşmayı gerektirmektedir. Vasıfsız göçün artması, yerli iş gücünü beceri düzeyini iyileştirmeye

teşvik etmektedir. Örneğin göçmenlerin ev hizmetlerinde çalışması ile yerli kadınlar vasıflı işlerde çalışmaya başlayacaktır. Bu durumda vasıflı kadınların yerli iş gücü arzı artar. Bir girdinin yani göçmen iş gücünün artması, üretimi ve dolayısıyla diğer girdilere, özellikle de yerli iş gücüne olan talebi artırır. İlave olarak firmalar, vasıfsız göçmen iş gücünün artmasına yanıt olarak daha emek yoğun teknolojilere yatırım yapmaya karar verebilir ve bu da girdinin verimliliğini artırabilir. Böylece ücret düşüşü hafifletilmiş olur (Angioloni ve Wu, 2020: 464; Peri, 2009).

Göç, bir toplumda işçi sayısını yükseltmesinin yanında iş gücünün beceri bileşimini de değiştirmektedir. Özellikle göçmenlerin eğitim seviyesi ve yaş oranları yerli nüfustan farklılık gösterebilir. Bu doğrultuda heterojen iş gücünün varlığı, göçün ücretler üzerindeki etkisinin beceri grupları arasında homojen olmayacağı anlamına gelmektedir (Borjas, 2003; Ottaviano ve Peri, 2006). Özellikle basit rekabetçi modele göre göç, göçmen işçilerin becerilerine en fazla benzeyen yerli işçilerin marjinal ürünü ve dolayısıyla ücretlerini düşüreceğini veya göçmen işçilere en az benzeyen yerli işçilerin marjinal ürününü ve ücretleri artıracığını vurgulamaktadır. Böylece göç, rekabet eden işçilerin (göçmenlerin becerilerine benzer becerilere sahip olanlar) ücretlerini kötüleştirme ve tamamlayıcı işçilerin (göçmenlerin becerilerini tamamlayan becerilere sahip olanlar, yani onlarla çalışmaktan üretkenlikleri artan) ücretlerini iyileştirmektedir. Buna karşılık, göçmenler ile yerlilerin beceri dağılımları benzer ise göç, becerilerin göreceli arzını etkilemeyecek ve dolayısıyla ücret yapısını değiştirmeyecektir (Dustmann vd., 2016; Edo, 2019).

Borjas (2003)'e göre göç, aynı eğitim seviyesine sahip olan fakat iş deneyimleri farklı olan işçi grupları arasında eşit dağılmaz. Aynı zamanda arz dengesizliğinin niteliği zamanla değişim göstermektedir. Şöyle ki, eğitim ve deneyim grupları arasındaki arz değişimindeki farklılığın iş gücü piyasasında bıraktığı izler araştırmanın odak noktasını temsil etmektedir. Benzer eğitim seviyene sahip ama farklı deneyim seviyesinde olan çalışanların yerel iş gücü piyasasına katıldığı ve birbirinin tam ikamesi olmadığı durumda göç rakip işçilerin ücretlerini düşürmektedir. İş gücü arzında meydana gelen %10'luk bir artış, ücretleri %3 ile %4 oranında düşürmektedir. Cohen-Goldner ve Paserman (2011), Eski Sovyetler Birliğinden İsrail'e gelen nitelikli

göçmenlerin yerli işçilerin ücretlerine ve istihdamına kısa dönemde ne tür bir etki yarattığını incelemiştir. Göçmenlerin, yerli işçileri ikame etme oranı yüksek ise göçmenlerin varışından itibaren göçün etkisi yüksek olacaktır. Göçün etkisi iş gücü arz şokuna uyum sağladıkça azalacaktır. Aksi durumda ise göçmenler yerli işçileri ikame edemeyecek kadar yetersiz ise göçün etkisi önce düşük olur. Sonrasında göçmenler, yerel iş gücü piyasasında istenen becerileri kazandıkça yani yerel işçilerle rekabet ettikçe göçün etkisi artar. 1989 ve 1999 yılları arasında İsrail’den elde edilen verilere göre göçmenlerin arzındaki %10’luk bir artış, kısa vadede yerli işçilerin ücretlerini %1 ila %3 oranında düşürmüştür ve bu etki 4-7 yıl sürmüştür.

Göçmenlerin ve yerli işçilerin becerileri farklılık gösterdiğinde, faktör talep teorisi yine de uzun vadede ortalama ücret etkisinin sıfır olacağını öngörmektedir. Fakat yerli işçi gruplarının bazıları ücret kaybı yaşarken, diğer gruplar ücret artışı yaşayacaktır. Beceri grupları arasında mükemmel ikame veya tamamlayıcılık olmadığı için her grubun ücret etkisini bu önceden belirlenen ortalama ücret etkisi etrafında “yerleştirir”. Standart ekonomi teorisi, becerilerin göreceli arzını etkileyerek, göçün beceri grupları arasında ücret yapısı üzerinde kalıcı bir etkiye sahip olacağını öngörmektedir (Borjas, 2014: 71; Edo, 2019: 925).

Örneğin, göçün bir ülkedeki işçilerin sayısını artırdığını varsayalım. Faktör talebi teorisine göre, göçten kaynaklı arz şoku vasıfsız işçilerin görece ücretlerini düşür. Uzun dönemde, ortalama ücret ve emek-sermaye oranı eski durumuna geldiğinde bile, düşük vasıflı işçilerin görece ücretleri, göç öncesi seviyeye ulaşmaz. Standart bir teorik çerçevede, fiziksel sermayenin tamamlayıcılık derecesinin düşük ve vasıfsız iş gücü için aynı olduğu durumda, sermaye birikim sürecinden en çok etkilenen grupların (vasıfsız işçiler) ücretlerinin tamamen toplanması mümkün değildir (Edo, 2019: 926). Ottaviano ve Peri (2012) çalışmalarında benzer eğitim ve becerilere sahip, yerli ve göçmen iş gücü arasındaki ikame edilebilirliği tahmin etmeye çalışmıştır. Yerli ve göçmen işçiler arasında sınırlı ikame varsayımında, ABD’de 1990-2006 döneminde göçün lise diploması olmayan yerli işçilerin ücretlerini %0,6 ile %1,7 oranında artırdığını vurgulamıştır. İlave olarak uzun vadede yerli işçilerin ortalama

ücretleri üzerinde %0,6 gibi küçük olumlu bir etki ve önceki göçenlerin ücretleri üzerine %6,7 gibi bir olumsuz etki oluşturmuştur

Ancak, emek ve sermaye gibi üretim faktörleri, yerel iş gücü piyasalarında hareketli olduğu sürece, mekânsal ilişkiler yerli işçiler ve göçmen işçiler arasındaki ikame derecesini açıklamada yetersiz kalacaktır. Yerli işçiler, iş gücü arz şokundan etkilenen şehirlerde yaşıyorlarsa bu şehirlerden iş gücü arz şokundan etkilenmeyen şehirlere taşınabilirler. Aynı şekilde firmalar da ücretlerin düşük olduğu şehirlere taşınmak isteyebilir. Göçmenler ise muhtemelen istihdam fırsatlarına bağlı olarak ikamet yerlerini seçmektedir (Carrasco vd., 2008: 628). Örneğin, Hunt (1992) çalışmasında 1962 yılında Cezayir'den Fransa'ya geri gönderilen 900.000 kişinin Fransız iş gücü piyasasındaki etkisini araştırmıştır. Fransa'ya geri gönderilen kişiler Cezayir'e benzer kültürel ve iklim koşullarına sahip bölgelere yerleşmişlerdir. 1968 yılında toplam Fransız iş gücünün %1,6'sını oluşturmuştur. 1967 yılında yıllık maaşlar en fazla %1,3 oranında düşmüştür.

Card (1990) makalesinde nüfus anketi verilerini kullanarak 1980 yılında Mariel Boatlift'in Miami iş gücü piyasa üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu incelemiştir. Mariel göçmenleri, Miami iş gücünü %7 oranında artırmıştır. Mariel göçmenlerinin çoğunluğu vasıfsız iş gücünden oluştuğu için vasıfsız iş gücü arzındaki artış oranı yüksek olmuştur. Ancak Mariel göçü, Miami'deki vasıfsız işçilerin maaşları ve işsizlik üzerinde herhangi bir etki yaratmamıştır. Card (1990) Miami iş gücü piyasasında göçmenlerin hızla absorbe edildiği sonucuna varmıştır. Bu bağlamda dışsal faktörler nedeniyle göçün yerli iş gücü piyasası üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı durumlar da mevcuttur.

3.6. Göçmen İş Gücü Refahı Nasıl Etkiler?

Ekonomik büyüme, ulusal kalkınmanın en önemli belirleyicisidir. Ekonomik büyüme, iş gücü, arazi, sermaye ve teknolojinin israf edilmeden verimli bir şekilde kullanılması gibi bir dizi faktörün birleşimini gerektirir. Yerli ve yabancı iş gücü bu denklemin vazgeçilmez bir parçasıdır. Genel olarak, yabancı iş gücü istihdamının ardındaki mantık, özellikle tarım, inşaat, hizmet, sanayi ve imalat gibi sektörlerde yerel

iş gücü piyasasındaki iş gücü arzı eksikliğinden kaynaklanan boşluğu doldurmaktır (Sabrina Mohd Palel vd., 2016: 30).

Tarım sektöründe iş gücü kıtlığının üstesinden gelmenin dört yolu bulunmaktadır. Bu seçenekler tatmin etmek, esnetmek, ikame etmek ve tamamlayıcılıktır. Tarımsal işletmeler, daha yüksek ücretler, daha kolay çalışma şartları, sosyal haklar ve ikramiyeler vererek mevcut işçileri tatmin etmek suretiyle elde tutabilirler. Bir diğer seçenekte tarımsal işletmeler, işçilerin işlerini kolaylaştırmak için işçilere hasat edilmiş ürünleri taşımak amacıyla yavaş hareket eden konveyör bantlar gibi daha iyi teknolojiler temin ederek, işçilerin daha hızlı toplama yapmalarını sağlayarak iş gücünü esnetebilirler. İşçiler, tamamen iş gücü tasarrufu sağlayan teknolojiler ile değiştirilebilir ya da işletmeler, yerel üretim yerine gıda ithalatını tercih edilebilir. Kısaca yerel iş gücü ikame edilebilir. Son olarak tarımsal işletmeler yerel iş gücünü yabancı işçiler ile destekleyebilir (Christiaensen vd., 2021: 5).

Göç, hedef ülkenin ekonomik büyümesi üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak çeşitli etkilere sahiptir. Doğrudan etkilerden bir tanesi, ekonomik çıktıyı artırmayı sağlayan iş gücündeki artıştır. Diğer bir doğrudan etki ise nüfustaki bağımlılık oranlarının azalmasıyla ortaya çıkar ve bu da toplam tasarruflar üzerinde olumlu bir etki yaratarak nihayetinde toplam faktör verimliliğinde (TFP) daha yüksek bir büyüme sağlayabilir. Öte yandan, göçün dolaylı bir etkisi, yeni gelenlerin sahip olduğu beceri ve yetenekler aracılığıyla ev sahibi ülkenin insan sermayesi stokunu tamamlamasıdır. Bir başka dolaylı etki ise ev sahibi ülkenin nüfusunun kültürel çeşitliliği üzerindeki etkisidir (Akbari ve Haider, 2018: 131-132).

Göç, hedef ülkede kültürel çeşitliliği ve demografiyi artırmak suretiyle ekonomik büyümeye katkı sağlar. Bove ve Elia (2017), göç nedeniyle nüfusun kültürel çeşitliliğinin ekonomik büyümeyi etkileyebilecek hem maliyetleri hem de faydaları olduğunu belirtmektedir. Maliyetler, iş yerindeki dil ve kültür engellerinin işlem maliyetlerini artırarak üretkenliği düşürmesinden kaynaklanmaktadır. Faydaları ise teknolojik yenilikler, yeni fikirler ve çok çeşitli mal ve hizmetlerin üretilmesinden kaynaklanmaktadır. Araştırmanın sonuçları, artan göçün getirdiği kültürel çeşitliliğin

ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bove ve Elia (2017) tarafından oluşturulan çeşitlilik endeksindeki %10'luk bir artış, dünya genelinde tüm ülkelerde kişi başına GSYH büyüme oranını ortalama 2,1 puan artırmıştır. Dungan vd. (2013), göçmenler Kanada ekonomisinde reel gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) ve kişi başına düşen GSYH, yatırım, toplam talep, verimlilik, kamu harcamaları ve vergiler gibi faktörlerin üzerinde olumlu etki yaratmıştır. İşsizlik üzerindeki neredeyse hiçbir etki göstermemiştir.

Kalkınmanın merkezinde tarım sektörü almaktadır. Tarım sektörünün özellikle yarattığı istihdam olanakları ve ekonomik çarpan etkisi nedeniyle yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunmaktadır. Girdi tedariki, perakende, gıda işleme, gıda lojistiği ve gıda hizmetleri ve aşağı yukarı yönlü faaliyetleri günden güne önem kazanmaktadır. Bu da toplumun yoksul kesimleri için iş imkânı anlamına gelmektedir (Christiaensen vd., 2021: 1). Bu açıdan tarım sektöründe göçmen işçilerin varlığı, tarımsal üretim uzmanlıkları, faktör donatımı, coğrafi konumu, büyüklüğü ve verimlilik performansı açısından ilginç bir sektördür. Örneğin tarımdaki çeşitlilik etkisini araştırmak için bile konum, uzmanlık ve büyüklük gibi karmaşık faktörleri kontrol ederek göçmen iş gücü ve verimlilik arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılabilir. Tarımsal işletmeler düzeyinde verileri kullanmak suretiyle bu faktörlere erişilebilir (Baldoni vd., 2021: 808). Ancak tarım sektörüne odaklanan çalışma sayısı son derece kısıtlıdır. Tarımdaki göçmenler üzerine yapılan çalışmalar çoğunlukla toplu verilere ya da hane halkı örneklerine dayanmaktadır. Bu da tarımdaki göçmen iş gücünün verimliliğe ve refaha olan katkısını incelemeyi zorlaştırmaktadır (Malchow-Møller vd., 2013: 821). Taylor ve Martin (1997), Kaliforniya kasabalarından elde ettiği veriler ile eşanlı denklemler modeli kurmuşlardır. Bu modelinde göç ve tarım istihdamı arasında döngüsel bir ilişki olduğu yönünde kanıtlara ulaşmışlardır. Göçmen sayısındaki artış, tarımsal istihdamı artırırken, tarımdaki artış da göçmen işçi göçünü artırmıştır. Malchow-Møller vd. (2013), Danimarka'daki göçmen oranı 1993 yılında %2 iken bu oran 2008 yılında %13'e kadar yükselmiştir. Bu artış yüksek oranda Doğu Avrupalı göçmen akınından kaynaklanmıştır. Göçmen işçi çalıştıran tarımsal işletmelerin gelir, katma değer ve çalışan işçi sayısı yüksek olduğunu vurgulamıştır. Analiz sonuçlarına göre göçmen payını artıran çiftlikler, gelir ve istihdam açısından

büyüme eğilimi sergilemiştir. Baldoni vd. (2017), İtalyan tarımındaki göçmen iş gücünün rolünü 2008-2015 yılları arası için incelemişler ve göçmenlerin çiftliklerin iş gücü verimliliğini pozitif yönde etkilediğini bulmuşlardır.

Sonuç olarak göçün, yerli iş gücü piyasalarını nasıl etkilediğine dair çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bazı yazarlar, yerli ve göçmenlerin beceri seviyeleri aynı olsa bile yerli işçiler ile göçmen işçilerin emeğinin mükemmel ikame olmadığını ileri sürmüşlerdir. Diğer yazarlar ise göçe tepki olarak, teknolojiye ayarlamalar yapılabileceğini ve bu içsel ayarlamaların işçi akışının ücret ve istihdam üzerindeki etkilerini hafifletebileceğini savunmuşlardır. Ayrıca, ticaret teorisinin öngördüğü gibi, ekonomiler üretim yapısındaki değişikliklerle göçe uyum sağlayabilir. Örneğin, düşük vasıflı iş gücü akışına yanıt olarak, firmalar daha emek yoğun malların üretimini artırabilir ve bu da iş gücü talebinde bir kayma yaratarak yerel ekonominin ücretlerde bir değişiklik olmaksızın işçi akışını absorbe etmesini sağlar. Ancak, bu sadece üretim karışımını değiştirmenin maliyeti çok yüksek olmadığı ve nispeten hızlı bir şekilde yapılabildiği bir bağlamda mümkündür (Lafortune vd., 2015: 339).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TARIM SEKTÖRÜNDE GÖÇMEN İŞ GÜCÜ VE KIRSAL KALKINMA İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

Tezin analiz kısmında öncelikle araştırmanın amacı, önemi ve sorularına değinilmektedir. Araştırmanın konusu ile ilgili yapılmış çeşitli ampirik çalışmalardaki önemli sonuçlar özetlenmektedir. Araştırmanın deseni, dinamik panel veri analizi, tarımsal işletmelerin göçmen iş gücü algısı ölçeğinin geliştirilmesi ve araştırmaya yönelik diğer bulgular kısmına değinilmektedir. Son olarak analiz kısmının bulguları yer almaktadır.

4.1. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Sorusu

Bu araştırmanın temel amacı, tarım sektöründe istihdam edilen göçmen iş gücünün kırsal kalkınma üzerindeki etkisini empirik olarak test etmektir. Çalışma, "Göçmen iş gücü kırsal kalkınmayı olumlu yönde etkiler" hipotezi doğrultusunda, göçmen iş gücünün kırsal kalkınmaya olumlu katkılar sağlayıp sağlamadığını sorgulamaktadır. Bu temel sorunun yanı sıra, tarımsal işletmelerin göçmen iş gücüne yönelik algılarını belirlemek de araştırmanın ikincil amaçlarından biridir.

Araştırma, göçmenlerin en çok tercih ettiği ülkelerden olan OECD ülkeleri örnekleminde gerçekleştirilmiştir. Türkiye, OECD ülkeleri arasında en çok göç alan ülkelerin arasında yer almaktadır. Çalışmanın yapıldığı tarihe kadar Türkiye özelinde tarım sektöründe çalışan göçmen iş gücünün kırsal kalkınma üzerindeki etkisini inceleyen benzer bir çalışmaya rastlanmamıştır. Türkiye örnekleminde kırsalda çalışan göçmen iş gücü verilerinin mevcut olmaması, bu alandaki empirik çalışmaların yapılmasını zorlaştıran temel bir sınırlılıktır. Bu sınırlılığı aşmak ve çalışmanın kapsamını genişletmek amacıyla araştırmada özgün bir algı ölçüm yöntemi geliştirilmiştir. Bu bağlamda bu araştırmada iki farklı analiz yönteminin kullanılması çalışmanın özgünlüğünü ve önemini artırmaktadır.

4.2. Literatür İncelemesi

Literatürde göçmen iş gücünün kırsal kalkınma üzerindeki etkisinin ele alındığı empirik çalışmalar çoğunlukla verimlilik ve gelir eksenli bir araştırma yaklaşımı benimsemiştir. Genellikle firma, endüstri, bölge ve ülke bazında gerçekleştirilen bu çalışmalarda göçmen iş gücünün kırsal kalkınmayı farklı kanallar üzerinden etkilediği görülmektedir. Bu bağlamda ilgili literatürdeki söz konusu kaynaklardan özellikle iş gücü (González ve Ortega, 2011; Lafortune vd., 2015; Górný ve Kaczmarczyk, 2018; Kalantaryan vd., 2021; Bousmah ve Grenier, 2022), ikame/tamamlayıcılık (Angrist ve Kugler, 2003; Manacorda vd., 2012; Malchow-Møller vd., 2013; Wei vd., 2016), maliyetler (Buccola vd., 2012; Malchow-Møller vd., 2012; Richards, 2018; Andersson vd., 2019; Edo, 2020; Smith vd., 2022), bilgi transferi ve teknoloji kullanımı (Maré vd., 2014; Bove ve Elia, 2017; Pinate vd., 2023; Behera vd., 2024), ürün ve pazar çeşitliliğine (McGuirk ve Jordan, 2012; Özgen vd., 2013; Özgen vd., 2014; Lee, 2015) yoğunlaştıkları söylenebilir. Ayrıca çeşitli çalışmalarda (Boubtane vd., 2013; Ortega ve Peri, 2013; Pholphirul ve Kamlai, 2014; Chassamboulli ve Peri, 2015; Mitaritonna vd., 2017; Devadoss ve Luckstead, 2018; Brunello vd., 2020; Baldoni vd., 2021; Luo vd., 2022; Strzelecki vd., 2022), verimlilik, gelir, büyüme ve kalkınma değişimlerindeki rolü üzerinde de durulmaktadır. Çizelge 4.1’de bu çalışmaların özeti yer almaktadır.

Çizelge 4.1. Literatür özeti

Yazar/lar	Kapsam/ Dönem	Araştırma Konusu	Yöntem/ Tahminci	Bulgular
González ve Ortega, (2011)	İspanya/ 2001-2006	<i>İş Gücü</i>	EKK	-Büyük miktarda vasıfsız göçmen alan bölgelerde, vasıfsız iş gücünün kullanım yoğunluğu artmıştır.
Lafortune vd. (2015)	ABD/ 1910-1940		EKK	-İşgücü arzındaki artış, emek yoğun ürünlere doğru arazi tahsisi değişikliğine yol açmıştır.
Górný ve Kaczmarczyk, (2018)	Polonya/ 2015-2016		RDS	-Tarım sektörü yüksek oranda yabancı işçilere bağımlıdır.
Kalantaryan vd. (2021)	28 AB Ülkeleri/ 2011-2017		EKK	-Göçmen nüfusunun görece büyüklüğü, tarım arazisi kullanımı ve emek yoğunluğu ile ilişkilidir.
Bousmah ve Grenier (2022)	Kanada 2001-2013		SE, GEE	-Göçmenlerin Kanada’da kalma süreleri arttıkça

				tarımda çalışma tutumları düşmüştür.
Angrist ve Kugler (2003)	Avrupa Ülkeleri 1983-1999	<i>İkame/ Tamamlayıcılık</i>	EKK	-Göçmen istihdamındaki %10'luk bir artış, yerli istihdam oranını %0,2-0,7 oranında azaltmıştır.
Manacorda vd. (2012)	İngiltere/ 1975-2005		EKK	-Göçmen işçiler ile yerli işçiler birbirinin tam ikamesi değildir.
Malchow-Møller vd. (2013)	Danimarka/ 1980-2008		SE, EKK	-Göçmen işçiler ile yerli işçiler arasında tamamlayıcılık ilişkisi olabilir.
Wei vd. (2016)	ABD/ 1989-2012		SE, EKK	-Belirli bir yaş ve eğitim kapsamındaki göçmen ve yerli tarım işçileri arasındaki nokta ikame esnekliği yaklaşık 2'dir.
Buccola vd. (2012)	ABD/ 1991-2008	<i>Maliyetler/ Ücretler</i>	Eşanlı Panel Veri	-Asgari ücrette %10'luk bir artış, fidanlık ücretlerini yaklaşık %4 oranında artırmıştır.
Malchow-Møller vd. (2012)	Danimarka/ 1993-2004		SE, EKK	-Düşük vasıflı göçmen işçi sayısı artan firmada yerli işçilerin ücretleri düşmüştür.
Richards (2018)	ABD/ 1989-2014		Yapısal Süre Modeli	-Eyaletteki tüm belgesiz tarım işçilerin %50'sinin işten çıkarılması ücretlerde %22'nin üzerinde bir artış yol açmıştır.
Andersson vd. (2019)	15 AB Ülkeleri/ 1995-2017		SE, RE	-Düşük ücretli mesleklerin büyümesinde mültecilerin olumlu ve anlamlı etkisi vardır.
Edo (2020)	Fransa/ 1962-1968		DID	- Göçmen işçi arz şokundan önceki ücret seviyesine 15 yıl sonra ulaşmıştır.
Smith vd. (2022)	ABD/ 2006-2018		EKK	-Asgari ücret düzeyinde 1 dolarlık artış, bir tarım işçisinin istihdam olasılığını yüzde bir oranında azaltmıştır.
McGuirk ve Jordan (2012)	İrlanda/ 1991-2005	<i>Ürün ve Pazar Çeşitliliği</i>	Logit Regresyon	-Eğitim ve uyruk çeşitliliğinin ürün inovasyonu üzerine pozitif etkisi vardır.
Özgen vd. (2013)	Hollanda/ 2000-2006		RE	-Çeşitliliğin ürün ve süreç yeniliği üzerinde olumlu etkisi bulunmuştur.
Özgen vd. (2014)	Almanya ve Hollanda/ 1999-2006		2SLS, SE, RE	-Çalışanların kültürel çeşitliliği ile ürün inovasyonu arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.
Lee, 2015	İngiltere/ 2004-2005		Probit Model	-Göçmenlerin yönettiği firmalar, başka yerlerden yeni süreçler getirmelerinin

				yanında pazara tamamen yeni ürünler de getirmiştir.
Maré vd. (2014)	Yeni Zelanda 2005-2007	<i>Bilgi Transfери ve Teknoloji Kullanımı</i>	Bileşik Regresyon	-Yerel iş gücü ile inovasyon arasında pozitif ilişki vardır.
Bove ve Elia (2017)	230 Ülke/ 1960-2010		EKK	-Göçmenlerin taşıdıkları örtük bilgiler, teknolojik yeniliği besleyerek ve yeni beceri ya da bakış açısı sağlayarak ekonomik büyümeye katkı sağladığını vurgulamıştır.
Pinate vd. (2023)	İtalya/ 2003-2012		EKK, 2SLS	-Düşük vasıflı göç ile inovasyon arasında negatif ilişkiye dair empirik kanıtlar sunmuştur.
Behera vd. (2024)	70 Ülke/ 2005-2015		Sistem-GMM	-Göç, inovasyon üzerinde olumlu ve anlamlı etkiye sahiptir.
Boubtane vd. (2013)	22 OECD/ 1980-2005	Gelir	Granger Nedensellik	-Büyüme göçü olumlu etkilerken hiçbir ülkede göç, büyümenin nedeni değildir.
Ortega ve Peri (2013)	15 OECD/ 1980-2006		SE	-Hedef ülkedeki kişi başına gelirdeki %1'lik bir artış, göç akışlarını %0,76 artırmıştır.
Pholphirul ve Kamlai (2014)	Tayland/ 2006-2008		Havuzlanmış EKK, SE	-Göçmen işçiler, tarımsal büyüme oranını %1,33'ten fazla artırmıştır.
Chassamboulli ve Peri (2015)	ABD/ 2000-2010		Panel Veri	-Yasallaştırma, düşük nitelikli yerlilerin işsizlik oranı düşürmüş ve yerli işçilerin kişi başına gelirini artırmıştır.
Mitaritonna vd. (2017)	Fransa/ 1995-2005		EKK, 2SLS	-Yabancı doğumlu nüfustaki artış, firmaların toplam faktör verimliliğini artırmıştır.
Devadoss ve Luckstead (2018)	ABD/ 2014-2015		Panel Veri	-Hükümet sınır güvenliğini ve kontrolleri sıklaştırdığından dolayı tarımda iş gücüne olan talep miktarı yükselmiştir. Tarımsal üretim düşme eğilimi sergilemiştir.
Brunello vd. (2020)	İtalya/ 2007-2016		EKK	-Düşük vasıflı göç, ortalama ücretleri ve toplam iş gücü maliyetlerini düşürmek suretiyle kârı artırmıştır.
Baldoni vd. (2021)	İtalya/ 2008-2015		Sistem-GMM Fark-GMM	-Toplam iş gücü içindeki göçmen iş gücünün payı çok yüksek olmamak kaydıyla, göçmen iş gücü tarımsal işletmelerin verimliliğini artırmıştır.
	ABD/			-Tarım sektöründe göçmen işçilerin kayıt altına alınma

Luo vd. (2022)	2001-2018		DID	oranları yükseldikçe toplam işçi sayısı ve ekilen arazi miktarı azalmıştır.
Strzelecki vd. (2022)	Polonya/ 2013-2018		RDS	-Göçmenlerin GSYİH büyümesine katkısı yaklaşık %13'üne karşılık gelmiştir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Not: SE: Sabit Etkiler; RE: Rassal Etkiler; EKK: En Küçük Kareler; RDS: Katılımcı Odaklı Örnekleme; Havuzlanmış EKK: Havuzlanmış En küçük Kareler; 2SLS: İki Aşamalı En Küçük Kareler Yöntemi; DID: Farkın Farkı Yöntemi; Sistem-GMM: Sistem Genelleştirilmiş Momentler Metodu; Fark-GMM: Fark Genelleştirilmiş Momentler Metodu; GEE: Genelleştirilmiş Tahmin Denklemi.

Göçmen iş gücü arzına ilişkin çalışmalar literatürde sıklıkla karşılaşılmaktadır. Bu çalışmalardan birisi, González ve Ortega (2011) tarafından İspanya örnekleminde 2001-2006 yılları için gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın kapsadığı dönemde yabancı doğumluların payı %6'dan %13 yükselirken toplam göçmen sayısı üç milyonu aşmıştır. En küçük kareler (EKK) yöntemini kullandıkları bu çalışmanın sonucunda, nispeten düşük vasıflı iş gücü akışı, göç alan bölgelerde vasıfsız işçilerin ücretlerini ve istihdamını etkilemediği görülmektedir. Bununla birlikte büyük miktarda vasıfsız göçmen alan bölgelerde, bol bulunan vasıfsız iş gücünün kullanım yoğunluğunun arttığı bulgularına ulaşmışlardır. Lafortune vd. (2015) ise ABD tarım sektöründeki göç kaynaklı iş gücü arzındaki değişimlere yerel ekonomilerin nasıl tepki verdiğini incelemişlerdir. 1910-1940 döneminde göçmen tarım işçisi, niteliksiz işçi sayısı, toplam tarım işçisi, tarımsal ürünler ve verimlilik verilerini kullanarak en küçük kareler (EKK) regresyon analizi yapmışlardır. ABD'deki bir eyalet içindeki ilçeleri karşılaştırdığımızda, bir ilçedeki tarım işçilerinin iş gücü arzındaki artışın (tarım arazisine göre) sermaye yoğun ürünlerden emek yoğun ürünlere doğru arazi tahsisi değişikliğine yol açtığına ulaşmışlardır. Benzer şekilde, tarım sektörü kapsamındaki bir başka çalışmada Kalantaryan vd. (2021), 28 AB ülkesinin 2011-2017 dönemindeki verilerini kullanarak kırsal alanlardaki göçmenler ve tarım sektöründeki göçmen istihdamını en küçük kareler (EKK) yöntemi ile incelemişlerdir. Avrupa Birliğine üye devletlerin kırsal alanlardaki göçmen yerleşimi, ekonomik entegrasyonu ve tarımsal üretimin, göçmen varlığıyla ne ölçüde ilişkili olduğunu, empirik olarak test etmişlerdir. Çalışmada göçmen iş gücü payının zamanla bu bölgelerde arttığını bulmuşlardır. Dahası kırsal alanlarda yaşayan göçmenlerin ekonomik zorluklar ve işsiz kalma olasılığı yerel halka kıyasla daha yüksektir. Tarımda çalışan göçmenler basit işlerde ve

geçici işlerde çalışmaktadır. Sonuç olarak, göçmen nüfusunun görece büyüklüğü ile tarım arazisi kullanımı, emek yoğunluğu ve tarımsal üretimin mevsimselliği ile ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir.

Tarım sektöründeki göçmen arzına yönelik farklı sonuçlara ulaşan çalışmalara da literatürde rastlanmaktadır. Bu bağlamda Górny ve Kaczmarczyk (2018), kısa dönemde, Polonya tarımında yabancı iş gücünün rolünü uzun dönemde, yabancı iş gücü arzının sürdürülebilirliğini 2005-2016 yılları özelinde katılımcı odaklı örnekleme yöntemi ile araştırmışlardır. Araştırmada Polonya'daki en büyük göçmen grubu olan Ukrayna'lı göçmenler örnekleme anket yapılmıştır. Polonya'nın çeşitli bölgelerinde özellikle yabancı istihdam oranının en yüksek olduğu Mazowieckie bölgesinde, tarım sektörü yüksek oranda yabancı işçilere bağımlıdır. Tarımdaki düşük ücretler ve zorlu çalışma şartları göçmenler için cazip olmadığından, ilk kez tarıma başlayanlar ve kadınlar tarım dışı sektörlere yönelmektedir. Sonuç olarak, Polonya tarımı ucuz iş gücüne güvenmekle kalmayıp, aynı zamanda iş gücünü ikame eden teknolojilere yatırım yapılması gerektiği vurgulamışlardır. Bousmah ve Grenier (2022), Kanada tarım sektöründeki iş gücü sıkıntısı ve göç konusu üzerinde çalışmışlardır. İşgücü kıtlığının üstesinden gelebilmek amacıyla göçü temel bir strateji olarak benimsemişlerdir. Bu kapsamda 2001-2013 yıllarına ait veriler ile gıda işleme sektörü ve tarım sektöründeki göçmen işçilerin işe alınması ve elde tutulması ile ilgili bir analiz yapmışlardır. Genelleştirilmiş tahmin denklemi (GEE) ve Sabit etkiler (SE) tahmincileri kullandıkları bu çalışmada, göçmen işçilerin tarım sektöründe iş bulma şansları çok yüksek olup Kanada'da kalma süreleri arttıkça, tarımda çalışma tutumlarında bir düşüş yaşandığına dair kanıtlara ulaşmışlardır. Ülkede geçirilen her bir yıl için tarımda çalışma süresi ile arasında negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır.

Literatürde dikkat çekilen bir diğer konu göçmen iş gücü ve yerli iş gücü arasındaki ikame ve tamamlayıcılık ilişkisidir. Buna yönelik olarak Angrist ve Kugler (2003), Avrupa ülkeleri kapsamında göçün yerli istihdamı nasıl etkilediğini 1983-1999 dönemi için en küçük kareler (EKK) yöntemi ile analiz etmişlerdir. Tahmin sonuçlarına göre, göçmen istihdamındaki %10'luk bir artış, yerli istihdam oranını

%0,2-0,7 oranında azaltmaktadır. Manacorda vd. (2012), İngiltere’de eğitimli işçiler arzında bir artış yaşanmıştır. Fakat İngiltere’de doğmuş işçilerin ücretleri üzerinde göçün etkisinin olmadığı bazı çalışmalarda vurgulanmaktadır. Bu durum İngiltere’deki nitelikli işçi arzındaki değişikliklerin ücretler üzerinde önemli etkileri olduğuna dair kanıtlar sunduğu için kafa karışıklığı yaratmaktadır. Yazarlar bu kafa karışıklığına çözüm bulmak amacıyla 1970’li yılların ortasından 2000’li yıllarına ortalarına kadar olan mikro verileri kullanarak ücretler ve istihdama yönelik en küçük kareler (EKK) analizi yapmışlardır. Çalışmanın bulgularında, İngiltere’de göçmen işçiler ile yerli işçiler birbirinin tam ikamesi olmadığını belirtmişlerdir. Bulgularda ayrıca emek göçü, iyi eğitimli göçmenlerin ücretlerini düşürürken, yerli işçilerin ücretleri üzerinde belirli bir etki yaratmadığına ulaşmışlardır. Malchow-Møller vd. (2013), 1980-2008 yıllarını kapsayan dönemde Danimarka’nın tarımsal işletmelerinde çalışan göçmenlerin işletmenin performansına katkısını sabit ekiler (SE) ve iki aşamalı en küçük kareler (2SLS) tahmincilerini kullanarak incelemişlerdir. Elde edilen kanıtlar, göçmen işçi oranını artıran tarımsal işletmeler, istihdam ve gelir açısından büyüme eğilimi sergilediği yönündedir. Bu doğrultuda göçmen işçiler, yerli işçilere kıyasla daha ucuz ve esnek iş gücü kaynağı olduğundan tarımsal işletmelerin iş gücü maliyetini düşürmektedir. Böylece göçmen iş gücünün verimliliği artırarak tamamlayıcı beceriler getireceği yazarlar tarafından vurgulanmıştır. Wei vd. (2016), Amerika’daki göçmen ve yerli işçiler arasındaki sınırlı ikame esnekliğine odaklanmışlardır. Tarımsal iş gücünde izinsiz yabancı istihdamının yaygınlaşması, göçmenlik politikasını tarım sektörü için önemli bir konu haline getirmiştir. Politika tartışmaları, madalyonun iki yüzüne dikkat çekmiştir. İlk yüzü, tarımsal işletmelerin ne ölçüde iş gücü sıkıntısı çektiğidir. Diğer yüzü ise göçmen işçilerin, çoğunlukla daha az eğitimli olan yerli tarım işçilerinin ekonomik fırsatlarını ne ölçüde etkilediğidir. Tarım sektöründeki iş gücü talebini modellemek amacıyla farklı eğitim ve yaş grupları ile göçmenlik statüsüne göre tanımlanan heterojen tarım işçisi grupları arasındaki ikame derecesini empirik olarak test etmişlerdir. Bunun için üç katmanlı CES modeli kapsamında 1989-2012 yılları arasında Ulusal Tarım İşçisi Anketi (NAWS) verileri kullanmışlardır. En küçük kareler ve sabit etkiler metodu kullanılan çalışmanın analiz sonucuna göre, göçmen işçilerin, farklı eğitim ve yaş gruplarındaki yerli tarım işçileri üzerinde önemli bir etkisi olduğunu belirlemişler. Belirli bir yaş ve eğitim kapsamındaki göçmen ve

yerli tarım işçileri arasındaki nokta ikame esnekliğini yaklaşık 2 olarak tespit etmişlerdir.

Göçmen iş gücünün ücretler üzerinde oluşturduğu etki, literatürde çeşitli çalışmalar tarafından araştırıldığı görülmüştür. Bu kapsamdaki öncü çalışmalardan birisi, Buccola vd. (2012) tarafından gerçekleştirilmiştir. ABD'deki asgari ücret, tarımsal iş gücü arzı ve göçmen kontrolü hakkındaki çalışmalarında 1991-2008 dönemi için üç aylık veriler çerçevesinde eşanlı panel veri analizi yapmışlardır. Oregon'daki fidanlıklarda iş gücü arzı az esnek olduğunu tespit etmişler. Talep edilen çalışma saatlerinde %10'luk bir artış, talep edilen ücret oranında %2'den az bir artışa sebep olmuştur. Fakat fidanlık ücret oranları asgari ücrete duyarlıdır. Oregon'da asgari ücrette %10'luk bir artış, fidanlık ücretlerini yaklaşık %4 oranında artırmıştır. Asgari ücretin böylece ücretleri güçlü bir şekilde baskı altına alan bir etkisini olduğu sonucuna varmışlardır. Malchow-Møller vd. (2012), Danimarka'da firma düzeyinde, göçmenlerin ücretleri etkileyip etkilemediğini 1993 ve 2004 yılları kapsamında en küçük kareler (EKK) ve sabit etkiler (SE) tahmincileri ile test etmişlerdir. Araştırmayı düşük vasıflı, orta vasıflı ve yüksek vasıflı göçmenler üzerine yapmışlardır. Araştırmanın sonucunda düşük vasıflı göçmen işçi sayısının arttığı firmada, yerli işçilerin ücretleri düşmüştür. Fakat orta vasıflı göçmen işlerin varlığı ile yerli işçilerin ücretleri arasında bir ilişki saptamamışlardır. Richards (2018), ABD'deki göçmenlik reformu ve tarım iş gücü piyasaları üzerine yoğunlaşmıştır. ABD genelinde tarımsal işletmeler, işçi açığı olduğunu vurgulamıştır. Yazar 1989-2014 yılları arasındaki veriler ile tarım iş gücü piyasasından belgesiz işçilerin çıkarılmasının etkisini incelemek ve işçi kıtlığı olup olmadığını belirlemek için yapısal süre modeli tahmini kullanmıştır. Analiz sonucunda Kaliforniya tarım iş gücü piyasasının bazı alt sektörlerinde iş gücü kıtlığı olduğunu tespit etmiştir. İlave olarak, eyaletteki tüm belgesiz tarım işçilerin %50'sinin işten çıkarılmasının ücretlerde %22'nin üzerinde bir artış yol açacağı sonucuna ulaşmıştır. Andersson vd. (2019), 15 AB ülkesinde 1995-2017 yılları arasında mülteci göçünün düşük ücretli işlerin artışındaki rolünü araştırmışlar. Sabit ve rassal etkiler modeli bulgularına göre, düşük ücretli mesleklerin büyümesinde mültecilerin olumlu ve anlamlı etkisi vardır. Edo (2020), göçün ücret dinamikleri üzerindeki etkisine odaklanmıştır. 1962 yılında Cezayir'in bağımsızlığını

kazanmasının ardından Fransa'ya ani ve beklenmedik bir şekilde geri dönen göçmen iş gücü arz şokunun ücret dinamikleri üzerindeki etkisini farkın farkı metodu ile ölçmüştür. Bölgesel ücretlerde 1962 ve 1968 yılları arasında düşüş yaşandığını ancak göçmen arz şokundan önceki ücret seviyesine 15 yıl sonra ulaşıldığını tespit etmiştir. Smith vd. (2022), ABD'deki asgari ücretin tarım işçisi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Asgari ücretteki artışları eyalet düzeyinde 2006-2018 yılları kapsamında en küçük kareler yöntemi kullanarak test etmişlerdir. Asgari ücret düzeyinde 1 dolarlık artış, bir tarım işçisinin istihdam olasılığı yüzde bir oranında azalmaktadır. Bu etki daha çok yerli ve vatandaşlığa geçmiş ABD vatandaşları arasında yoğunlaşmaktadır. Fakat asgari ücret ile göçmen tarım işçisi arasında bir ilişki olmadığını tespit etmişlerdir. Yerli ve göçmen işçiler arasındaki sonuçların farklı çıkması, asgari ücretin yüksek olduğu eyaletlerde uluslararası göçün daha az olmasında kaynaklanıyor olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu durumda vatandaşlık ve göçmen statüsü, iş gücü piyasası düzenlemelerinin tarımsal iş gücü üzerindeki etkisini şekillendireceği yönünde öngöründe bulunmuşlardır.

Göçmen iş gücünün firmalara yeni bilgi ve teknoloji getirmek suretiyle yeniliği artırdığına dair literatürde çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Buna yönelik olarak McGuirk ve Jordan (2012), İrlanda'da yerel iş gücü piyasası çeşitliliği ile işletme inovasyonu arasındaki bağlantıyı araştırmak için logit regresyon analizi yapmışlardır. 1991-2005 yılını kapsayan çalışmada eğitim ve uyruk çeşitliliğinin ürün inovasyonu üzerinde pozitif etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Özgen vd. (2013) kültürel çeşitliliğin firmanın inovasyon seviyesine etki edip etmediğini araştırmışlardır. Çalışmanın örneklem grubu 2789 firmadan oluşmakta ve 2000-2006 dönemini kapsayan veriler ile rassal etkiler (RE) modelini kullanmışlar. Hollanda'da yapılan firma düzeyindeki çeşitliliğin üç ölçüsünü dikkate almışlardır. Daha az yabancı istihdam eden firmanın daha yenilikçi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Fakat bir firmadaki yabancı işçiler arasında çeşitliliğin yenilikçi faaliyetler ile arasında pozitif bir ilişki olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca çeşitliliğin ürün veya süreç yenilikleri üzerinde olumlu etkisini tespit etmişlerdir. Bu olumlu etkinin bilgi yoğun sektörlerde ve uluslararası sektörlerdeki firmalarda daha büyük olduğuna dair empirik kanıtlar sunmuşlardır. Özgen vd. (2014), çalışmalarında göçmen işçilerin kültürel çeşitliliği,

inovasyonu etkiliyor mu, sorusuna cevap aramışlardır. Almanya ve Hollanda örnekleminde 1999-2006 yılları arasındaki veriler ile iki aşamalı en küçük kareler (2SLS), sabit etkiler (SE) ve rassal etkiler (RE) tahmincisini kullanmışlardır. Çalışmanın sonuçları, çalışanların kültürel çeşitliliği ile ürün inovasyonu arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Lee (2015), İngiltere'deki 2223 firmanın 2004 ve 2005 verileri ile göçmenlerin çeşitlilik ve inovasyon üzerindeki etkisini probit model ile analiz etmiştir. Yazara göre, göçmenler tarafından kurulan veya yabancı ortağı olan firmalar daha yenilikçidir. Sonuçlar ayrıca göçmen kurucuların sayısının azalan getiriye sahip olduğunu göstermektedir. Göçmenlerin yönettiği firmalar, başka yerlerden yeni süreçler getirmelerinin yanında, pazara tamamen yeni ürünlerde getirdiğine dikkat çekmiştir.

İş gücü göçü, insan doğasının önemli bir özelliği ve etkili bir bilgi aktarım aracıdır. İşçiler bir yerden diğerine göç ederken içsel beceriler de onlarla taşınır. Beceri çeşitliliği, varış noktasında yeni üretim ve inovasyon yöntemlerini teşvik ederek fikirlerin tamamlayıcılığını oluşturmaktadır. Böylece inovasyon oranındaki artış ekonomik büyüme ve kalkınmaya katkı sağlamaktadır (Behera vd., 2024). Maré vd. (2014), yenilik ve yerel iş gücü arasındaki ilişkiyi firma düzeyinde 2005 ve 2007 yılları için araştırmışlardır. Yeni Zelanda örnekleminde bileşik regresyon analizi yapmışlardır. Yerel iş gücü içerisinde göçmenler, bölgeye yeni gelenler ve vasıflı işçiler yer almaktadır. Çalışmanın sonucunda yerel iş gücü ile inovasyon arasında pozitif ilişki bulunurken bu durum firma büyüklüğü, ar-ge harcamaları gibi firma özelliklerin farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Bove ve Elia (2017) göç, çeşitlilik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye odaklanmışlar. Göçmenlerin taşıdıkları örtük bilgiler, teknolojik yeniliği besleyerek ve yeni beceri ya da bakış açısı sağlayarak ekonomik büyümeye katkı sağladığını vurgulamışlardır. 1960 ve 2010 yılları arasında 230 hedef ülkeyi kapsayan çalışmada en küçük kareler (EKK) yöntemini kullanmışlardır. Kişi başına reel GSYİH üzerinde pozitif ve anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna varmışlardır. Dahası çeşitliliğin gelişmekte olan ülkelerde daha tutarlı sonuçlar olduğuna dair empirik kanıtlar sunmuşlardır. Pinate vd. (2023), İtalyan eyalet düzeyinde (NUTS3) uluslararası ve iç göç akışlarının beceri düzeyindeki etkisinin incelemişlerdir. Yazarlar 2003-2012 yılları arasında göç ve bölgesel

inovasyon arasındaki ilişkiyi en küçük kareler (EKK) ve iki aşamalı en küçük kareler (2SLS) yöntemi ile test etmişler. Analiz sonucun göre iç göç, uluslararası göçe kıyasla inovasyonla önemli ölçüde ilişkilidir. İlave olarak orta ve yüksek vasıflı göçmenler ile fikri mülkiyet hakları, inovasyonla pozitif ilişkilidir. Ayrıca düşük vasıflı göç ile inovasyon arasında negatif ilişkiye dair empirik kanıtlara ulaşmışlardır. Behera vd. (2024), iş gücü göçünün inovasyon üzerindeki etkisini 70 ülke kapsamında 2005-2015 yılları verileri ile sistem-GMM tahmincisi kullanarak test etmişler. Araştırmanın sonuçları, göçün inovasyon üzerinde olumlu ve anlamlı etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Ek olarak çalışmada, ekonomik büyüme ve kalkınma için gerekli olan inovasyonun karmaşık dinamikleri hakkında çeşitli bilgiler verilmektedir.

Literatürde göçmen iş gücünün gelir üzerindeki etkisine yönelik çalışmalar da mevcuttur. Konuyla ilgili olarak Boubtane vd. (2013), göç, işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 22 OECD ülkesinin 1980-2005 yılları arasındaki verilerini kullanarak Granger nedensellik testi yapmışlardır. Analiz sonuçları, sadece Portekiz’de işsizliğin göçü olumsuz etkilediğini ancak diğer ülkelerde göçün işsizliğin nedeni olmadığını vurgulamışlardır. Diğer yandan Fransa, İzlanda, Norveç ve Birleşik Krallık’ta ekonomik büyüme, göçü olumlu etkilerken hiçbir ülkede göçün ekonomik büyümenin nedeni olduğu sonucuna ulaşmamışlardır. Ortega ve Peri (2013), uluslararası göç akışlarını 1980-2006 dönemi için 15 OECD hedef ülkesini ve 120 gönderen ülkeyi kapsayan yıllık ikili göç akışını incelemişlerdir. Analizde, göç akışının kişi başına GSYİH’ya etkisini sabit etkiler tahmincisi ile test etmişlerdir. Hedef ülkedeki kişi başına gelirdeki %1 artış, göç akışlarını %0,76 artırmıştır. Ayrıca Avrupa Birliği içindeki göç akışı iki kat daha fazladır. Ek olarak göçmen girişlerini düzenleyen yasaların sıkılaştırılması göçmen akışını hızlı bir şekilde azalttığını tespit etmişlerdir. Pholphirul ve Kamlai (2014), Tayland’daki düşük vasıflı göçün ekonomik etkilerini tarım sektörü, imalat sektörü ve hizmet sektörü kapsamında incelemişlerdir. 2006-2008 dönemi için fiziki sermaye stoku, yerli işçiler, göçmen işçiler, reel GSYİH verilerini kullanarak havuzlanmış en küçük kareler ve sabit etkiler tahmincileri ile analiz yapmışlardır. Göçmenler, reel GSYİH’yı yaklaşık olarak %0,75-1 puan artırmış ve tarımsal büyüme oranını %1,33’ten fazla artırmıştır. Göçmen işçilerin en fazla fayda sağladığı sektör, tarım sektörü olmuştur. Ayrıca

ekonometrik analiz sonuçları, toplam iş gücü içinde, göçmen oranındaki yüzde bir artışın, imalat sektöründe yaklaşık olarak %0,88-1 ve hizmet sektöründe ise yaklaşık %1,35 oranında iş gücü verimliliğini azaltmıştır. Düşük nitelikli sektörde göçmenler ve yerli işçiler arasında yüksek bir ikame söz konusudur. Bu doğrultuda tarım sektöründeki göçmen iş gücü toplam istihdamı %0,67 oranında ve ücret oranlarını yaklaşık %4,34 düşürdüğünü empirik olarak kanıtlamışlardır. Strzelecki vd. (2022), Ukrayna'dan Polonya'ya gelen göçmen iş gücü arz şokunun Polonya'nın ekonomik büyümesine katkısını araştırmıştır. Çalışmada Ukraynalı işçilerin gelişi 2013-2018 döneminde iş gücü arzını yıllık %0,8 oranında artırdığını belirlemiştir. Göçmenlerin Polonya'nın 2013 ile 2018 yılları arasında GSYİH büyümesine katkısı yaklaşık %13'üne karşılık geldiği tespit etmişlerdir. Ek olarak Polonya'daki büyümenin emek yoğun olduğu sonucuna varmışlardır. Sonuç olarak göçmen işçiler, Polonya'nın ekonomik büyümesine katkı sağlamıştır.

Chassamboulli ve Peri (2015), yasadışı göçmen sayısındaki azalmanın ABD iş gücü piyasasında oluşturacağı etkiyi analiz etmişlerdir. 2000-2010 döneminde ABD ve Meksika ekonomileri için yasal ve yasadışı göçmenleri içeren iki model kurmuşlardır. Model sonuçlarına göre, yasa dışı vasıfsız göçmenlerin daha düşük ücret almaları ve daha kötü şartlarda çalıştıkları gerekçesiyle yerli işçilere kıyasla firmalar için daha yüksek artı değer üretmişlerdir. Böylece göçmenlerin varlığı, firmaların iş gücü maliyetini düşürmekte ve sonuç olarak daha fazla göçmen olduğunda işsiz başına daha fazla iş yaratılacağına değinmişlerdir. Bu düzlemde modelde, artan sınır kontrolleri ve sınır dışı etme oranlarının artması, niteliksiz iş gücü piyasalarını zayıflattığı ve yerli işsizliği artırdığını vurgulanmıştır. Yasallaştırma ise, düşük nitelikli yerlilerin işsizlik oranını düşürmüş ve yerli işçilerin kişi başına geliri yükseltmiştir. Devadoss ve Luckstead (2018), Meksikalı tarım işçilerin ABD tarım sektöründe meydana getirdiği değişimi 2014-2015 yılları verileri ile panel veri analizi kullanarak test etmişlerdir. ABD tarım sektöründe çoğunlukla sebze ve meyve üretiminde göçmen işçiler kayıt dışı şekilde çalışmışlardır. Fakat hükümet sınır güvenliğini ve kontrolleri sıkılaştırdığından dolayı tarımda iş gücüne olan talep miktarı yükselmiştir. Bu sebeple ABD'nin tarımsal üretiminde düşme eğilimi sergilediği sonucuna varmışlardır. Luo vd. (2022), ABD eyaletlerini kapsayan çalışma 2001-2018

yılları arasında tarım sektöründe göçmen işçilerin yasal olarak yani kayıt altına alınmalarını, tarımsal arazi miktarını, işçi sayısını ve ücretlerdeki değişimleri farkını farkı yöntemi ile test etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda, tarım sektöründe göçmen işçilerin kayıt altına alınma oranları yükseldikçe toplam işçi sayısında ve ekilen arazi miktarında düşüş yaşanmıştır. Böylece tarımsal işletmelerin üretim ölçeklerinin daraldığına ulaşmışlardır.

Mitaritonna vd. (2017), firmalar arasındaki heterojen etkilerin olduğu, göçmen arzındaki artışın firmaların faktör verimliliğine etkisini en küçük kareler ve iki aşamalı en küçük kareler yöntemleri ile test etmişlerdir. 1995-2005 yılları arasında Fransız imalat firmalarına ait mikro düzeydeki verileri kullanarak, yabancı doğumlu nüfustaki artışın firmaların toplam faktör verimliliğini artırdığını tespit etmişlerdir. Brunello vd. (2020), İtalya’da 2007-2016 döneminde, mikro veriler ile firma düzeyinde düşük vasıflı göçün firmaların kârlarını artırıp artırmadığı sorusuna cevap aramışlardır. Çalışmada düşük vasıflı göçün, firmanın istihdamını, kârını, ortalama ücretleri, sermaye ve toplam faktör verimliliğini etkileyip etkilemediğini analiz etmişlerdir. En küçük kareler yönteminin kullanıldığı araştırmada düşük vasıflı göçün, ortalama ücretleri ve toplam iş gücü maliyetlerini düşürmek suretiyle kârı artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu etki ortalama olarak küçük olmasına rağmen düşük vasıflı istihdamın yoğun olduğu yerel iş gücü piyasalarında faaliyet gösteren firmalara kıyasla neredeyse on kat daha yüksektir. Baldoni vd. (2021), İtalya’daki göçmen iş gücünün tarımsal toplam faktör verimliliğine etkisini 2008-2015 dönemi verileri kullanarak sistem genelleştirilmiş momentler yöntemi (Sistem GMM) ve fark genelleştirilmiş momentler (Fark GMM) yöntemleri ile panel veri analizi yapmışlardır. Tarımsal işletmeler arasındaki heterojenliği dikkate alan bu çalışma sonucunda toplam iş gücü içindeki göçmen iş gücünün payı, çok yüksek olmamak kaydıyla tarımsal işletmelerin verimliliğini arttırdığına ulaşmışlardır.

4.3. Araştırmanın Metodu

Çalışmanın kavramsal temelini oluşturan amaçları doğrultusunda, iki aşamadan oluşan sıralı karma araştırma yöntemi benimsenmiştir. Çalışmada tarım sektöründeki göçmen iş gücünün kırsal kalkınma üzerindeki etkisini belirlemek

amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın ilk aşamasında 17 OECD ülkesine ait veriler ile dinamik panel veri analizi yapılmıştır. İkinci aşamada en çok göç alan ülkeler arasında yer alan Türkiye'nin mevcut verisi olmadığı için ortaya çıkan veri boşluğunu doldurmak amaçlanmıştır. Ayrıca Türkiye bağlamında analizin yapılmasını mümkün kılmak amacıyla göçmen iş gücünün kırsal kalkınma üzerindeki etkisini test etmek için ölçek geliştirme çalışması yapılmıştır. Bu sayede eksik olan ülke verisi analize dahil edilerek araştırmanın kapsamı genişlemiştir. Bu sebeple çalışma iki tane nicel aşamayı içerdiği için sıralı karma araştırma deseni kullanılmıştır. Çizelge 4.2'de araştırmanın aşamaları gösterilmektedir.

Çizelge 4.2. Araştırmanın aşamaları

Aşama	Adı	İşlevi
1. Aşama	Panel Veri Analizi	Tarım sektöründe göçmen iş gücünün kırsal kalkınma üzerindeki etkisinin tespit etmek.
2. Aşama	Ölçek Geliştirme Çalışması	Türkiye için kırsalda çalışan göçmen işçi sayısını boylamsal verisi yoktur. Bu değişkene ait resmi/standart veri eksikliğini gidermek amacıyla, güvenilir ve geçerli bir ölçme aracı oluşturulması.

4.4. Araştırmanın Deseni

Çalışma iki tane nicel aşamayı içerdiği için sıralı karma araştırma deseni kullanılmıştır. Creswell ve Plano Clark (2018), bir çalışmada nitel ve nicel verilerin teorik ve felsefik anlayışlar doğrultusunda toplanmasını, analiz edilmesini ve bu analizlerden elde edilen sonuçların birleşmesini karma araştırma yöntemi olarak tanımlamaktadır. Karma araştırma yöntemi, çalışmada bir veya birden fazla nitel ve nicel veri yöntemi ile analiz yapılması ve bu analizlerin birleştirilmesini ifade etmektedir (Toraman, 2021: 8). Karma araştırma yönteminde araştırmacı tek bir yöntemle bağlı olmadığından araştırma sorularını eksiksiz biçimde cevaplayabilir. Sayısal veriler, resim gibi görselleştirilerek olayları açıklamak için kullanılabilir. Karmaşık ve büyük ölçekli araştırma sorularına uygun şekilde yanıt vermektedir. Nitel ve nicel veriler birlikte kullanılarak teori ve uygulamaya ilişkin kesin bilgi üretebilirler. Karma araştırma yönteminin avantajlarının yanında bazı dezavantajları bulunmaktadır. Yazılı ve sayısal verileri analiz etmek zaman alabilir. Nitel ve nicel yöntemi aynı anda kullanmak zor olabilir. Bu sebeple takım çalışması gerekebilir (Baki ve Gökçek, 2012: 3).

Karma araştırma yönteminin kullanım gerekçesini Greene vd. (1989) açıklamışlardır. Karma araştırma yönteminin kullanım gerekçesini veri çeşitlemesi, tamamlayıcılık, geliştirme, başlangıç ve genişletme olarak beş çeşide ayırmışlardır. Veri çeşitlemesi, nitel ve nicel analiz sonucunda ulaşılan bilgilerin karşılaştırılmasını kapsamaktadır. Tamamlayıcılık, nitel ve nicel analiz sonuçlarının birbirini güçlendirmesi, detaylandırması ve açıklamasıdır. Geliştirme, bir yöntemden ulaşılan bulguların başka bir yöntemi geliştirmesi veya yönlendirmesidir. Başlangıç, araştırmada kullanılan ilk yöntem sayesinde farklı bir yöntem kullanılarak oluşturulabilecek hipotezler ya da araştırma soruları üretilmesini sağlar. Genişletme, birbirinden farklı olguları araştırmak için farklı yöntemler kullanılmak suretiyle araştırmanın sınırının genişlemesidir. Bu çalışma Greene vd. (1989) tarafından ileri sürülen karma araştırma deseni gerekçelerinden biri olan genişletme ilkesi baz alınmıştır.

Bu çalışmada karma araştırmada yöntemlerinden Morse (2003) tarafından ileri sürülen sıralı karma araştırma yönetimi tercih edilmiştir. Morse (2003), nitel ve nicel yöntemleri sıralı, eşzamanlı ve baskın olma durumuna göre karma araştırma yöntemlerini gruplandırmıştır. Morse (2003) tasarladığı karma araştırma yöntemlerinin sırasını ok (>) işareti ile eş zamanlılığı artı (+) işareti ile göstermiştir. Ayrıca hangi yöntemin baskın olduğunu ise büyük harfleri kullanarak göstermiştir. Morse (2003) tarafından tasarlanan karma araştırma yöntemleri Çizelge 4.3'de özetlenmiştir.

Çizelge 4.3. Karma araştırma yöntemi tasarımı

Eşzamanlı Tasarımlar	Sıralı Tasarımlar	
1. NİTEL + nicel	1. NİTEL> nitel	7. NİTEL> nicel
2. NİTEL + NİCEL	2. nitel> NİTEL	8. nitel> NİCEL
3. NİCEL + nicel	3. NİTEL> NİTEL	9. NİTEL> NİCEL
4. NİCEL + NİCEL	4. NİCEL> nicel	10. NİCEL> nitel
5. NİTEL + nitel	5. nicel> NİCEL	11. nicel> NİTEL
6. NİTEL + NİTEL	6. NİCEL> NİCEL	12. NİCEL> NİTEL

Kaynak: Baki ve Gökçek, 2012.

Çizelge 4.3’de görüldüğü üzere eşzamanlı ve sıralı karma araştırma yöntemlerinin 18 tane paradigma içermektedir. Karma araştırma yöntemi içinde nitel ve nicel analizler bir arada kullanılabileceği gibi nicel çalışmaların içinde farklı nicel yöntemlerin de kullanılması olağan bir durumdur. Araştırmada sıralı araştırma deseni olan 4. maddedeki NİCEL> nicel tasarımı tercih edilmiştir.

4.5. Dinamik Panel Veri Analizi

Bu çalışmanın amacı kırsal alanlarda çalışan göçmen işgücünün kırsal kalkınma üzerindeki etkisini test etmektir. Çalışmada kullanılan veri seti 2006-2020 dönemi için seçilen 17 OECD ülkesini kapsamaktadır. Analizde kullanılan zaman dilimi daha fazla ülkeyi analize dahil etmek için belirlenmiştir.

4.5.1. Veri Seti ve Model

Çalışmada kullanılan örneklem grubu, 17 OECD ülkesini kapsamaktadır. Söz konusu ülkelerin belirlenmesinde göç akışının yönü etkili olmuştur. Dünya genelinde göçmen nüfusu 2022 yılında 245,5 milyona ulaşmıştır. Bu göçmenlerden 167,7 milyonu uluslararası göçmen işçi olarak çalışmaktadır. Göçmen işçiler, küresel işgücünün %4.7’sini oluşturmaktadır. Ayrıca 2022 yılında göçmen işçilerin üçte ikisinden fazlası yüksek gelirli ülkelere göç etmiştir. Uluslararası göçmen işçilerin yaklaşık %59’u üç bölgede yoğunlaşmıştır. Göçmen işçilerin %23,3’ü Kuzey, Güney ve Batı Avrupa’da, %22,6’sı Kuzey Amerika’da ve %13,5 Arap Devletlerini tercih etmiştir (Migration Data Portal, 2024b). Bu doğrultuda araştırmanın örneklem grubu en çok göç alan bölgeler dikkate alınarak OECD ülkeleri olarak belirlenmiştir.

2023 yılı tahminlerine göre 6,5 milyon yeni daimî göçmen OECD ülkelerine göç etmiştir. 2023 yılı göçmen sayısı, 2022 yılına göre %10, 2019 yılına göre ise %28 oranında artmıştır. 2023 yılında en fazla yeni daimî göç olan ülkeler Amerika (1,2 milyon), İngiltere (750.000), Almanya (700.000) ve Kanada (470.000) olarak sıralanabilir. Özellikle İngiltere 2022 yılındaki göçmen oranına göre 2023 yılında %52 oranında rekor bir artış yaşamıştır. Diğer OECD ülkelerinin üçte birinde rekor düzeyde göçmen sayısında artış yaşanmıştır (Migration Data Portal, 2024a).

Araştırmanın örneklem grubu, OECD üyesi ülkeler arasından mümkün olan en uzun döneme (2006-2020) ulaşılan 17 ülkeden oluşmaktadır. Böylece araştırma 2006-2020 yılları arasındaki dönem ve OECD'ye üye 17 ülke ile sınırlandırılmıştır. Bu kısıt nedeniyle, araştırmanın bulguları, benzer şartlardaki ülke ekonomilerine genellenebilir. Ayrıca Türkiye'ye ait resmi bir veri seti olmadığı için Türkiye bu çalışmanın dışında tutulmuştur. Bu çalışmanın Türkiye verilerinin istatistiki verilere dahil edilmesi konusunda politika yapımcıların dikkatini çekmesi beklenmektedir. Zira araştırma sonuçları Türkiye gibi yüksek miktarda göç alan OECD ülkeleri açısından büyük önem taşımaktadır. Tüm bu kısıtlamalara rağmen araştırma konusu göçmen iş gücünün kırsal kalkınma üzerindeki etkisini belirlemektir. Çizelge 4.4'te örneklem grubu ülkeleri yer almaktadır.

Çizelge 4.4. Örneklem grubu ülkeleri

1	Almaya	2	Avusturya	3	Belçika	4	Çekya
5	Danimarka	6	Estonya	7	Fransa	8	Finlandiya
9	Hollanda	10	İspanya	11	İsveç	12	İtalya
13	Letonya	14	Macaristan	15	Portekiz	16	Slovenya
17	Yunanistan						

Analizde kullanılan yöntem ve değişkenler González ve Ortega, (2011), Akyol (2018), Górny ve Kaczmarczyk, (2018), Wu vd. (2018), Kalantaryan vd. (2021), Vander Donckt vd. (2021), Zhang vd. (2023), Tudor vd. (2023) ve Tıraş (2024), çalışmalarından hareketle oluşturulmuştur. Analizde kullanılan değişkenlerin oluşturulması aşamasında toplam 5 değişken kullanılmıştır. Veri setinde yer alan bağımlı ve bağımsız (açıklayıcı) değişkenlere ilişkin veriler, güvenilir özellik taşıyan uluslararası ölçekteki resmi kaynaklardan erişilmiştir. Bu kapsamda tarımsal katma değer, gübre tüketimi, ekilebilir arazi verileri Dünya Bankası (World Bank) veri tabanından temin edilmiştir. Tarımsal net sermaye stoku ve kırsal alanlarda çalışan toplam işçi sayısı Birleşmiş Milletler Gıda Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organization of the United Nations) veri tabanından, kırsal alanlarda çalışan yabancı ülke vatandaşı verisine ise Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat) veri tabanından erişilmiştir. Çizelge 4.5'te değişkenlere ait bilgiler gösterilmektedir.

Çizelge 4.5. Değişkenlere ait veriler

Veri	Kısaltma	Açıklama	Kaynak
Tarımsal Katma Değer	kd	Tarım, ormancılık ve balıkçılık, katma değer (sabit 2015 ABD \$)	World Bank (2025b)
Gübre Tüketimi	gt	Gübre tüketimi (ekilebilir arazi hektarı başına kilogram)	World Bank, (2025a)
Ekilebilir Arazi	ea	Ekilebilir Arazi (Hektar)	World Bank (2025c)
Tarımsal Net Sermaye Stoku	ss	Net Sermaye Stoku (Tarım, ormancılık ve balıkçılık, 2015 ABD \$)	Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) (2025a)
Göçmen İşçi Oranı	gi	Kırsal alanda çalışan yabancı ülke vatandaşı (15-65 yaş) (Bin kişi)	Eurostat
		Kırsal alanlarda çalışan toplam işçi sayısı (Bin kişi)	Food and Agriculture Organization of the United Nations (2025c)
		(Kırsal alanlarda çalışan yabancı ülke vatandaşı (15-65 yaş) (Bin kişi) /Kırsal alanda çalışan toplam işçi sayısı) X 100	Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çizelge 4.6’da değişkenlere ait özet istatistikler yer almaktadır. Değişkenlerin minimum ve maksimum değerleri arasındaki farkın fazla olduğu görülmektedir. Bu sebeple değişkenler arasındaki ölçek farklarını azaltmak için değişkenlerin logaritmik formu kullanılmıştır. Kırsal alanda çalışan göçmen iş işçi değişkeni (gi) oran olduğu için düzey değeri ile yer almıştır.

Çizelge 4.6. Değişkenlere ait özet istatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
kd	255	1.09e+10	1.24e+10	4.70e+08	3.90e+10
gt	255	155.7013	67.20783	62.6556	353.146
ea	255	4238536	4962238	175000	1.80e+07
ss	255	48293.53	55873.37	1504.6	211740
gi	255	4.00636	2.950185	0.255578	19.6499

Göçmen işlerin kırsal kalkınma üzerindeki etkisini test etmeye yönelik çalışmada iki model kullanılmıştır. Çalışmanın modelleri aşağıdaki gibidir:

Model 1:

$$lnkd_{it} = \beta_0 + \beta_1 lnkd_{it-1} + \beta_2 lnss_{it} + \beta_3 lnea_{it} + \beta_4 lngt_{it} + \beta_5 gi_{it} + \mu_{it} \quad (1)$$

Model 2:

$$lnkd_{it} = \beta_0 + \beta_1 lnkd_{it-1} + \beta_2 lnss_{it} + \beta_3 lngt_{it} + \beta_4 gi_{it} + \mu_{it} \quad (2)$$

Model yer alan β_0 sabit terimi, 'i' indisi yatay kesit birimleri yani seçili 17 ülkeyi, 't' indisi zamanı (2006-2020) ve ' μ ' hata terimini ifade etmektedir.

$lnkd_{it}$ = Tarımsal katma değeri ifade etmektedir. Tarımsal katma değer, kırsal kalkınmayı temsilen bağımlı değişken olarak yer almaktadır. Tarımsal katma değer modele logaritmik düzenlemeler yapıldıktan sonra dahil edilmiştir. Tarımsal katma değer, üretilen bir tarımsal ürünün fiziksel ve maddi değerinde oluşan iyileşme olarak tanımlanmaktadır. Bu iyileşme aynı zamanda ürüne özgünlük katmaktadır (Akyol, 2018: 228). Katma değerli tarım, temelde piyasa odaklıdır. Hızla gelişen ve değişen piyasaların talepleriyle başa çıkabilmek için eğitilmiş ve becerikli iş gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Katma değerli tarım, istihdamı artırmanın ve kırsal alanları canlandırmanın bir yolu olarak son yıllarda dikkat çekmektedir. Tarımsal geliri istikrara kavuşturmak ve tarımsal alanları yeniden canlandırmak amacıyla ekonomik çeşitliliği artırmanın bir yolu olarak görülmektedir (Roy vd., 2013).

$lnkd_{it-1}$ = i ülkesinde t-1 dönemdeki tarımsal katma değeri ifade etmektedir. Bağımlı değişkenin bir dönem gecikmeli değerini ifade etmektedir. Tarımsal katma değer, bir dönem önceki değerinden etkilenmektedir.

$lnss_{it}$ = Tarımsal net sermaye stoku verisi logaritmik formda modele dahil edilmiştir. Sermaye stoku verileri için net ve brüt olarak iki değerlendirme yöntemi vardır. Brüt sermaye stoku, kullanımda olan tüm sabit varlıklarının değerini, yaşlarına bakılmaksızın yeni varlıkların fiyatı üzerinden temsil eder. Brüt stok ölçütleri, sabit varlıkların amortismanını göz ardı etmekte ve geçmiş yatırımları yeni olarak kabul

etmektedir. Net sermaye stoku ise, brüt sermaye stoku değerinden amortismanın çıkarılması ile elde edilmektedir. Sabit varlıklar için amortisman, ekonomik ve fiziksel bozulma yani eskime anlamına gelmektedir. Net sermaye stoku, özellikle amortisman düzeltilmesi yapıldıktan sonra hala kullanımda olan sabit varlıklara yapılan geçmiş yatırımların toplamı olarak modellenmektedir (Vander Donckt, 2021). Tarımsal net sermaye stoku verisi, amortisman düşürülerek hesaplandığı için varlıkların mevcut kullanılabilir ekonomik değerini daha doğru bir şekilde yansıttığından dolayı analizde tercih edilmiştir.

$\ln ea_{it}$ = Ekilebilir arazi (Hektar) değişkeni logaritması alınarak modele eklenmiştir. Birleşmiş Milletler Gıda Tarım Örgütü (FAO), ekilebilir araziye geçici ürünler ekilen arazi, havyaları otlatma amaçlı çayırlar, sebze/meyve bahçeleri ve geçici olarak nadasa bırakılan araziler olarak tanımlamaktadır (World Bank, 2025c). 2023 yılında, dünya genelinde toplam tarım alanı 4.800 milyon hektardır. Tarım alanı, küresel kara alanının üçte birinden fazlasına karşılık gelmektedir. Tarım arazileri içinde ekili alanlar yaklaşık olarak 1.600 milyon hektarı kaplamaktadır. Geriye kalan 3.200 milyon hektar, kalıcı çayır ve meralardan oluşmaktadır. Dünya kara alanının geri kalanı ise, ormanlık alanlar, buzullar, çöller, çorak araziler ve yapılaşmış alanlar gibi arazilerdir (FAO, 2025b). Ekilebilir tarım alanları büyük tehditle karşı karşıyadır. Artan nüfus, kentleşme, toprak erozyonu, kimyasal ve fiziksel bozulma ve arazilerin terk edilmesi gibi birçok açıdan ekilebilir araziler risk altındadır (Wu vd., 2018: 201). Örneğin, 2001 ve 2023 yılları arasında ekilebilir arazi alanı Kuzey Amerika (-25 milyon hektar), Doğu Avrupa (-7 milyon hektar) ve Güney Avrupa'da (-6 milyon hektar) azalmıştır (FAO, 2025b). Bu doğrultuda ekilebilir alanların azalması ve bozulmalar, verimi olumsuz etkilemektedir. Eğer ekilebilir araziler uygun şekilde korunursa kırsal alanlara istihdam yaratır, geliri artırır ve gıda arz güvenliğinin sağlanmasına büyük oranda katkı sunmaktadır. Ekilebilir alanlar, üretimi hacmini doğrudan belirlediği için fiyat istikrarı sağlamaktadır.

$\ln gt$ = Gübre tüketimi verisi bağımsız değişken olarak modele dahil edilmiştir. Logaritması alındıktan sonra modele eklenmiştir. Gübre tüketimi, ekilebilir arazi birimi başına kullanılan bitki besin miktarını göstermektedir. Azotlu, potasyumlu ve

fosfatlı gübreleri içerir. Fakat bu veriye geleneksel besin maddeleri olan hayvansal ve bitkisel gübreler dahil değildir (World Bank, 2025a). Gübre, birim alanda verim sağlamak amacıyla kullanılan girdilerden biridir. Gübre, toprakta kaybolan besin elementlerinin toprağa geri verilmesidir. Gübreleme, toprağın gücünü ve ürünün kalitesini artırmanın yanında toprağın yapısını da düzenleyerek verimliliği sürekli hale getirmektedir. Gübreleme usulüne uygun yapıldığı takdirde bitkisel üretimdeki verimi %50-75 oranında artırırken bazı ürünlerde ise bu artış %100'e kadar çıkabilmektedir (Tıraş, 2024). Tarımsal gübre kullanımının tarımsal verimliliği artırdığı çeşitli çalışmalarda (Zhang vd., 2023; Tudor vd., 2023; Tıraş, 2024) vurgulanmıştır.

gi_{it} = Göçmen işçiler, ev sahibi ülkedeki toplam üretimin artmasına katkıda bulunmaktadır. Tarım sektöründe göçmen işçiler hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde katma değerın yükseltilmesinde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Göçmen işçiler, yerli iş gücünün yetersiz kaldığı yerlerde üretimin aksamasına engel olmaktadır. Yani göçmen işçiler, tarımda iş gücü açığını kapatarak üretimin sürekliliğini sağlamaktadırlar. Özellikle gençlerin kırsal alandan kentlere göçü ve yerli işçilerin tarımda çalışmak istememesi işverenlerin göçmenleri tercih etmesini zorunlu kılmaktadır. Göçmen işçilerin esnek çalışma koşulları ve düşük ücretle çalışması, işletmenin kârını ve katma değerini artırmaktadır. Ayrıca göçmenlerin sahip olduğu bilgi ve beceri gibi örtük bilgiler, sosyal ağlar, tarım teknolojilerinin kullanımını ve üretimi kolaylaştırmaktadır. Bu durum tarımsal ürünlerin standartlarında iyileşmeye katkı sağlayarak tarımsal katma değeri artırmaktadır. Göçmen iş gücünün katma değeri artırıcı etkisi, iş gücünün eğitimi ve entegrasyon politikalarının geliştirilmesi ile daha da güçlenebilir. Fakat göçmenler, iş güvenliği olmayan alanlarda düşük ücretle ve güvencesiz bir şekilde çalıştırılması ve sosyal olarak uyum sağlama gibi sorunlar göçmenlerin potansiyelini açığa çıkartmalarını engelleyebilir. Bu nedenle göçmenlerin çalışma hakları kanunlar ile teminat altına alınmalıdır. Böylece katma değerdeki artış sürdürülebilir olabilir (Klocker vd., 2020; Akçıl ve Bayramoğlu, 2024; Gahlawat, 2025; Addai vd., 2025).

4.5.2. Yöntem

Bir dönemde iktisadi davranış, geçmişteki deneyim ve eski davranışların etkisi ile oluşmaktadır. Bu açıdan iktisadi ilişkiler değerlendirilirken değişkenlerin gecikmeli değeri de açıklayıcı değişken olarak modele dahil edilmelidir. Panel veri modellerinde dinamik yapının kullanımına sıkça rastlanmaktadır. Dinamik panel veri modelleri, gecikmeli değişken/değişkenleri içinde barındırmaktadır. Dinamik panel veri modelleri, dağıtılmış gecikmeli panel veri modelleri ve otoregresif panel veri modelleri olarak iki grup altında incelenmektedir. Otoregresif panel veri modellerinde, bağımlı değişkenin gecikmeli değeri/değerleri bağımsız değişken olarak modelde dahil edilmektedir. Dağıtılmış gecikmeli panel veri modellerinde ise, bağımsız değişken ya da bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerleri modele bağımsız değişken olarak eklenmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2020a: 353). Bir gecikme ile otoregresif panel veri modeli (3) numaralı eşitlikte yer almaktadır.

$$Y_{it} = \delta Y_{it-1} + \beta X'_{it} + \mu_i + u_{it} \quad (3)$$

Dinamik panel veri modelleri ile ulaşılan sonuçlarda tahmincilerin özelliklerinden dolayı bazı bozulmalar yaşanmaktadır. Modelde bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin modelde bağımsız değişken olarak bulunması içsellik sorununa sebep olmaktadır. Ayrıca dinamik modellerde geçmiş şoklar sebebiyle Y_{it-1} 'nin μ_i ile korelasyonludur. Y_{it} , μ_i 'nin bir fonksiyonu olduğu için Y_{it-1} de μ_i 'nin bir fonksiyonudur. Bu sebeple eşitlik (3)'de Y_{it-1} , μ_i 'yi de içeren hata terimi ile korelasyonludur. Böylece katı dışsallık varsayımı bozulmakta ve tahminciler sapmalı ve tutarsız olmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2020a: 115-116). Bu durumda içsellik sorunu nedeniyle havuzlanmış en küçük kareler (OLS) yöntemi, sapmalı ve tutarsız sonuçlar verecektir. Yine dinamik panel veri modellerinde tesadüfi genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemi de sapmalı sonuçlar verecektir. Hata terimi içerisinde bulunan birim etki μ_i 'nin bağımlı değişkenin gecikmeli değeri (Y_{it-1}) ile korelasyonlu olması tesadüfi etkiler modelinin $E(X_{it}\mu_i) = 0$ varsayımını bozduğu için sonuçlar tutarsızdır (Yerdelen Tatoğlu, 2020b: 105; 2020a: 119).

Sabit etkiler modeli, birim etkiyi dikkate almakta ve birim etkiler ile bağımsız değişkenlerin korelasyonlu olmasına izin vermektedir. Bu nedenle dinamik panel veri

modellerinin tahmininde daha çok sabit etkiler üzerine yoğunlaşmıştır. Sabit etkiler varsayımıyla gerçekleşen grup içi dönüşüm birim etkiyi (μ_i) ortadan kaldırmaktadır. Fakat Nickell (1981) otoregresif panel veri modellerinde gölge değişkenli en küçük kareler tahmincisinin $N > T$ olduğu durumda tutarsız sonuçlar verdiğini tespit etmiştir. Bu tespit literatüre “dinamik panel sapması” ve “Nickell sapması” olarak girmiştir. Sonrasında ise Monte Carlo simülasyonları, Nickell sapmasına rağmen parametre tahminlerini düzelterek gölge değişkenli en küçük kareler yöntemi ile daha tutarlı tahminler yapılmasını sağlamıştır. Monte Carlo simülasyonları “*sapması düzeltilmiş en küçük kareler tahmincisi*”nin küçük örneklerde diğer tahmincilere kıyasla daha tutarlı sonuçlar verdiğini göstermektedir. Bu metot iki aşamada gerçekleşmektedir. Birincisi aşamada otoregresif panel veri modelleri, en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilir. İkinci aşamada parametreler düzeltilir. Parametreleri düzeltilmiş modelde standart hataların hesaplanabilmesi için bootstrap varyans kovaryans matrisinden hareket edilmelidir. Bunun için başlangıç değeri olarak Anderson ve Hsiao (1982), Arellano ve Bond (1995) ve Blundell ve Bond (1998) tutarlı tahmincileri tercih edilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2020b: 121).

Dinamik panel veri modellerinin tahmininde kullanılan bir başka yöntem de birinci farklar tahmincisidir. Birinci farklar tahmincisi, birim etkinin bağımsız değişken ile korelasyonlu olduğu durumda tercih edilmektedir. Bu yöntemde birinci fark dönüşümü ile birim etki modelden düşmektedir. Ancak bağımlı değişkenin gecikmeli değeri, hata terimi ile ortogonal değildir. Bu durum tahmin sonuçlarının sapmalı olmasına neden olmaktadır. Tutarlı tahmin sonuçları elde etmek için önce birinci fark dönüşümü yapılır. Sonra bağımlı değişkenin gecikmeli değeri ile hata terimi arasındaki korelasyon, araç değişken kullanılarak kontrol edilmesi gerekmektedir. Birinci farklar modelinin hata terimleri sabit varyanslı ve otokorelasyonsuz olduğunda Anderson ve Hsiao (1982) tahmincisinin kullanımı uygundur.

Ancak birinci fark hata terimleri, genellikle negatif ve korelasyonludur. Böyle olduğu durumda Arellano ve Bond’un (1991) genelleştirilmiş moment (GMM) metodunun kullanılması ile tutarlı sonuçlara ulaşılabacaktır. GMM yönteminde ilk olarak

birinci fark modeli araç değişken matrisi kullanılarak dönüştürülmektedir. Ardından bu dönüştürülmüş model, genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemine göre tahmin edilmektedir. Sistem Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM), bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerini araç değişken olarak modele dahil etmektedir. İçsellik problemini çözmek için bağımlı değişkenin gecikmeli değeri, araç değişken olarak kullanılmaktadır. Sistem GMM modeli, $N > T$ olan durumlar için tasarlanmış tahmin edicilerdir. Arellano ve Bond'un (1991) tahmincisi, otoregresif parametre sayısı çok fazla ise model zayıf kalmaktadır. Dengesiz panel veriler ile çalışıldığında ya da T küçük olduğu durumda birinci fark dönüşümü modeli açıklamakta zayıf kalmaktadır. Dengesiz panellerde birinci fark alındığında bazı birimlerin verileri yok olmaktadır. Arellano ve Bover (1995)'e göre birinci farklar yerine, ileri ortogonal sapmalar yönteminin kullanımı daha uygun olur. Bu yöntemde değişkenin tüm gelecek değerlerinin ortalamasının farkı alınmaktadır. Böylece veri kaybı minimum seviyede olmaktadır (Roodman, 2009).

Dinamik panel veri analizinin güvenilirliğini test etmek için Wald Testi yapılmıştır. Wald Testi bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkenleri açıklama seviyesini ölçmektedir (Roodman, 2009).

Sistem GMM tahmininde tutarlı sonuçlar elde etmek için üç önemli kritere dikkat edilmelidir.

1) Dinamik panel veri yöntemlerinde otokorelasyonu sınamak için Arellano-Bond (1991), AR(1) ve AR(2) testlerini önermiştir. Birinci mertebenden otokorelasyonun (AR(1)) olup olamaması önemli değildir. GMM modelinde etkin sonuçlara ulaşmak için ikinci mertebenden otokorelasyonun (AR(2)) olmaması gerekir.

2) Araç değişkenlerin geçerli olup olmadığını yani aşırı tanımlama kısıtlamalarının geçerli olup olmadığının sınanmasıdır. Bu durum için Hansen ve Sargan testi kullanılmaktadır. Hansen ve Sargan testinin temel hipotezi “aşırı tanımlama kısıtlamaları geçerlidir” şeklinde kurulmuştur. Bu testlere göre hipotezin reddedilmemesi gerekir. Ayrıca olasılık değeri 1.000 olmaması ve 0.25'in altında kalmaması gerekir.

3) Araç değişken sayısının N 'e eşit veya N 'den küçük olmasına dikkat edilmesi gerekir (Yerdelen Tatoğlu, 2020b: 133-155).

4.5.3. Empirik Sonuçlar

Dinamik panel veri analizinde Arellano ve Bover/ Blundell ve Bond'un Sistem Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi Dirençli Standart Hatalar ile Arellano ve Bover/Blundell ve Bond'un İki Aşamalı Sistem Genelleştirilmiş Momentler Tahmincisi Dirençli Standart Hatalar kullanılarak uygulanmıştır. Sistem genelleştirilmiş Momentler yöntemi ile tahmin yapmak için Roodman (2009) tarafından geliştirilen “xtabond2” komutu kullanılmıştır. Bu komut sayesinde daha fazla test sonucuna ulaşılmaktadır. Heteroskedasite ve otokorelasyon varlığında tutarlı sonuçlar elde edilir. Fakat iki aşamalı GMM'den elde edilen standart hatalar sapmalı olmaktadır. Bu sebeple Windmeijer (2005) tarafından önerilen dirençli standart hatalar uygulanmıştır. SGMM analizlerinde türetilen araç değişkenlerin sayısının gözlem sayısına yakın veya fazla olması sapmalı tahminlere neden olabilecektir. Bu nedenle analizde araç değişken sayılarının gözlem sayısına yaklaşması gözetilmiş ve “collapse” opsiyonu kullanılarak araç değişken sayısı azaltılmıştır. Ayrıca analizde birinci farklar yönteminin neden olduğu veri kaybını azaltmak amacıyla birinci farklar yerine Arellano ve Bover (1995) tarafından önerilen “ortogonal sapmalar” kullanılmıştır. Bu yöntemde cari dönemden bir önceki dönemin farkı yerine, değişkenin tüm gelecek değerlerinin ortalamasının farkı kullanılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2020b). Dinamik panel veri analiz sonuçları çizelge 4.7'de yer almaktadır.

Çizelge 4.7. Dinamik panel veri analizi sonuçları

	Model 1		Model 2	
	Blundell ve Bond SGMM	Blundell ve Bond İki Aşamalı SGMM	Blundell ve Bond SGMM	Blundell ve Bond İki Aşamalı SGMM
$lnkd_{it-1}$	0.339*	0.656***	0.565***	0.521***
$lnss_{it}$	0.414***	0.214***	0.408**	0.453***
$lnae_{it}$	0.256**	0.131*		
$lngt_{it}$	0.390**	0.177***	0.141*	0.155**
gi_{it}	0.022*	0.010*	0.018**	0.019**
Sabit	4.827***	2.703**	4.831**	5.260**
Wald Test (χ^2)	243391.02 (0.000)	792038.91 (0.000)	420929.16 (0.000)	423409.09 (0.000)
AR (1)	-2.66 (0.008)	-2.62 (0.009)	-2.33 (0.020)	-2.48 (0.013)
AR (2)	-0.81 (0.417)	-0.63 (0.531)	-0.57 (0.567)	-0.60 (0.550)
Hansen	1.97 (0.374)	2.40 (0.494)	1.73 (0.630)	1.73 (0.630)
Grup Sayısı	17	17	17	17
Araç Değişken Sayısı	8	9	8	8
Gözlem Sayısı	238	238	238	238
Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini belirtir. p-değerleri parantez içinde verilmiştir. Model 1 ve Model 2’de Blundell ve Bond SGMM (Robust), Blundell ve Bond İki Aşamalı SGMM (Robust) olarak kullanılmıştır.				

Çizelge 4.7’de yer alan model 1’de bağımlı değişkenin bir dönem gecikmeli değeri ($lnkd_{it-1}$), tarımsal net sermaye stoku ($lnss_{it}$), ekilebilir arazi ($lnae_{it}$), gübre tüketimi ($lngt_{it}$) ve kırsalda çalışan göçmen iş gücü (gi_{it}) değişkenleri Bir Aşamalı SGMM ve İki Aşamalı SGMM analiz sonuçlarına göre istatistiksel olarak anlamlıdır. Analizde yer alan değişkenler tarımsal katma değeri olumlu yönde etkilemektedir.

Model 2’de Bir Aşamalı SGMM ve İki Aşamalı SGMM analiz sonuçlarına göre, bağımlı değişkenin bir dönem gecikmeli değeri ($lnkd_{it-1}$), tarımsal net sermaye stoku ($lnss_{it}$), gübre tüketimi ($lngt_{it}$) ve kırsalda çalışan göçmen iş gücü (gi_{it}) değişkenleri istatistiki olarak anlamlıdır. Bu değişkenler tarımsal katma değeri pozitif olarak etkilemektedir.

Ayrıca çizelge 4.7’de model 1 ve 2’nin sonuçlarına göre Bir Aşamalı SGMM ve İki Aşamalı SGMM Testlerinin sonuçlarına göre, Wald = 0.000<0.05 olması nedeniyle H_0 hipotezi reddedilmekte ve alternatif hipotez olan H_1 kabul edilmektedir. Alternatif hipoteze göre, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklamada anlamlı olduğunu göstermektedir. Bir Aşamalı SGMM ve İki Aşamalı SGMM sonuçları

incelendiğinde, modelde ikinci dereceden otokorelasyonun (AR (2)) olmadığı yönündeki H_0 hipotez kabul edilmektedir. Hansen aşırı-belirleme test sonuçları incelendiğinde; H_0 hipotezin kabul edilmesi araç değişkenlerin geçerli olduğunun göstergesidir.

Tarımsal net sermaye stoku ($lnss_{it}$), tarımsal katma değeri pozitif yönde etkilemektedir. Tarımsal net sermaye stoku seçili OECD ülkelerinde tarımsal katma değeri olumlu etkilemektedir. Bu çalışmanın analiz sonuçları, teoride beklenen ve birçok çalışmada (Svatoš vd., 2014; Badri vd., 2017; Sinha, 2019; Vander Donckt, 2021; Zurrah vd., 2024) ileri sürüldüğü gibi pozitif etki şeklinde bulunmuştur. Tarım sektörüne yapılan sermaye yatırımları, üretim kapasitesini artırmak suretiyle tarımsal katma değeri artırmaktadır. Özellikle altyapı yatırımları, makineleşme ve teknolojik yeniliklerin yaygın kullanımı, tarımsal üretimin modernleşmesini sağlayarak ekonomik büyüme ve katma değere önemli katkılar sağlamaktadır. Sermaye stokundan kaynaklanan bu artış, sektörel çıktıyı artırmanın yanında kırsal alanların gelir seviyesini artırarak, kırsal kalkınmanın dinamiklerini güçlendirmektedir. Artan gelir düzeyi kırsal alanlarda tüketim harcamalarının artmasına yol açar. Bu durum kırsal alanlarda hizmet, ticaret ve küçük ölçekli işletmeler gibi tarım dışı sektörlerde istihdam imkânı sunmaktadır. Böylece kırsal-kentsel eşitsizliklerin ve göç baskısının hafiflemesi beklenmektedir. Eğer bir ülke tarımda yeterli seviyede sermaye stoku oluşturmaz ise tarım sektörünün durgunlaşması beklenir. Dolayısıyla sermaye yatırımlarının desteklenmesi, tarımsal katma değerden üretilen toplumsal faydanın maksimizasyonunda ve kırsal dönüşümünde kilit rol oynamaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilir bir tarım sektörü için kamu politikalarının yatırımları teşvik edecek uzun vadeli stratejiler benimsenmelidir. Bu hem tarımsal katma değeri artıracak hem de kırsal kalkınma sürecini destekleyecektir.

Ekilebilir arazi (Hektar) (lna_{it}), tarımsal katma değeri pozitif yönde etkilemektedir. Elde edilen bulgular literatürdeki çalışmalarla (Urrutia vd., 2018; Kasap, 2025) tutarlıdır. Üretim faktörleri arasında yer alan arazinin, tarımsal üretim potansiyelini belirleyen temel doğal kaynak olma özelliğini koruduğu görülmektedir. Ekonomik kalkınmayla birlikte, ekilebilir arazinin tarımsal verimliliği nasıl

etkilediğine dair araştırmalar artmıştır. Ekilebilir arazinin büyüklüğü kırsal alanlara istihdam sağlama, gelir yaratma ve gıda güvenliği açısından kırsal kalkınma için önemli bir faktördür. Zira ekilebilir alanlar, üretim hacmini doğrudan belirlemek suretiyle arz güvenliğini tesis ederek fiyat istikrarına katkıda bulunmaktadır. Geniş ve verimli ekilebilir alanların varlığı, ölçek ekonomilerinin gelişmesini desteklemektedir. Bu durum birim maliyetleri düşürerek, tarımsal işletmelerin ve gıda endüstrisinin küresel piyasada rekabetini güçlendirmektedir. Fakat gıda güvenliği, kalabalık nüfus ve sınırlı ekilebilir arazi ile mücadele etmenin getirdiği bazı zorluklar bulunmaktadır. Özellikle kentleşme, kırsal alanlarda yaşayanların kentlere göçü, toprak erozyonu, kuraklık, yanlış ilaçlama gibi faktörler toprağın üretim kapasitesini düşürmektedir. Bu nedenle ekilebilir arazinin korunması, parçalanmanın önlenmesi, doğru planlama tarımsal katma değeri artırmasının yanında kırsal alanlardaki refah seviyesini de yükseltecektir.

Gübre tüketimindeki ($lngt$), artış ile tarımsal katma değer arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgu literatürdeki çalışmalarla (McArthur ve McCord, 2017; Chandio vd., 2023; Zhang vd., 2023; Tudor vd., 2023; Yaseen vd., 2023; Tıraş, 2024) tutarlıdır. Azot, fosfor ve potasyum içeren gübreler, bitki besin maddesi eksikliğini gidermektedir. Bu durum birim alandan elde edilen verimliliği ve ürün kalitesini artırmaktadır. Tarımsal çıktının piyasa değerini ve miktarını artırarak tarımsal katma değerın yükselmesine doğrudan etki etmektedir. Ancak bu olumlu etkiyi sürdürebilmek için gübre kullanımı etkin bir şekilde yapılmalıdır. Fazla ve dengesiz gübre kullanımı maliyetlerin gereksiz artmasına, ürün kalitesinde düşmeye ve su kirliliği gibi çevresel bozulmaya yol açabilir. Bu da uzun vadede gübrenin tarımsal katma değer üzerindeki pozitif etkisinin yitirilmesine neden olabilir. Bu nedenle tarım politikaları toprak analizine dayalı gübreleme yaklaşımını ve çevre dostu gübreleme sistemlerinin kullanımını teşvik etmelidir. Tarımsal katma değer artışının sürdürülebilir olması adına tarım politikaları geliştirilmelidir.

Göçmen işçi oranındaki (gi_{it}), artış tarımsal katma değer üzerinde olumlu etki yaratmaktadır. Analiz sonucu literatürdeki çalışmalarla (Pholphirul ve Kamlai, 2014; Brunello vd., 2020; Baldoni vd., 2021; Strzelecki vd., 2022) benzer özellik

taşımaktadır. Tarım sektörü yılın bazı dönemleri kısa süreliğine ani olarak iş gücüne ihtiyaç duyar. Yerel iş gücünün bu yüksek talebe yanıt vermediği durumlarda göçmen iş gücü devreye girmektedir. Göçmen iş gücü, ekim, hasat ve bakım gibi emek yoğun işlerin zamanında tamamlanmasını sağlayarak, ürün kayıplarını minimum seviyeye düşürmekte ve tarımsal verimliliği doğrudan artırmaktadır. Göçmen iş gücünün tarımsal katma değer üzerindeki bir diğer etkisi, iş gücü maliyetlerinin düşük olması ve tarımsal kâr marjına katkı sunmasıdır. Göçmen işçiler, yerli işçilere kıyasla daha zor çalışma şartlarını kabul etmektedirler. Bu sayede tarımsal işletmelerin üretim maliyetleri düşmekte ve böylece çıktı fiyatları daha rekabetçi olur. Dolayısıyla bu durum tarımsal katma değer artmasına dolaylı yoldan hizmet etmektedir. Özellikle sebze ve meyve üretimi gibi emek yoğun ve ihracat odaklı tarımsal ürünlerin rekabet gücü önemli ölçüde gelişmektedir. Ancak göçmen iş gücünün tarım sektöründeki olumlu etkisinin devam edebilmesi için ücret, barınma ve çalışma koşullarının iyileşmesi gibi çalışma haklarının teminat altına alınması gerekmektedir. Göçmen iş gücü sadece maliyet avantajı açısından değerlendirmekten ziyade beşerî sermaye olarak görülmelidir. Göçmen işçilerin mesleki eğitim ve yasal hakları güvence altına alınmalıdır. Eğer tarım sektörü vasıfsız göçmen iş gücüne aşırı bağımlı olursa bu sektörde makineleşme ve sermaye stoku yatırımları azalabilir.

4.6. Ölçek Geliştirme Çalışması

Çalışmanın hedefleri doğrultusunda, Türkiye özelinde hazırlanmış, amaca uygun bir veri setinin bulunmaması nedeniyle, özgün bir ölçüm yöntemi geliştirilmesi yoluna gidilmiştir. Bu yaklaşımın temel amacı, dinamik panel veri analizi gibi makro düzeydeki yöntemlerle erişilemeyen daha ayrıntılı ve mikro düzeydeki bilgilere anket/ölçek verileri aracılığıyla ulaşmaktır.

Özellikle son yıllarda tarım sektöründe yabancı iş gücü sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Bu durum, tarımsal işletmelerin göçmen işçilere yönelik algısının ne olduğu sorusunu gündeme getirmiştir. Bu kapsamda, tarımsal işletmelerin göçmen iş gücü algısını ölçmeye yönelik bir ölçek geliştirilmiştir. Tarımsal işletmelerin bu konudaki algılarının belirlenmesi, tarım sektöründeki iş gücünün daha etkin bir şekilde planlanmasına ve geleceğe yönelik stratejilerin oluşturulmasına katkı sunabilir.

Ölçek, bilimsel araştırmanın konusu olan olay, olgu, nesne ve varlıkların ölçülmek istenilen özellikleri referans/dikkate alınarak hazırlanmış veri toplama (gözlem) aracıdır. Ölçekler araştırmanın konusu olan bu olay, olgu, nesne ve varlıkların belli özelliklerinin (ölçüme esas) sayısal olarak betimlenmesini/belirlenmesini mümkün kılar (Bayat, 2014: 6). Ölçek geliştirmedeki nihai hedef, geçerli ve güvenilir ölçüm aracı oluşturmaktır (Tavşancıl, 2018).

Ölçekler, somut ifadeleri kullanarak doğrudan gözlemlenemeyen örtük özellikleri ölçmeyi sağlamaktadır. Başka bir ifade ile ölçekler, bireylere örtük özelliklerle ilişkili bazı maddeler sunulmakta ve bireylerin maddelere verdikleri tepkiler referans alınarak örtük özelliğin düzeyi ve yapısı hakkında bilgi edinmek için kullanılmaktadır (Çoşkun ve Eren, 2024: 467). Özellikle sosyal bilimlerde çoğu problemler doğrudan gözlenemeyen örtük yapılardan oluşmaktadır. Bu yapıları inceleyebilmek için geçerli ve güvenilir sonuçlar veren ölçme araçlarının geliştirilmesi sosyal bilimlerde için önemlidir (Tuncer, 2024: 647).

4.6.1. Araştırmanın Sınırlılıkları

Sınırlılıklar araştırmacının kontrolü dışında gelişen, araştırmanın başlangıcında öngörülemeyen ya da araştırmacının maliyet ve zaman gibi çeşitli nedenler yüzünden vazgeçtiği durumlardır (Özkan ve Kaya, 2015: 488). Araştırmanın sınırlılıkları öncelikle, araştırma örneklemini oluşturan katılımcıların beyanlarına dayanmaktadır. Katılımcı yanıtları kişisel algı ve değerlendirmeleri yansıttığı için bulguların öznel nitelikler taşıma olasılığı bulunmaktadır. Ayrıca veri toplama süreci belirli bir zaman dilimi içerisinde gerçekleştirilmiş olup, söz konusu dönemsel sınırlılık bulguların farklı zaman aralıklarında değişkenlik gösterebilmesine neden olabilecektir. Araştırma örnekleminin 200 kişi ile sınırlı olması çalışmanın kısıtları arasında yer almaktadır.

Araştırmada kullanılan ölçek ve anket maddeleri, ölçek geliştirme kapsamında belirli kavramsal çerçevelere dayandırılmıştır. Bu nedenle çalışma sonuçları, kullanılan ölçme araçlarının geçerlilik ve güvenilirlik düzeyleri ile sınırlıdır. Belirtilen bu sınırlılıklar, araştırmanın kapsamının sınırlarını çizmek ve elde edilen bulguların

yorumlanması sürecinde dikkate alınması gereken hususları vurgulamak amacıyla ifade edilmiştir.

4.6.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, TR52 (Konya ve Karaman) bölgesinde ikamet eden ve tarımsal faaliyetleri kapsamında göçmen işçi istihdam eden tüm çiftçiler oluşturmaktadır. Bu evren, araştırmanın sonuçlarının genellenmek istendiği temel kitleyi ifade etmekte olup, bölgedeki göçmen işgücü kullanımına ilişkin mevcut durumun bütüncül bir biçimde analiz edilmesine olanak sağlamaktadır.

Araştırmada kullanılacak örneklem büyüklüğü, sosyal bilimlerde yaygın olarak kabul edilen %95 güven düzeyi ve 0,05 örnekleme hatası dikkate alınarak belirlenmiştir. Bu istatistiksel çerçeveye, elde edilecek bulguların evreni temsil etme gücünü artırmakta ve araştırmanın bilimsel geçerliliğini desteklemektedir. Belirlenen yöntem doğrultusunda hesaplanan örneklem kapsamında toplam 200 katılımcı ile anket çalışması yürütülmüştür.

Comrey ve Lee (1998), örneklem büyüklüğünün yeterliliğini şu şekilde değerlendirmişlerdir. Örneklem büyüklüğü 50 – çok zayıf, 100 – zayıf, 200 – makul, 300 – iyi, 500 – çok iyi ve 1000 ve üzeri – mükemmel olarak kabul etmişlerdir. İlave olarak 40'ın altında ifade bulunan çalışmalarda 200 kişiden oluşan örneklemin yeterli olduğunu ifade etmişlerdir (Küçük, 2025: 64).

Veri toplama sürecinde öncelikle ana kütleyi istatistik temsil kabiliyetine sahip uygun örneklem büyüklüğü belirlenmiştir. Daha sonra ise örnekleme konu olan tarımsal işletmeler ile yüz yüze görüşmeler yapılarak anket çalışması ile istenilen özellikleri taşıyan katılımcılar hakkında bilgi alınmıştır. Bu aşamada, kırsal alanda ana kütleye dair bilinenler sınırlı ve katılımcılara erişim görece zor olduğundan, katılımcıları belirlemek üzere *kartopu örneklem* (snowball/network sampling) tekniği benimsenmiştir. Bu teknik yardımıyla başlangıçta az sayıdaki bir katılımcı grubundan alınan öneriler ve tavsiyeler doğrultusunda katılımcı sayısı ve örneklem büyüklüğünün artırılması sağlanmaktadır (Hinkin, 2005). Bu teknik katılımcıların sosyal ağlarından yararlanarak başka yeni katılımcılara ulaşılmasında kullanılmaktadır. Kartopu

örneklem yöntemin tercih edilmesinin en önemli nedeni, göçmen işçi çalıştıran tarımsal işletmelere ilişkin herhangi bir veri tabanının mevcut olmamasıdır. Veri tabanı olmaması ve kırsal alanlardaki mesafenin fazla olması katılımcılara ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Bu durum kartopu örneklem tekniğinin etkili ve yerinde bir tercih olduğunun göstergesidir.

4.6.3. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmanın ikinci aşamadaki veriler, TR52 bölgesinde göçmen işçi çalıştıran tarımsal işletme sahibi katılımcılara yapılan anket çalışmasından elde edilmiştir. Bu sebeple belirlenen tarımsal işletmelere 2025 yılı içerisinde anket çalışması yüz yüze olarak yapılmıştır. Veri toplama süreci tamamen yüz yüze anket tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiş olup, görüşmeler doğrudan katılımcı çiftçilerle yapılmıştır. Yüz yüze veri toplama yöntemi, katılımcıların soruları daha doğru ve anlaşılır biçimde yanıtlamasına olanak tanımış, aynı zamanda araştırmacılara katılımcıların görüşlerini derinlemesine anlama fırsatı sunmuştur. Bu nedenle elde edilen verilerin güvenilirliği ve geçerliliği artırılmıştır.

Hazırlanan anket formu iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda işletmenin demografik yapısı, arazi miktarı, işçilerin çalışma durumu, işletmenin faaliyet alanlarını ve göçmen iş gücünün işletmelerin ekonomik performansına katkısını anlamak için çoktan seçmeli sorulara yer verilmiştir. Bu anket soruları çalışmalarından (Akçıl, 2023; Özden, 2019) esinlenerek hazırlanmıştır. İkinci kısımda göçmen iş gücü çalıştıran tarımsal işletmelerin göçmen işçilere yönelik tutumlarını tespit etmek amacıyla 5’li likert ölçeği kullanılmıştır. Likert ölçeğindeki birkaç soru Hofhuis vd., 2015; Rambe ve Khaola, 2022; Fang vd., 2023 çalışmalarından esinlenerek araştırmanın amacına ve örneklem grubuna uygun şekilde uyarlanmak suretiyle kullanılmıştır. Ölçekteki diğer sorular araştırmanın amacı ve kapsamı doğrultusunda araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Katılımcılar, 1: Kesinlikle katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum ve 5: Kesinlikle katılıyorum şeklindeki ifadelerle cevap vermiştir.

4.6.4. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, nicel bir araştırma deseni kapsamında yürütülmüş olup veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Veriler, yüz yüze uygulanan anketler aracılığıyla elde edilmiş ve SPSS programında analiz edilmiştir. Nicel araştırma yaklaşımı, ölçme ve gözleme dayalı olması nedeniyle güvenilir, tekrarlanabilir ve objektif sonuçlar üretme kapasitesine sahiptir. Sayısal yöntem olarak da ifade edilen bu yaklaşım, verilerin istatistiksel ve matematiksel modeller aracılığıyla çözümlenmesini, kategorize edilmesini ve yorumlanmasını içermektedir. Bu yöntemle elde edilen bulgular; nesnellik, önyargılardan arındırılmışlık ve kişisel etkilerden bağımsız olma özellikleriyle dikkat çekmektedir (Bekman, 2022: 248). Araştırmada ilgili değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek ve bir ya da birden fazla bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisini incelemek amacıyla hipotezler oluşturularak veri toplama süreci planlanmıştır. Elde edilen verilerin değerlendirilmesinde ilk olarak frekans ve yüzde değerlerinden oluşan demografik bilgiler analiz edilmiştir. Daha sonra değişkenlerin geçerliliğini belirlemek amacıyla açıklayıcı faktör analizi uygulanmış; akabinde ölçüm araçlarının içsel tutarlılığını test etmek üzere güvenirlik analizleri gerçekleştirilmiştir.

4.6.5. Ölçeğin Yapılandırılması ve Veri Analizi

Araştırmanın bu aşamasında oluşturulan ölçek ifadelerinden kabul edilen değerleri sağlamayan ifadelerin ölçekten çıkarılması, geçerlilik ve güvenirliğin test edilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda ölçek ifadelerine ilişkin elde edilen veriler üzerinden ifadelerin ortalama ve standart sapma değerleri, düzeltilmiş madde-toplam korelasyonu, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır.

Ölçek sorularını katılımcıların 5'li Likert Tipi Ölçeği'ne göre yanıt vermesi istenmiştir (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum). Anket formu oluşturulan ölçeğe ait 60 ifade ve katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin soruların yer aldığı bölümler olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Katılımcılardan elde edilen verilerin çözümlenmesi ve ölçeğin geliştirilmesi sürecinde IBM SPSS Statistics 26 ve Jamovi 2.6.44 programları kullanılmış, ölçek ifadelerine açıklayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) analizleri yapılmıştır. Bu sayede ölçeğin faktör yapısı

ortaya konmuş, madde analizleri yapılmış, modellenen faktör yapısının doğrulaması yapılmış ve ölçeğin güvenirliği incelenmiştir.

4.6.6. Bulgular

Araştırmaya katılan katılımcıların işletme demografisine ilişkin sorulara verdikleri cevapların frekans ve yüzdelik değeri çizelge 4.8’de gösterilmektedir.

Çizelge 4.8. İşletmenin demografik özellikleri

	Değişkenler	Frekans	Yüzde (%)
Faaliyette Bulunulan İl	Konya	147	73,5
	Karaman	53	26,5
	Toplam	200	100,0
Eğitim Durumu	İlkokul	32	16,0
	Ortaokul	8	4,0
	Lise	71	35,5
	Lisans ve üstü	89	44,5
	Toplam	200	100,0
İşletme Faaliyet Yılı	1-5 yıl	9	4,5
	6-10 yıl	16	8,0
	11-15 yıl	24	12,0
	16-20 yıl	42	21,0
	21 yıl ve üzeri	109	54,5
	Toplam	200	100
İşletmenin Yasal Statüsü	Gerçek Kişi (Bireysel)	67	33,5
	Aile İşletmesi	103	51,5
	Şirket (Ltd., Aş. vb.)	29	14,5
	Kooperatif	1	0,5
	Toplam	200	100,0
İşletmenin Arazi Varlığı Yapısı	Mülk Arazi	143	71,5
	Kiralanın Arazi	5	2,5
	Mülk + Kiralanın Arazi	52	26,0
	Toplam	200	100,0
İşçilerin Çalışma Durumu	Sürekli İşçi	16	8,0
	Geçici İşçi (Mevsimlik)	84	42,0
	Sürekli İşçi + Geçici İşçi	100	50,0
	Toplam	200	100,0
Geçen Dönem Çalışan Toplam İşçi Sayısı	1-10 işçi	97	48,5
	11-20 işçi	65	32,5
	21-30 işçi	30	15,0
	31-40 işçi	6	3,0
	41 ve üzeri işçi	2	1,0
	Toplam	200	100,0
Geçen Dönem Çalışan Göçmen İşçi Sayısı	1-5 işçi	138	69,0
	6-10 işçi	47	23,5
	11-15 işçi	10	5,0
	16-20 işçi	3	1,5

	21 ve üzeri işçi	2	1,0
	Toplam	200	100,0
Geçen Dönem Ekilen/Kullanılan Arazi Miktarı	1-5 dekar	4	2,0
	6-10 dekar	39	19,5
	11-15 dekar	31	15,5
	16-20 dekar	47	23,5
	21 dekar ve üzeri	79	39,5
	Toplam	200	100,0
İşletme Faaliyet Alanı	Tarımsal (Bitkisel) Üretim	60	30,0
	Hayvan Yetiştiriciliği	36	18,0
	Tarımsal Üretim + Hayvan Yetiştiriciliği	104	52,0
	Toplam	200	100,0
Göçmen İşçilerin Uyrukları	Afganistan	102	29,0
	Suriye	83	23,6
	Türkiye Cumhuriyetler	167	47,4
	Toplam	352	100,0
Geçen Üretim Dönemi İşçi Başına Ürün/Üretim Değerlendirmesi	Oldukça Yüksek	6	3,0
	Yüksek	50	25,0
	Katlanılır Düzeyde	108	54,0
	Düşük	36	18,0
	Toplam	200	100,0
Geçen Dönem Toplam İşçi Sayısının Bir Önceki Döneme Göre Oranı	Arttı	106	53,0
	Azaldı	94	47,0
	Toplam	200	100,0
Geçen Dönem Üretiminin Bir Önceki Döneme Göre Oranı	Arttı	102	51,0
	Azaldı	98	49,0
	Toplam	200	100,0
Geçen Dönem Ortalama Satış Kâr	%1-10 Kâr	30	15,0
	%11-20 Kâr	85	42,5
	%21-30 Kâr	65	32,5
	%31-40 Kâr	20	10,0
	Toplam	200	100,0
Göçmen İşçilerin Eğitim Durumu	Okuma-Yazma Bilen	18	9,0
	İlkokul	74	37,0
	Ortaokul	48	24,0
	Lise	60	30,0
	Toplam	200	100,0

Çalışmaya dâhil edilen katılımcıların demografik nitelikleri çizelge 4.8'de detaylıca sunulmuştur.

- İşletmelerin önemli bir çoğunluğunun (%73,5) Konya'da, geriye kalan kısmının ise (%26,5) Karaman'da faaliyetlerini sürdürdüğü tespit edilmiştir.
- Katılımcıların eğitim düzeyi dağılımına bakıldığında, en yüksek oranın lisans ve üstü mezunlardan (%44,5) oluştuğu görülmektedir. Bunu sırasıyla lise

mezunları (%35,5), ilkokul mezunları (%16,0) ve ortaokul mezunları (%4,0) takip etmektedir.

- İşletmelerin faaliyet gösterdikleri toplam süre incelendiğinde, %54,5 gibi kayda değer bir çoğunluğun 21 yıl ve üzeri süredir sektörde yer aldığı görülmektedir. Bunu takiben, 16-20 yıl arası faaliyet gösterenler %21,0'lık bir dilimi oluştururken; diğer süre dilimleri sırasıyla 11-15 yıl arası (%12,0), 6-10 yıl arası (%8,0) ve 1-5 yıl arası (%4,5) şeklindedir.
- Katılımcı işletmelerin yasal statüleri incelendiğinde, %51,5'lik büyük bir çoğunluğun aile işletmesi statüsünde faaliyet gösterdiği saptanmıştır. Aile işletmelerini sırasıyla gerçek kişi (bireysel) işletmeler (%33,5) ve şirketler (%14,5) takip etmektedir. Kooperatif statüsündeki işletmelerin oranı ise %0,5 ile oldukça sınırlıdır. Bu dağılım, örnekleme aile işletmelerinin baskın olduğunu göstermektedir.
- İşletmelerin faaliyetlerini sürdürdükleri arazi varlığı yapısı incelendiğinde, %71,5'lik önemli bir kısmın mülk arazi olduğu tespit edilmiştir. İşletmelerin %26,0'sı mülk ve kiralanan araziye bir arada kullanırken, %2,5'i sadece kiralanan arazi üzerinde faaliyet göstermektedir.
- İşletmelerde çalışan işçilerin durumu incelendiğinde, %50,0'sinin hem sürekli hem de geçici (mevsimlik) işçi olarak çalıştığı görülmektedir. İşletmelerin %42,0'si yalnızca geçici işçi istihdam ederken, %8,0'i sürekli işçi çalıştırmaktadır.
- Geçen dönem istihdam edilen toplam işçi sayısı incelendiğinde, katılımcıların büyük bir çoğunluğunun (%48,5) 1-10 işçi çalıştırdığı görülmektedir. Bunu takiben, 11-20 işçi çalıştıran katılımcılar %32,5'lik bir dilimi oluştururken; daha büyük ölçekli istihdam yapan işletmelerin oranları 21-30 işçi için %15,0, 31-40 işçi için %3,0 ve 41 ve üzeri işçi için ise %1,0 şeklinde sıralanmıştır.
- İşletmelerde geçen dönem çalıştırılan göçmen işçi sayısı incelendiğinde, katılımcıların büyük çoğunluğunun (%69,0) 1-5 arası göçmen işçi istihdam ettiği görülmektedir. Bunu takiben, 6-10 göçmen işçi çalıştıran katılımcılar %23,5'lik bir oranı oluştururken; daha yüksek sayılarda istihdam yapan

işletmelerin oranları 11-15 işçi için %5,0, 16-20 işçi için %1,5 ve 21 ve üzeri işçi için ise %1,0 şeklinde belirlenmiştir.

- İşletmelerin geçen üretim dönemi boyunca ektiği/kullandığı arazi miktarı incelendiğinde, katılımcıların en büyük payının %39,5 ile 21 dekar ve üzeri arazi kullananlardan oluştuğu görülmektedir. Bu grubu takiben, 16-20 dekar arazi kullananlar %23,5 oranına sahipken; 6-10 dekar kullananlar %19,5, 11-15 dekar kullananlar %15,5 ve 1-5 dekar kullananlar ise %2,0'lık bir dilimi oluşturmaktadır.
- Katılımcı işletmelerin faaliyet alanları incelendiğinde, %52,0'sinin (104 katılımcı) hem tarımsal (bitkisel) üretim hem de hayvan yetiştiriciliğini bir arada yürüttüğü görülmektedir. Geriye kalan işletmelerden %30,0'ı tarımsal üretim ile uğraşırken, %18,0'ı hayvan yetiştiriciliği alanında faaliyet göstermektedir.
- Çalışmada, işletmelerin istihdam ettiği göçmen işçilerin uyrukları sorulduğunda (birden fazla yanıt alınmıştır); %47,4'ünün (167 yanıt) Türkiye Cumhuriyetleri, %29,0'ının (102 yanıt) Afganistan ve %23,6'sının (83 yanıt) Suriye uyruğuna sahip işçileri çalıştırdığı belirlenmiştir.
- Katılımcılara işçi başına elde edilen ürün ve üretimi nasıl değerlendirdikleri sorulduğunda, %54,0'ının (108 katılımcı) "katlanılır düzeyde" bir verimlilik olduğunu belirttiği görülmektedir. Yüksek veya oldukça yüksek düzeyde verimlilik bildiren işletmelerin toplam oranı %28,0 (56 katılımcı) iken, düşük düzeyde olduğunu ifade edenlerin oranı ise %18,0 (36 katılımcı) olarak tespit edilmiştir.
- İşletmelerde geçen üretim döneminde toplam çalıştırılan işçi sayısının bir önceki döneme göre değişimi sorulduğunda, katılımcıların %53,0'u işçi sayısını artırdığını, %47,0'si ise azalttığını belirtmiştir. Bu durum, işgücü istihdamında çok küçük bir çoğunluğun artış yönünde eğilim gösterdiğini ortaya koymaktadır.
- İşletmelerin %51,0'inde geçen dönemdeki üretim miktarında bir önceki döneme göre artış kaydedildiği, buna karşın işletmelerin %49,0'unda ise

azalma olduğu tespit edilmiştir. İki oran arasındaki farkın minimal düzeyde olduğu dikkat çekmektedir.

- İşletmelere geçen dönem ortalama satış kârlarının ne kadar olduğu sorulduğunda, katılımcıların en büyük payının %42,5 ile %11-20 aralığında kâr marjına sahip olduğu görülmektedir. Bu aralığı takiben, işletmelerin %32,5'i %21-30 aralığını belirtirken; %15,0'i %1-10, %10,0'u ise en yüksek aralık olan %31-40 arasında kâr elde ettiğini ifade etmiştir.
- İşletmelerde çalışan göçmen işçilerin eğitim düzeyi incelendiğinde, en büyük payın ilkokul mezunlarına (%37,0) ait olduğu belirlenmiştir. Bu grubu sırasıyla lise mezunları (%30,0), ortaokul mezunları (%24,0) ve okuma-yazma bilenler (%9,0) takip etmektedir.

Ölçek havuzunda bulunan tüm maddelerin tanımlayıcı istatistikleri, çizelge 4.9'da özetlenmiştir. Bu çizelge, söz konusu ifadelerin, ortalama ve standart sapma değerlerini içermektedir.

Çizelge 4.9. İfadelerin ortalama ve standart sapma değerleri

No	İfade	Ortalama Değer	Standart Sapma
1	Göçmen işçi çalıştırmak işçilik (üretim) maliyetlerini düşürmüştür.	3,425	1,3241
2	Göçmen işçiler için ödenen ücretler, yerli işçilere kıyasla belirgin şekilde daha düşüktür.	3,340	1,2499
3	Göçmen işçilerin ek çalışma süreleri (fazla mesai, mevsimlik yoğunluk) ücret maliyetlerini artırmaktadır.	2,770	1,1592
4	Göçmen işçiler tarım/hayvancılık sektöründeki ücretleri düşürmüştür.	3,370	1,2291
5	Göçmen işçilere konaklama, yemek ve ulaşım için ödenen ek ücretler, yerli işçilere kıyasla belirgin şekilde daha yüksektir.	2,755	1,1496
6	Göçmen işçilerin iş nedeniyle kazası veya sağlık sorunlarından oluşan ek maliyetler, yerli işçilere kıyasla belirgin şekilde daha yüksektir.	2,375	1,0771
7	Göçmen işçilerin eğitimi için harcanan zaman ve kaynak, işletme maliyetlerini artırmaktadır.	2,730	1,1549
8	Göçmen işçi çalıştırmak, tarım/üretim makinelerine yatırım yapma ihtiyacını artırmaktadır.	2,570	1,1540
9	Göçmen işçilerin çalıştırılması ilave ürün ve üretim kayıplarına yol açmaktadır.	2,540	1,0929
10	Göçmen işçilerin düzensiz çalışma saatleri, iş organizasyonu maliyetlerini yükseltmektedir.	2,680	1,0645
11	Göçmen işçiler yerli işçilerden daha çok çalışmaktadır.	3,000	1,2030
12	Göçmen işçiler, yerli işçilerin yapabileceği benzer işleri daha ucuza yapmaktadır.	3,180	1,2227
13	Göçmen işçiler, yerli işçilerin yapmadığı/yapmak istemediği işleri yapmaktadır.	3,515	1,1561

14	Göçmen işçiler, bazı işlerde yerli işçilerin yerine çalıştırılmaktadır.	3,715	1,1180
15	Göçmen işçilerin varlığı, yerli işçilerinin genel ücretlerini belirgin şekilde düşürmüştür.	3,200	1,2955
16	Göçmen işçilerin varlığı, sadece mevsimlik işlerde yerli işçilerin ücretlerini belirgin şekilde düşürmüştür.	3,245	1,3243
17	Göçmen işçiler olmasaydı, üretimde iş gücü bulma sıkıntısı yaşanırdı.	3,755	1,0820
18	Faaliyet gösterdiğim bölgedeki yerli işçi sayısında son yıllarda azalma olmuştur.	3,935	1,0518
19	Göçmen işçilerin çalıştırılması, yerel işsizliği azaltmaktadır.	3,655	1,0638
20	Göçmen işçilerin daha düşük ücretle çalışmayı kabul etmesi, yerli işçilerin istihdam edilmesini azaltmaktadır.	3,560	1,1415
21	Göçmen işçiler, tarım/hayvancılık sektöründe iş gücü açığının kapatılmasına katkı sağlamaktadır.	3,905	0,8888
22	Göçmen işçiler, yerli işçilerin yapmak istemediği zorlu işleri üstlenmektedir.	3,735	0,9588
23	Göçmen işçiler, özellikle yoğun üretim dönemlerinde yerli işçilerin dolduramadığı iş gücü açığını kapatmaktadır.	3,850	0,9655
24	Göçmen işçiler, yerli iş gücünün tek başına karşılayamayacağı iş yükünü üstlenerek üretimin kesintisiz devamını sağlamaktadır.	3,765	0,9667
25	Göçmen işçilerin fiziksel işleri üstlenmesi, yerli işçilerin daha nitelikli işlere yoğunlaşmasına olanak tanımaktadır.	3,680	1,0261
26	Göçmen işçilerin çalıştığı işlerle yerli işçilerin çalıştığı işler arasında bir iş bölümü vardır.	3,650	1,1062
27	Yerli ve Göçmen işçilerin farklı becerileri, işleri hızlandırmaktadır.	3,560	1,0107
28	Göçmen işçiler ve yerli işçiler çalıştıkları işlerde farklı görevler üstlenmektedir.	3,540	1,0743
29	Göçmen işçilerin katkısı sayesinde üretim daha zamanında yapılabilmektedir.	3,710	0,9698
30	Göçmen işçilerin varlığı yerli işçilerin tarım/hayvancılık dışı sektörlere kaymasına neden olmaktadır.	3,785	0,966
31	Göçmen işçi çalıştırılması işletmelerde ürün çeşitliliğini artırmaktadır.	3,030	1,0414
32	Göçmen işçi çalıştırılması, aynı arazide/üretim sürecinde ikinci bir ürün üretilmesini mümkün kılmaktadır.	3,085	1,0504
33	Göçmen işçi çalıştırılması yeni ürün denemelerini artırmaktadır.	3,150	1,1242
34	Göçmen işçiler sayesinde daha önce yapılmayan mevsimlik üretim faaliyetleri gerçekleşmektedir.	3,130	1,1132
35	Göçmen işçilerle birlikte ürün yelpazesinde değişiklik meydana gelmiştir.	3,130	1,0996
36	Göçmen işçi çalıştırmak üretim planlamasında uzun vadeli değişim sağlamıştır.	3,195	1,1417
37	Göçmen işçi çalıştırmak, farklı ürünlerin yeni pazarlara ulaşmasını sağlamaktadır.	3,075	1,0933
38	Göçmen işçi çalıştırmak, ürün çeşitliliği sayesinde pazar payını artırmaktadır.	3,130	1,1222
39	Göçmen işçiler sayesinde yeni müşteri grupları kazanılmaktadır.	3,135	1,0736
40	Göçmen işçiler sayesinde mevcut müşterilerin farklı talepleri karşılanmaktadır.	3,060	1,0401
41	Göçmen işçiler üretimde daha orijinal fikirler üretilmesini sağlamaktadır.	2,990	1,0843
42	Göçmen işçiler üretimde karşılaşılan karmaşık sorunları çözmede önemli katkı sağlamaktadır.	3,070	1,0101

43	Yerli işçiler, göçmen işçilerin bilgi ve deneyiminden faydalanmaktadır.	3,215	1,1600
44	Göçmen işçiler ile yerli işçiler arasında karşılıklı öğrenme söz konusudur.	3,200	1,1386
45	Göçmen işçiler, kendi ülkelerinden getirdikleri yeni üretim teknikleri/yöntemlerini paylaşmaktadır.	3,125	1,0607
46	Göçmen işçiler sayesinde yeni üretim teknolojilerini deneme fırsatı doğmaktadır.	3,180	1,1287
47	Göçmen işçiler, üretim faaliyetinde geleneksel yöntemlere daha yatkındır.	3,210	1,0871
48	Göçmen işçilerin daha az maliyetli olması işletmelerde teknoloji yatırımlarını ertelemektedir.	2,875	1,1295
49	Göçmen işçiler üretimde teknoloji kullanımına yönelik daha fazla eğitime ihtiyaç duymaktadır.	2,590	1,1570
50	Göçmen işçilerin dijital üretim araçlarını (uygulama, sensör vb.) kullanma becerileri daha yüksektir.	2,920	0,9790
51	İşletmemizde daha az girdiyle daha fazla üretim sağlanmaktadır.	3,080	1,1089
52	İşletmemizde çalışan işçilerin günlük iş tamamlama hızı yüksektir.	3,825	0,9691
53	İşletmemizde çalışan işçilerin üretken çalışma süreleri düşüktür.	3,310	1,1315
54	İşletmemizde üretilen ürünlerin kalitesi yüksektir.	4,515	0,8143
55	İşletmemizde çalışan işçiler nedeniyle hasat/üretim süresi uzamaktadır.	3,235	1,0935
56	İşletmemizde çalışan işçiler sayesinde üretim faaliyetlerindeki aksamalar azalmaktadır.	3,760	0,9417
57	68. İşletmemizde çalışan işçiler nedeniyle üretimde fire/kayıp oranı yüksektir.	2,655	1,2262
58	İşletmemizde çalışan işçilerin yaptığı işler sürekli denetim gerektirmektedir.	2,090	0,9984
59	İşletmemiz üretimde yeni teknolojileri (hava durumu uygulamaları, sürü yönetimi uygulamaları, toprak analizi ve sulama yazılımları) yoğun şekilde kullanmaktadır.	3,720	1,0133
60	İşletmemiz üretimde modern tohum/yem, tohumlama/yemleme ürünlerini/tekniklerini yoğun şekilde kullanmaktadır.	3,600	1,1163

Çizelge 4.9'daki tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, ölçek ifadelerine verilen yanıtların minimum değeri 1 ve maksimum değeri 5'tir. Bu bulgular arasında, ifadelerin en yüksek ortalama değerinin 4,515 ve en düşük ortalama değerinin ise 2,09 olduğu belirlenmiştir.

Düzeltilmiş madde-toplam korelasyonu bir ölçek veya anket geliştirme sürecinde her bir ifadenin ölçeğin genel toplam puanıyla ne kadar ilişkili olduğunu ölçmek için kullanılmaktadır. Düzeltilmiş madde-toplam korelasyonu 0,40 değerinin altında kalan ifadelerin ölçme gücünün zayıf ve/veya yeterince güçlü değilken, aynı zamanda geliştirilmekte olan ölçekle yeterince uyumlu olmamaktadır (Alpar, 2010). Çizelge 4.10'da ölçek ifadelerine ilişkin düzeltilmiş madde-toplam korelasyonuna ait değerlere yer verilmiştir.

Çizelge 4.10. Düzeltilmiş madde-toplam korelasyonu

İfade	Sonuç	İfade	Sonuç
1	0,536	31	0,671
2	0,558	32	0,714
3	0,029	33	0,665
4	0,520	34	0,715
5	0,106	35	0,708
6	0,002	36	0,657
7	0,076	37	0,722
8	0,058	38	0,688
9	0,075	39	0,672
10	0,056	40	0,693
11	0,505	41	0,626
12	0,611	42	0,663
13	0,576	43	0,582
14	0,553	44	0,628
15	0,528	45	0,561
16	0,562	46	0,593
17	0,470	47	0,531
18	0,434	48	0,635
19	0,568	49	0,502
20	0,519	50	0,563
21	0,417	51	0,381
22	0,627	52	0,329
23	0,537	53	0,239
24	0,566	54	0,179
25	0,603	55	0,352
26	0,633	56	0,277
27	0,630	57	0,229
28	0,622	58	0,280
29	0,614	59	0,228
30	0,507	60	0,219

Bu nedenle, ölçek geliştirme sürecinde bu tür maddelerin çıkarılması veya düzeltilmesi önerilmektedir. Bu bilgi doğrultusunda ölçek havuzunda yer alan ve düzeltilmiş madde-toplam korelasyon değerleri 0,40'ın altında kalan 3,5,6,7,8,9,10,51,52,53,54,55,56,57,58,59 ve 60 numaralı ifadeler bu aşamada ölçek havuzundan çıkarılmış ve bir sonraki aşamada yapılacak olan Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett testlerine dahil edilmemiş, ölçek geliştirmeye 43 ifade üzerinden devam edilmiştir. Çizelge 4.11'de KMO aralıkları ve düzeyleri açıklanmıştır.

Çizelge 4.11. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) aralıkları ve düzeyi

KMO Aralıkları	KMO Düzeyi
$0,90 \leq KMO \leq 1,00$	Mükemmel
$0,80 < KMO \leq 0,90$	İyi
$0,70 < KMO \leq 0,80$	Orta düzey
$0,60 < KMO \leq 0,70$	Zayıf
$KMO < 0,60$	Kötü

Kaynak: Çokluk vd., 2018.

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi, ölçek ifadeleri arasındaki ilişkilerin faktör analizi için yeterli olup olmadığını belirlemek amacıyla uygulanmaktadır. Ölçeğin faktör analizine uygun kabul edilebilmesi için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değerinin 0,60'den büyük olması gerekmektedir. Ölçeğe ilişkin Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Test Sonuçları çizelge 4.12'de gösterilmektedir.

Çizelge 4.12. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett test sonuçları

KMO ve Bartlett's Test		
KMO		0,933
Bartlett Küresellik Test	Yaklaşık Ki-Kare	7322,918
	df	903
	Anlamlılık	0,000

Çizelge 4.12'deki ölçek ifadelerinin faktör analizine uygunluğunu belirlemek amacıyla yapılan Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi sonuçları 0,933 olarak tespit edilmiştir. Bu değer, KMO kriterlerine göre ($0,90 \leq KMO \leq 1,00$) veri setinin mükemmel düzeyde uygun olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Bartlett Küresellik Testi'nin anlamlılık düzeyi de 0,05'ten küçük ($p=0,000$) bulunmuş olup, ölçek ifadeleri arasında ilişki olduğu ve bu nedenle faktör analizinin yapılabileceği sonucunu desteklemektedir.

4.6.6.1. Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA)

Açıklayıcı (Keşfedici) faktör analizi (AFA), ölçekte yer alan değişkenlerin temel yapısını ortaya koymaktadır. Bir ölçümün teorik yapısının ortaya çıkarılmasına katkı sağlamaktadır (Goodwin, 1999: 89-90). Ölçek geliştirmenin ilk aşaması olarak

genellikle açıklayıcı faktör analizi (AFA) yapılması önerilmektedir (Hurley vd., 1997: 66). Bu sebeple açıklayıcı faktör analizi (AFA) ile ölçeğin boyutlarının keşfedilmesi amaçlanmıştır. Maddeler arasındaki ilişkiyi belirlemek için başlangıç öz değerleri ve döndürülmüş değerlerden faydalanılmıştır. Ölçeğe ilişkin bu değerler çizelge 4.13’de yer almaktadır.

Çizelge 4.13. Faktörlerin toplam varyansı açıklama oranı

Faktör	Başlangıç Özdeğerleri			Döndürülmüş Değerler		
	Toplam	Açıklanan Varyans Yüzdesi	Kümülatif Açıklanan Varyans Yüzdesi	Toplam	Açıklanan Varyans Yüzdesi	Kümülatif Açıklanan Varyans Yüzdesi
1	15,863	42,873	42,873	7,900	21,352	21,352
2	4,130	11,162	54,034	6,635	17,931	39,284
3	1,561	9,624	63,658	6,030	16,298	55,582
4	2,079	5,620	69,278	5,068	13,697	69,278

Başlangıçta 43 ifadenin dahil edildiği AFA’ya göre ölçeğin başlangıç özdeğerinin kümülatif açıklanan varyansının %69,278, döndürülmüş değerlerde kümülatif açıklanan varyansının %69,278 olduğu görülmektedir. Ölçeğe ilişkin açıklayıcı faktör analizi (AFA) çizelge 4.14’te verilmiştir.

Çizelge 4.14. Tarımsal işletmelerin göçmen iş gücü algısı ölçeğinin açıklayıcı faktör analizi

No	İfadeler	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4
32	Göçmen işçi çalıştırılması, aynı arazide/üretim sürecinde ikinci bir ürün üretilmesini mümkün kılmaktadır.	,836			
33	Göçmen işçi çalıştırılması yeni ürün denemelerini artırmaktadır.	,817			
35	Göçmen işçilerle birlikte ürün yelpazesinde değişiklik meydana gelmiştir.	,812			
37	Göçmen işçi çalıştırmak, farklı ürünlerin yeni pazarlara ulaşmasını sağlamaktadır.	,809			
31	Göçmen işçi çalıştırılması işletmelerde ürün çeşitliliğini artırmaktadır.	,804			
38	Göçmen işçi çalıştırmak, ürün çeşitliliği sayesinde pazar payını artırmaktadır	,783			
40	Göçmen işçiler sayesinde mevcut müşterilerin farklı talepleri karşılanmaktadır.	,764			
34	Göçmen işçiler sayesinde daha önce yapılmayan mevsimlik üretim faaliyetleri gerçekleşmektedir.	,760			
36	Göçmen işçi çalıştırmak üretim planlamasında uzun vadeli değişim sağlamıştır.	,753			
39	Göçmen işçiler sayesinde yeni müşteri grupları kazanılmaktadır.	,746			

23	Göçmen işçiler, özellikle yoğun üretim dönemlerinde yerli işçilerin dolduramadığı iş gücü açığını kapatmaktadır.		,814		
24	Göçmen işçiler, yerli iş gücünün tek başına karşılayamayacağı iş yükünü üstlenerek üretimin kesintisiz devamını sağlamaktadır.		,776		
25	Göçmen işçilerin fiziksel işleri üstlenmesi, yerli işçilerin daha nitelikli işlere yoğunlaşmasına olanak tanımaktadır.		,771		
21	Göçmen işçiler, tarım/hayvancılık sektöründe iş gücü açığının kapatılmasına katkı sağlamaktadır.		,761		
22	Göçmen işçiler, yerli işçilerin yapmak istemediği zorlu işleri üstlenmektedir.		,724		
30	Göçmen işçilerin varlığı yerli işçilerin tarım/hayvancılık dışı sektörlere kaymasına neden olmaktadır.		,723		
29	Göçmen işçilerin katkısı sayesinde üretim daha zamanında yapılabilmektedir.		,720		
19	Göçmen işçilerin çalıştırılması, yerel işsizliği azaltmaktadır.		,610		
18	Faaliyet gösterdiğim bölgedeki yerli işçi sayısında son yıllarda azalma olmuştur.		,605		
28	Göçmen işçiler ve yerli işçiler çalıştıkları işlerde farklı görevler üstlenmektedir.		,594		
14	Göçmen işçiler, bazı işlerde yerli işçilerin yerine çalıştırılmaktadır.		,568		
26	Göçmen işçilerin çalıştığı işlerle yerli işçilerin çalıştığı işler arasında bir iş bölümü vardır.		,553		
43	Yerli işçiler, göçmen işçilerin bilgi ve deneyiminden faydalanmaktadır.			,809	
45	Göçmen işçiler, kendi ülkelerinden getirdikleri yeni üretim teknikleri/yöntemlerini paylaşmaktadır.			,784	
46	Göçmen işçiler sayesinde yeni üretim teknolojilerini deneme fırsatı doğmaktadır.			,779	
42	Göçmen işçiler üretimde karşılaşılan karmaşık sorunları çözmede önemli katkı sağlamaktadır.			,763	
44	Göçmen işçiler ile yerli işçiler arasında karşılıklı öğrenme söz konusudur.			,679	
41	Göçmen işçiler üretimde daha orijinal fikirler üretilmesini sağlamaktadır.			,674	
48	Göçmen işçilerin daha az maliyetli olması işletmelerde teknoloji yatırımlarını ertelemektedir.			,669	
47	Göçmen işçiler, üretim faaliyetinde geleneksel yöntemlere daha yatkındır.			,642	
50	Göçmen işçilerin dijital üretim araçlarını (uygulama, sensör vb.) kullanma becerileri daha yüksektir.			,601	
1	Göçmen işçi çalıştırmak işçilik (üretim) maliyetlerini düşürmüştür.				,900
2	Göçmen işçiler için ödenen ücretler, yerli işçilere kıyasla belirgin şekilde daha düşüktür.				,895
4	Göçmen işçiler tarım/hayvancılık sektöründeki ücretleri düşürmüştür.				,877
12	Göçmen işçiler, yerli işçilerin yapabileceği benzer işleri daha ucuza yapmaktadır.				,861
15	Göçmen işçilerin varlığı, yerli işçilerinin genel ücretlerini belirgin şekilde düşürmüştür.				,811

16	Göçmen işçilerin varlığı, sadece mevsimlik işlerde yerli işçilerin ücretlerini belirgin şekilde düşürmüştür.				,794
KMO=0.932; X ² =6968,223; sd=666; p=0.000; Kümülatif Toplamı= %69,278					

Yapılan AFA’da temel bileşenler analizinden faydalanılmıştır. Son hali 37 ifade olan ölçek dört alt boyutla %69,278 oranında açıklanmaktadır. Analiz başlangıcında birden fazla faktöre 0,10’dan daha az farkla binişik maddeler olmasından dolayı (Karagöz, 2021) ölçekten 11,13,17,20,27,49 numaralı ifadeler çıkarılmıştır. Elde edilen alt boyutlara ilişkin her bir boyutta yer alan ifade sayısı ve ölçekteki sayılarına çizelge 4.15’de yer verilmiştir.

Çizelge 4.15. Göçmen iş gücü algısı ölçeğinin boyutları ve maddeleri

Boyutlar	Madde Sayısı	Madde Numarası
Faktör 1: Ürün ve Pazar Çeşitliliği	10	32,33,35,37,31,38,40,34,36,39
Faktör 2: İkame ve Tamamlayıcılık	12	23,24,25,21,22,30,29,19,18,28,14,26
Faktör 3: Bilgi Transferi ve Teknoloji Kullanımı	9	43,45,46,42,44,41,48,47,50
Faktör 4: Maliyetler	6	1,2,4,12,15,16

Faktörlere ilişkin etiketlemeler yapılırken literatüre ve maddelere uygun kavramlar kullanılmıştır. Bu bağlamda, faktörlere atanan etiketlerin (isimlendirmelerin) teorik karşılıkları ve içeriği, çalışmanın üçüncü bölümünde detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Her bir faktörün toplam faktör yapısına katkı düzeyini gösteren, yani faktörlerin değişkenler üzerinde oluşturdıkları ortak varyans (ortak faktör varyansı) değerleri incelenmiştir. İnceleme sonucunda bu değerler arasında 0,30’un altında bir değere rastlanmamış, en yüksek değer 0,858, en düşük değerin ise 0,468 olduğu belirlenmiştir. Bu analiz doğrultusunda analiz sürecine devam edilmiştir. Ortak varyanslara ait analiz sonuçları çizelge 4.16’da gösterilmektedir.

Çizelge 4.16. Göçmen iş gücü algısı ölçeğini oluşturan ifadelerle ilişkin ortak varyanslar

İfade	Başlangıç	Çıkarım	İfade	Başlangıç	Çıkarım
1	1,000	,858	32	1,000	,827
2	1,000	,861	33	1,000	,783
4	1,000	,806	34	1,000	,740
12	1,000	,829	35	1,000	,793
14	1,000	,468	36	1,000	,712
15	1,000	,726	37	1,000	,808
16	1,000	,730	38	1,000	,753
18	1,000	,500	39	1,000	,724
19	1,000	,521	40	1,000	,753
21	1,000	,589	41	1,000	,664
22	1,000	,632	42	1,000	,796
23	1,000	,692	43	1,000	,751
24	1,000	,650	44	1,000	,665
25	1,000	,673	45	1,000	,742
26	1,000	,516	46	1,000	,738
28	1,000	,548	47	1,000	,638
29	1,000	,640	48	1,000	,669
30	1,000	,571	50	1,000	,522
31	1,000	,745			

Ölçek ifadelerinin uygunluğu destekleyen bir diğer test ise anti-imaj korelasyon katsayılarıdır. Bu testte ifadeler ait anti-imaj korelasyon katsayılarına ait köşegen değerlerinin 0,50'den büyük olması beklenmektedir. Eğer değer 0,50'den küçük ise ifadenin bu aşamada analizlerden çıkarılması uygun görülmektedir (Sipahi vd., 2008). Çizelge 4.17'de ölçeği oluşturan ifadelerle ilişkin anti imaj korelasyon katsayıları yer almaktadır.

Çizelge 4.17. Ölçeği oluşturan ifadelerle ilişkin anti imaj korelasyon katsayıları

İfade	Katsayı	İfade	Katsayı
1	,874	32	,949
2	,867	33	,960
4	,926	34	,966
12	,916	35	,951
14	,946	36	,942
15	,923	37	,943
16	,908	38	,951
18	,889	39	,937
19	,950	40	,948
21	,875	41	,919
22	,920	42	,918
23	,933	43	,942
24	,915	44	,944
25	,912	45	,925
26	,914	46	,928

28	,931	47	,933
29	,957	48	,944
30	,881	50	,954
31	,943		

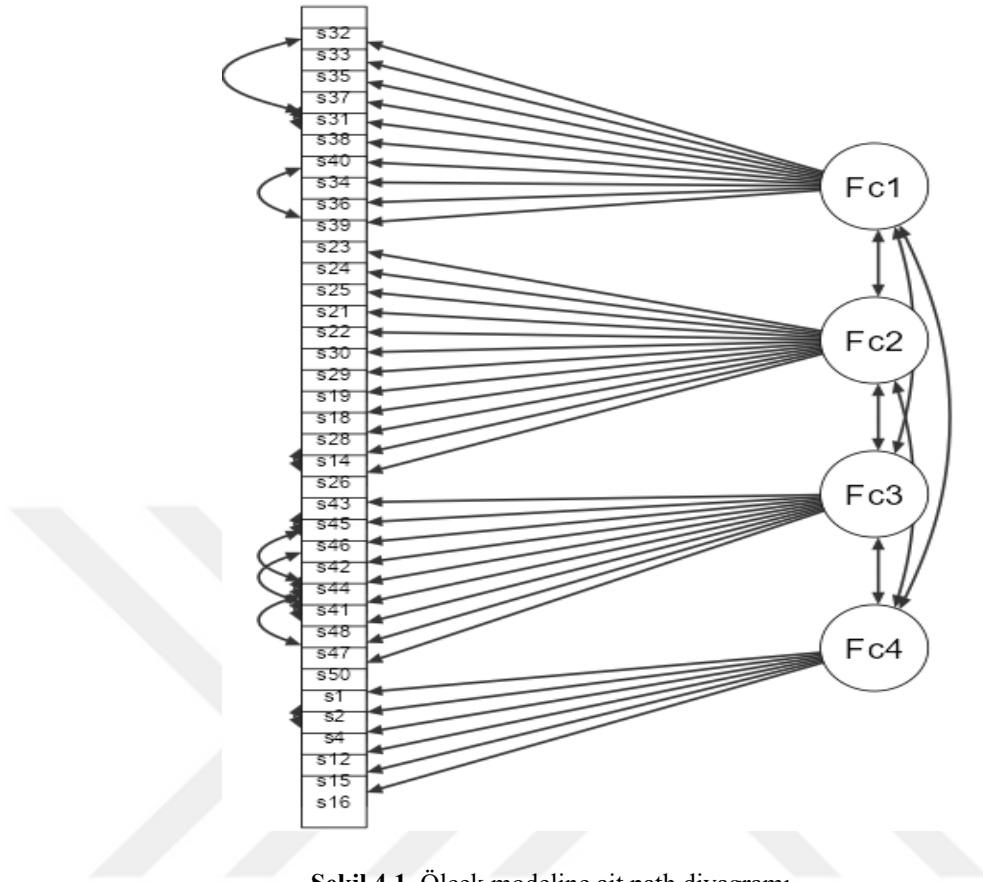
Ölçeğe ilişkin çizelge 4.17’de gösterilen anti-imaj korelasyon katsayıları incelendiğinde, en yüksek değerin 0,966, en düşük değerin ise 0,867 olduğu görülmektedir. Bundan dolayı, analizin bu aşamasında herhangi bir soru çıkarımı yapılmamış ve 37 ifade ile analiz sürecine devam edilmiştir.

4.6.6.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)

AFA ve ilgili testlerin tamamlanmasından sonra elde edilen boyutların değerlendirilmesi ve ölçeğin yeniden test edilmesi için yapısal geçerlilik testini gerçekleştirme amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılması önerilmektedir (Yaşlıoğlu, 2017). Açıklayıcı faktör analizi, anket, ölçek gibi ölçüm araçlarının oluşturulmasında kullanılırken doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ise oluşturulan bu modellerin çalışılan örneklem üzerinde doğru olup olmadığının analiz edilmesinde kullanılmaktadır. Söz konusu analiz, oluşturulan modellerin gözlenen ve gözlenemeyen tüm değişkenleri birlikte test ederek, modelin eldeki verilerle ne derecede uyumlu olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu analiz yöntemi hata hesaplamalarında oldukça kesin ve net sonuçlar sunmaktadır (Akyüz, 2018: 187).

Bu doğrultuda, Açıklayıcı faktör analizi (AFA) ile elde edilen faktör yapısından yararlanarak model oluşturulmuştur. Literatürde açıklayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) analizi genellikle farklı örnekleme yapılması önerilmektedir. Fakat bu iki analizin tek örneklem grubuna uygulanabileceğine yönelik çalışmalar da mevcuttur. Özellikle yeterli katılımcı sayısına ulaşmakta oldukça zor olanılmıştır. Veri seti kısıtı nedeniyle açıklayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) analizi aynı örneklem grubuna yapmak durumunda kalınmıştır.

Araştırma modeli, Jamovi 2.6.44 istatistik paket programı aracılığıyla oluşturulan path diyagramı üzerinden yapılandırılmış ve analiz edilmiştir. Path diyagramı şekil 4.1’de gösterilmektedir.

Şekil 4.1. Ölçek modeline ait path diyagramı

Path diyagramının oluşturulmasından sonra DFA ile uyum iyiliği değerleri incelenerek oluşturulan ölçek tekrar test edilmiştir. Jamovi ile elde edilen DFA uyum iyiliği değerleri Çizelge 4.18’de gösterilmektedir.

Çizelge 4.18. Göçmen iş gücü algısı ölçeğinin uyum iyiliği değerleri

Uyum Kriteri	Önerilen Sınır Değer		Çalışmada Elde Edilen Değer	Sonuç
	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum		
χ^2/sd	$\chi^2/sd < 2$	$\chi^2/sd < 5$	2,0197	Kabul Edilebilir
RMSEA	$0 < RMSEA < 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,08$	0,0714	Kabul Edilebilir
TLI	$0,95 \leq TLI \leq 1$	$0,90 < TLI < 0,95$	0,901	Kabul Edilebilir
CFI	$0,95 \leq CFI \leq 1$	$0,90 \leq CFI < 0,95$	0,909	Kabul Edilebilir
SRMR	$0 \leq SRMR < 0,05$	$0,05 \leq SRMR \leq 0,10$	0,0714	Kabul Edilebilir

Kaynak: Hu ve Bentler, 1999; İlhan ve Çetin, 2014.

Elde edilen verilere göre, modelin uyum iyiliği indeksleri incelenmiştir. Ki-Kare değeri = 1,230 ve serbestlik derecesi = 609’dur. Buna göre $\chi^2/sd = 2,0197$; RMSEA=0,0714; TLI=0,901; CFI=0,909 ve SRMR=0,0714 değerleri elde edilmiştir. Tüm bu değerler, modelin kabul edilebilir uyum iyiliği aralıklarında olduğunu göstermektedir.

Ölçek geliştirme sürecinin son basamağı olarak diğer analizler tamamlandıktan sonra ölçeğin hem alt boyutlarının hem de genel güvenilirlik düzeyinin hesaplanması için Cronbach’s Alpha değerlerinden faydalanılmıştır.

Çizelge 4.19. Güvenirlik düzeyleri

Güven Aralıkları	Güven Düzeyi
$0 < \alpha < 0,40$	Güvenilir değil
$0,40 < \alpha < 0,60$	Düşük güvenilirlik
$0,60 < \alpha < 0,80$	Oldukça güvenilir
$0,80 < \alpha < 1,00$	Yüksek güvenilirlik

Kaynak: Yıldız ve Uzunsakal, 2018.

Çizelge 4.19’da verilen güvenilirlik düzeyleri incelendiğinde, bir ölçek ve onun alt boyutlarının güvenilir olarak değerlendirilmesi için Cronbach’s Alpha değerinin en az 0,40’ın üzerinde olması gerektiği görülmektedir. Bu bilgi doğrultusunda geliştirilen ölçeğe ilişkin gerçekleştirilen güvenilirlik test sonuçları çizelge 4.20’de yer almaktadır.

Çizelge 4.20. Göçmen iş gücü algısı ölçeğinin cronbach’s alpha değerleri

Boyutlar	N	Cronbach’s Alpha
Ürün ve Pazar Çeşitliliği	10	,965
İkame ve Tamamlayıcılık	12	,923
Bilgi Transferi ve Teknoloji Kullanımı	9	,825
Maliyetler	6	,948
Tüm Ölçek	37	,952

4.20 incelendiğinde, geliştirilen ölçeğin genel ve dört alt boyutuna ait güvenilirlik düzeyinin yüksek düzeyde ($0,80 < \alpha < 1,00$ olduğundan) olduğu görülmektedir. Ölçek güvenilirlikleri de uygun olduğu için ölçek geliştirme süreci tamamlanmıştır.

4.6.7. Araştırmaya Yönelik Diğer Bulgular

Tarımsal işletmelerin göçmen iş gücü algısının, işletmenin demografik özelliklerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla, demografik özelliklerin yapısına uygun olarak iki temel istatistiksel analiz yöntemi kullanılmıştır: Birbirinden bağımsız iki örneklem arasındaki farkı test etmek için Bağımsız Örneklem t-Testi (Independent Samples t-Test) ve birbirinden bağımsız ikiden fazla örneklem arasındaki farkları incelemek için Tek Yönlü Varyans Analizi (One-Way ANOVA) yönteminden yararlanılmıştır. Katılımcıların demografik özelliklerine göre tarımsal iş gücü algısı ölçeği alt boyut puan ortalamalarının karşılaştırılması çizelge 4.21’de verilmiştir.

Çizelge 4.21. Katılımcıların demografik özelliklerine göre tarımsal iş gücü algısı ölçeği alt boyut puan ortalamalarının karşılaştırılması (N=200)

Özellikler	Ölçekler	Ürün ve Pazar Çeşitliliği Ort±SS	İkame ve Tamamlayıcılık Ort±SS	Bilgi Transferi ve Teknoloji Kullanımı Ort±SS	Maliyetler Ort±SS
Faaliyette Bulunulan İl					
Konya (147)		3,16±0,91	3,66±0,66	3,09±0,55	3,28±0,68
Karaman (53)		2,93±0,97	3,40±0,85	2,92±0,54	3,09±0,77
t / p		1,550/0,123	1,981/0,051	1,874/0,062	1,662/0,098
Geçen Dönem Çalışan Göçmen İşçi Sayısı					
1-5 işçi (138)		3,03±0,94	3,52±0,76	2,96±0,57	3,22±0,67
6 ve üzeri (62)		3,28±0,90	3,76±0,61	3,23±0,47	3,25±0,78
t/ p		-1,758/0,080	-2,365/0,019	-3,224/0,001	-0,266/0,791
Geçen Dönem Üretiminin Bir Önceki Döneme Göre Oranı					
Arttı		3,22±0,90	3,57±0,73	3,16±0,53	3,27±0,71
Azaldı		2,98±0,95	3,61±0,72	2,93±0,55	3,18±0,70
t/ p		1,884/0,061	-0,392/0,695	2,870/0,005	0,835/0,405
Geçen Dönem Çalışan Toplam İşçi Sayısı					
1-10 işçi (97)		3,00±0,96	3,44±0,85	2,90±0,57	3,19±0,74
11-20 işçi (65)		3,25±0,91	3,75±0,57	3,19±0,51	3,31±0,58
21 ve üzeri (38)		3,11±0,86	3,71±0,52	3,19±0,50	3,17±0,84
F/ p		1,400/0,249	4,228/0,016	7,314/0,001	0,694/0,501
Geçen Dönem Çalışan Göçmen İşçi Sayısı					
1-5 işçi (138)		0,94±0,08	0,76±0,06	0,57±0,04	0,67±0,05
6- 10 işçi (47)		0,84±0,12	0,50±0,07	0,44±0,06	0,74±0,10
11 ve üzeri (15)		1,05±0,27	0,87±0,22	0,58±0,15	0,94±0,24
F/ p		2,499/0,085	3,170/0,044	5,544/0,005	0,040/0,960

İşletme Faaliyet Yılı				
1-5 yıl (9)	2,50±0,89	2,78±1,03	2,62±0,48	2,81±0,74
6-10 yıl (16)	2,95±0,96	3,40±0,90	3,07±0,57	3,12±0,90
11-15 yıl (24)	3,07±0,97	3,70±0,52	2,87±0,59	3,25±0,64
16-20 yıl (42)	2,91±0,80	3,47±0,63	3,10±0,47	3,17±0,61
21 yıl ve üzeri (109)	3,26±0,95	3,71±0,70	3,09±0,57	3,29±0,72
F/ p	2,304/0,060	4,541/0,002	2,212/0,069	1,155/0,332
İşçilerin Çalışma Durumu				
Sürekli işçi (16)	2,96±1,16	3,48±0,91	2,80±0,70	3,37±0,73
Geçici (mevsimlik) (84)	2,93±0,92	3,48±0,86	2,99±0,55	3,16±0,73
Sürekli işçi + Geçici işçi (100)	3,27±0,87	3,70±0,53	3,13±0,52	3,26±0,68
F/ p	3,390/0,036	2,333/0,100	3,25/0,04	0,814/0,444
Göçmen İşçilerin Eğitim Durumu				
Okuma-yazma bilen	2,75±1,13	3,07±0,96	2,33±0,47	3,25±0,70
İlkokul	3,14±0,94	3,61±0,73	3,08±0,52	3,25±0,73
Ortaokul	2,96±0,83	3,56±0,55	3,09±0,50	3,06±0,67
Lise	3,27±0,91	3,75±0,70	3,18±0,50	3,33±0,71
F/ p	1,949/0,123	4,185/0,007	13,449/0,000	1,319/0,269
Geçen Dönem Ortalama Satış Kâr				
%1-10 kârla	3,12±0,88	3,63±0,53	2,81±0,54	3,31±0,63
%11-20 kârla	3,15±0,91	3,62±0,69	3,05±0,58	3,23±0,68
%21-30 kârla	3,12±0,91	3,60±0,74	3,17±0,49	3,20±0,74
%31-40 kârla	2,85±1,16	3,39±1,03	2,99±0,55	3,15±0,85
F/ p	0,573/0,633	0,587/0,624	3,134/0,027	0,259/0,855

Not: t= Independent-Samples T Test, * p<0,05 olduğundan istatistiksel olarak anlamlıdır.

Çizelge 4.21’de yapılan analizler sonucunda, ürün ve pazar çeşitliliği puanlarının ($p=0,036<0,05$) işçilerin çalışma durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark ortaya koyduğu belirlenmiştir. Buna göre, işçilerin çalışma durumu, işletmenin ürün ve pazar çeşitliliğine yönelik algılarında belirleyici bir farklılık yaratmaktadır. Farkların hangi iki gruptan kaynaklandığını gösteren çoklu karşılaştırma Tukey testi sonuçları algı farklılığının işletmelerin yalnızca geçici (mevsimlik) işçilere sahip olması (Ort.=2,93, SS.=0,92) ile hem sürekli hem de geçici işçilere sahip olması (Ort.=3,27, SS.=0,87) durumunda ortaya çıktığını göstermektedir. Ancak, işletmelerin diğer demografik özellikleri dikkate alındığında, bu özelliklere göre ürün ve pazar çeşitliliği algısında anlamlı bir farklılık görülmemektedir.

İkame ve tamamlayıcılık algı puanlarının, işletmenin faaliyet yılı ($p=0,002<0,05$), göçmen işçilerin eğitim durumu ($p=0,007<0,05$), geçen dönem çalışan göçmen işçi sayısı ($p=0,044<0,05$) ve geçen dönem çalışan toplam işçi sayısına ($p=0,016<0,05$) göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar ortaya koyduğu tespit edilmiştir. Farkların hangi iki gruptan kaynaklandığını gösteren çoklu karşılaştırma Tukey testine göre, 1-5 yıl faaliyette bulunan işletmelerin algıları, 11 yıl ve üzeri faaliyet gösteren işletmelerin algılarından anlamlı derecede farklılaşmaktadır. Bu durum, faaliyet yılı arttıkça (özellikle 11-15 yıl ve 21 yıl ve üzeri gruplara geçildiğinde), algıların olumlu yönde yükseldiğini göstermektedir. Ancak orta gruplar (6-10 yıl) ile diğer gruplar arasında net bir fark gözlemlenmemiştir. Göçmen işçilerin eğitim durumlarındaki farkın hangi gruptan kaynaklandığını Tukey testi ile belirlenmiştir. Tukey test sonucuna göre, okuma-yazma bilenler, ilkokul ve lise seviyesindeki gruplardan farklılaşmaktadır. Tukey test sonuçlarına göre, geçen dönem 1-10 işçi çalıştıran işletmelerin ikame ve tamamlayıcılık algısı, 11-20 işçi çalıştıran işletmelerin algısına göre farklı olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak işletmenin faaliyet yılı, göçmen işçilerin eğitim durumu, geçen dönem çalışan göçmen işçi sayısı ve toplam işçi sayısı, göçmen iş gücü algısı ölçeğinin ikame ve tamamlayıcılık alt boyutunda anlamlı düzeyde belirleyici faktörler olduğu ifade edilebilir.

Bilgi transferi ve teknoloji kullanımı puanlarının, geçen dönem çalışan göçmen işçi sayısı ($p=0,001<0,05$), geçen dönem üretiminin bir önceki döneme göre oranı ($p=0,005<0,05$), geçen dönem çalışan toplam işçi sayısı ($p=0,001<0,05$), işçilerin çalışma durumu ($p=0,04<0,05$), göçmen işçilerin eğitim durumu ($p=0,000<0,05$) ve geçen dönem ortalama satış kârına ($p=0,027<0,05$) göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Söz konusu değişkenler işletmenin bilgi transferi ve teknoloji kullanımı algısında anlamlı fark oluşturmaktadır. Farkların hangi iki gruptan kaynaklandığını gösteren çoklu karşılaştırma Tukey testine göre, geçen dönem çalışan toplam işçi sayısı 1-10 işçi olan tarımsal işletmeler, diğer gruplardan (11-20 işçi ve 21 ve Üzeri) farklılaşmaktadır. Tukey testi sonuçları, geçen dönem ortalama satış kârı %1-10 arasında olan tarımsal işletmeler ile ortalama kârı %21-30 arasında olan tarımsal işletmelerin algıları farklılık gösterdiği yönündedir. Göçmenlerin eğitim durumlarındaki farkın hangi gruptan kaynaklandığını Tukey testi göstermektedir.

Tukey test sonucu, okuma-yazma bilen grup ile ilkokul, ortaokul ve lise gruplarının tümü arasında anlamlı fark olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum göçmen işçilerin eğitim seviyeleri yükseldikçe bilgi transferi ve teknoloji kullanım düzeylerinin arttığını göstermektedir.

Yapılan analizler sonucunda, tarımsal göçmen iş gücü algısı ölçeğinin maliyetler boyutu puanlarının, işletmenin demografik yapısına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık ortaya koymadığı belirlenmiştir. Bu bulgu, işletmenin demografik özellikleri fark etmeksizin, işletmelerin göçmen işgücüne ilişkin maliyetler algısının anlamlı düzeyde değişmediğini göstermektedir.

SONUÇ

Günümüzde kırsal alanlardaki genç nüfus, nitelik gerektiren yüksek statülü meslekleri seçmektedir. Yaşam standardını yükselmek isteyen kırsalda yaşayan genç nüfus büyük şehirlere yerleşmektedir. Zamanla kırsal alanlarda yaşlı nüfus artmış ve kırsaldaki iş gücü arzı azalmıştır. Bu sorun iki şekilde çözülebilir. Bu seçeneklerden ilki, tarımsal alanlarda emek kullanımını azaltan yüksek teknolojinin yaygınlaşmasıdır. İkincisi, göçmen işçileri bu alanlarda çalışmaya yönlendirmektir. Ayrıca göçmen işçiler düşük ücretli işlerde çalıştığından dolayı bu işçilere talep kayması olacaktır. Düşük ücretli göçmen işçiler üretim maliyetlerini düşürecek ve üreticilerin rekabet güçlerini artıracaktır.

Bu bağlamda çalışmanın konusu, tarım sektöründe çalışan göçmen iş gücünün kırsal kalkınmaya olan etkisinin analiz edilmesidir. Araştırmanın konusuna yönelik örneklemen belirlenmesinde uluslararası göçmen işçilerin yoğunlaştığı alanlar dikkate alınmıştır. Göçmen iş gücünün en çok tercih ettiği yerler arasında OECD ülkeleri bulunmaktadır. Bu doğrultuda, çalışma en geniş veri setine erişilen (2006-2020) 17 OECD ülkesini kapsamaktadır. Ayrıca OECD ülkeleri arasında en çok alan Türkiye'nin araştırmanın konusuna yönelik veri seti mevcut değildir. Bu durum çalışmayı daha da sınırlandırmaktadır. Çalışmanın sınırını genişletmek amacıyla ölçek geliştirme çalışması yapılmıştır. Ölçek geliştirme çalışmasının yapılmasının en önemli nedeni göçmen iş gücü ve kırsal kalkınma ilişkisinin test edilmesini mümkün kılmasıdır. Ayrıca makro veriler ile yapılan analizlerden erişilemeyen daha ayrıntılı bilgilere ulaşmak amacıyla tarımsal işletmelerin göçmen iş gücü algısına yönelik ölçüm yöntemi geliştirme yoluna gidilmiştir. Ölçek geliştirildikten sonra araştırmaya yönelik diğer bulgular test edilmiştir. Böylece araştırmanın analiz kısmı iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama dinamik panel veri analizi, ikinci aşama tarımsal işletmelerin göçmen iş gücü algısı ölçeği geliştirme sürecidir. Sonrasında araştırmaya yönelik diğer bulgular yer almaktadır.

Araştırmanın dinamik panel veri analizi aşamasında göçmen iş gücünün kırsal kalkınma üzerinde yarattığı etki OECD ülkeleri kapsamında araştırılmıştır. Araştırmada, kırsalda çalışan göçmen işçi sayısı, ekilebilir arazi miktarı, gübre

tüketimi ve tarımsal net sermaye stokunun tarımsal katma değer üzerindeki etkisi kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Bu değişkenlerin tarımsal katma değeri artırmada pozitif bir rol oynadığı elde edilen bulgularla desteklenmektedir. Bu bulgular tarımsal üretimin sürdürülebilirliği ve verimliliği bakımından bazı çıkarımlar sunmaktadır.

Öncelikle araştırmanın odak noktası olan göçmen işçi sayısındaki artış, tarımsal katma değer üzerinde olumlu etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Göçmen işçiler, tarımsal üretimin yoğun olduğu zamanlarda iş gücü açığını kapatmak suretiyle tarımsal üretimin aksamadan devam etmesini sağlamaktadır. Bu durum özellikle mevsimlik tarım işlerinde görülmektedir. Yerli işçilerin yetersiz kaldığı yerde göçmen işçiler üretimin sürekliliği açısından önem arz etmektedirler. Tarımsal faaliyetlerin daha verimli ve etkin şekilde yapılmasına katkı sağladıklarından dolayı tarımsal katma değer üzerinde de olumlu etki yaratırlar. Dahası göçmen işçiler, bilgi ve deneyimlerini yerli işçilerle paylaşarak yani bilgi transferinde bulunmaları yeniliklere uyum sağlama sürecini hızlandırmaktadır.

Tarımsal sermaye stoku, üretim kapasitesinin artırılması ve modern tekniklerin uygulanabilmesi için temel unsur olarak öne çıkmaktadır. Araştırma bulguları, makineleşme, sulama sistemleri, depolama gibi fiziki sermayeye yapılan yatırımların tarımsal verimliliği ve katma değeri artırdığını ortaya koymaktadır. Sermaye stokundaki güçlenme, tarım sektöründe üretim maliyetlerinin düşmesine, ürün kalitesinin artmasına ve pazarlama imkânının genişlemesine sebep olmaktadır. Böylece tarımsal üretimde hem miktar olarak hem de kalite açısından gelişme yaşanarak, tarım sektöründe rekabet gücünü artırmaktadır.

Ekilebilir arazi miktarındaki artış, doğrudan ve dolaylı olarak tarımsal katma değeri olumlu etkilemektedir. Araştırmanın bulguları, ekilebilir arazinin genişlemesinin, üretim hacmini artırmak suretiyle toplam çıktının artmasını sağladığına dair kanıtlar sunmaktadır. Modern tarım tekniklerinin uygulandığı, sulama ve gübreleme yapılabilen geniş arazilerde verimlilik artmakta ve katma değerini yükselmesini sağlamaktadır. İlave olarak ekilebilir araziler sürdürülebilir ve etkin bir şekilde kullanılırsa toprak verimliliği korunabilir ve böylece uzun dönemde tarımsal üretimin sürdürülebilirliği sağlanabilir.

Gübre tüketimi ise bitkisel üretimin vazgeçilmez bir unsuru olarak dikkat çekmektedir. Araştırma sonuçları gübre tüketiminin tarımsal katma değeri artırdığını vurgulamaktadır. Gübre kullanımı doğru ve etkin bir şekilde uygulanırsa, toprakta bulunmayan besin maddeleri bitkilerin ihtiyacı doğrultusunda verilerek ürünün verimliliği artırılmaktadır. Gübre tüketimindeki artış, özellikle tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu arazilerde, toprakta eksilen besin maddelerinin yerine konulmasına yardımcı olmaktadır. Fakat gübre kullanımının çevresel etkileri dikkate alınarak, sürdürülebilir tarım uygulamaları benimsenmelidir.

Bu çalışmada, OECD ülkeleri özelinde göçmen iş gücünün kırsal kalkınma üzerindeki etkisi, literatürdeki teorik ve ampirik araştırmalar temel alınarak kapsamlı bir model ile incelenmiş ve test edilmiştir. Çalışmanın dinamik panel veri analizi bulguları, teoride beklenen ve diğer çalışmalarda da çoğunlukla ileri sürülen (Svatoš vd., 2014; Pholphirul ve Kamlai, 2014; Badri vd., 2017; McArthur ve McCord, 2017; Urrutia vd., 2018; Sinha, 2019; Brunello vd., 2020; Baldoni vd., 2021; Vander Donckt, 2021; Strzelecki vd., 2022; Chandio vd., 2023; Zhang vd., 2023; Tudor vd., 2023; Yaseen vd., 2023; Zurrah vd., 2024; Tıraş, 2024; Kasap, 2025) pozitif ilişki şeklinde bulunmuştur.

Kırsal alanlarda çalışan göçmen işçi sayısı, ekilebilir arazi, gübre tüketimi ve sermaye stokunun tarımsal katma değer üzerindeki olumlu etkisi güncel literatürde de geniş ölçüde desteklenmektedir. Birçok bölgesel ve uluslararası çalışma, tarımsal katma değer artırılmasında bu faktörlerin belirleyici rol oynadığına dair kanıtlar sunmuştur. Örneğin, Sandumini vd. (2024) Güney Asya Bölgesel İş Birliği Teşkilatı'na üye ülkeleri kapsayan çalışmalarında, tarım sektöründe çalışan işçi sayısının ve gübre tüketiminin tarımsal katma değeri pozitif yönde etkilediğini bulmuşlardır. Ayrıca çalışmada tarımsal sermaye stokunun ve doğrudan yabancı yatırımların bu etkiyi güçlendirdiğini vurgulamışlardır. Çalışmada tarımsal katma değer artırılması amacıyla gübre tüketiminin optimize edilmesi, sermaye yatırımlarının artırılması ve istihdamın teşvik edilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Benzer şekilde Sansika vd. (2023), 2000-2021 yılları arasında 101 ülkede küreselleşmenin tarımsal katma değere etkisini panel veri yöntemi ile analiz etmişlerdir. Analizde, gübre tüketimi ve tarımsal

istihdamın katma değer üzerinde pozitif etkisinin olduğunu saptamışlardır. Tarımsal istihdamın küresel olarak ve tüm gelir düzeylerinde, tarımsal katma değeri önemli ölçüde etkilediğini sonucuna varmışlardır.

Dinamik panel veri analizinin genel bulguları, tarımsal katma değer artırılmasında sermaye, arazi, iş gücü ve girdi kullanımının birlikte dengeli bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Tarımsal sermaye yatırımlarının artırılması, gübre tüketiminin optimize edilmesi ve kırsalda çalışan göçmenlerin istihdamı, tarımsal üretimin ekonomik olarak gelişmesini desteklemektedir. Bu bağlamda bu dört temel unsurun geliştirilmesine yönelik tarım politikalarının ve tarımsal destek mekanizmalarının tasarlanması önem arz etmektedir.

Araştırmanın ikinci aşamasında tarımsal işletmelerin göçmen işçi algısını ölçmeye yönelik, güvenilir bir ölçme aracının geliştirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada Schwab (1980) tarafından önerilen üç aşamalı ölçek geliştirme süreci takip edilmiştir. Ölçek geliştirme süreci; önerme havuzu oluşturma, ölçeğin yapılandırılması ve ölçeği değerlendirme sürecinden oluşmaktadır. Bu doğrultuda öncelikle önerme havuzu oluşturulmuş, ardından ölçek yapılandırma testleri yapılmış ve son olarak ölçek değerlendirme çalışmaları uygulanmıştır.

Araştırmada öncelikle 60 maddelik önerme havuzu oluşturulmuştur. İkinci aşamada örneklem grubuna uygulanan anketlerden toplanan veriler IBM SPSS Statistics 26 programında çözümlenmiştir. Ölçeği oluşturan faktörler; ürün ve pazar çeşitliliği, ikame ve tamamlayıcılık, bilgi transferi ve teknoloji kullanımı, maliyetler olarak etiketlenmiştir. Jamovi 2.6.44 programı kullanılarak 4 faktörlü yapının doğrulayıcı faktör analizi ile doğrulaması yapılmıştır. Ölçeğin kabul edilebilir düzeyde uyuma sahip olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin güvenilirliği için faktörler sırasıyla .965, .923, .825 ve .948, ölçeğin tamamı için .952 cronbach alpha iç tutarlılık katsayıları belirlenmiştir. Sonuç olarak geliştirilen ölçek modelinin (Tarımsal işletmelerin göçmen iş gücü algısı ölçeği) kuramsal ve istatistiksel olarak uygun olduğu, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu görülmüştür.

Türkiye’de kırsal alanlarda çalışan göçmen iş gücünü açıklayan bir veri tabanı olmadığı için ölçme aracının geliştirilmesi gerekmiştir. Özellikle ulusal literatürde bu çalışmanın yapıldığı tarihe kadar konu özelinde daha önce ölçek çalışmasının yapılmamış olması çalışmanın özgünlüğünü ve önemini daha da artırmaktadır. Geliştirilen “*Tarımsal İşletmelerin Göçmen İş Gücü Algısı Ölçeği*” tarım sektörü ve kırsal kalkınma için önemli bir ölçme aracıdır. Bu ölçek tarımsal işletme sahiplerinin, göçmen iş gücüne yönelik algılarını sistematik bir şekilde ölçmektedir. Özellikle bu ölçek tarım sektöründeki iş gücünün planlanmasına doğrudan etki edebilir. Şöyle ki, algıların iyileştirilmesi gereken alanlar belirlenip ardından tarımsal işletmelere yönelik farkındalık programlarının geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Ayrıca kırsal alanlarda yeni politikaların geliştirilmesi veya mevcut politikaların değerlendirilmesine bu ölçek imkân sağlayabilir. Ölçek aynı zamanda politika yapıcılar için tarımsal üretimin geleceğini şekillendirecek olan göç yönetimi stratejilerini tasarlamada referans noktası olabilir.

İşletmenin demografik özelliklerinden elde edilen bulgulara göre, göçmen iş gücü çalıştıran tarımsal işletmelerin işçi sayısı, üretim oranı ve kârlarında bir önceki döneme göre artış olduğunu söylenebilir. Tarımsal işletmelerin işçi başına ürün miktarı yani iş gücü verimliliği katlanılır düzeydir. Ayrıca tarımsal işletme sahipleri genellikle yüksek eğitilmiş bireylerden oluşurken, göçmen işçiler ise düşük nitelikli bireylerden oluşmaktadır. Tarımsal işletmelerin büyük kısmı eski kurulan aile işletmesi ve mülk arazilerdir. Tarımsal üretim geniş ölçekli arazilerde geçici ve sürekli işçiler ile yapılmaktadır.

Araştırmanın diğer bulguları şöyledir. Ürün ve pazar çeşitliliği algısı, spesifik olarak işçilerin çalışma durumuna göre anlamlı farklılaşma göstermektedir. İkame ve tamamlayıcılık algısı, işletmenin faaliyet yılı, geçen dönem çalışan toplam işçi sayısı, geçen dönem çalışan göçmen işçi sayısı ve göçmen işçilerin eğitim durumu gibi değişkenlere göre anlamlı farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Bilgi transferi ve teknoloji kullanımı algısı ise, geçen dönem çalışan toplam işçi sayısı ve işçilerin çalışma durumu gibi iş gücü yapısı değişkenlerinin yanı sıra; geçen dönem çalışan göçmen işçi sayısı, geçen dönem üretimin bir önceki döneme göre oranı, geçen dönem

ortalama satış kârı ve göçmen işçilerin eğitim durumu gibi performans ve iş gücü dinamiklerine göre de anlamlı farklılıklar sergilemektedir. Böylece tarımsal işletmelerin göçmen iş gücü algısı ölçeği ve anket soruları ile makro analizlerle erişilmesi mümkün olmayan bilgilere ulaşılmıştır.

Çalışmada yapılan dinamik panel veri analizi ve tarımsal iş gücü algısına yönelik ölçek ile anket soruları birlikte değerlendirildiğinde: OECD ülkelerine yönelik panel veri analizi bulguları göçmen iş gücünün tarımsal katma değeri dolayısıyla kırsal kalkınmayı artırdığı yönündedir. OECD ülkeleri içinde Türkiye'nin veri sorunundan dolayı yapılan TR52 bölgesindeki algı ölçeği çalışması da tarımsal işletmelerin göçmen işçilerin bir önceki döneme göre işletmenin geliri, kârı ve üretim oranındaki artışa katkı sağladığı algısı ile desteklenmektedir.

Sonuç olarak sıralı karma araştırma deseninin kullanıldığı bu çalışmada iki farklı nicel analiz yapılmıştır. Analizlerde birbirinden farklı olguları araştırmak suretiyle araştırmanın sınırının genişletilmesi sağlanmıştır. Ayrıca ölçek geliştirme aşamasında elde edilen anket ifadeleri, işletmelerin göçmen iş gücüne yönelik algısını yansıtmakta olup, bu algı dinamik panel veri analizinin sonuçları ile tamamlayıcı nitelikte bulunmuştur. Bu durum, anket verileri ile dinamik panel veri modelinden elde edilen bulguların birbirini destekler nitelikte olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın genel sonucu olarak, bu bulgular tarımsal üretimin istikrarlı bir şekilde devam etmesi ve rekabet gücünün artırılması açısından yol göstericidir. İleride yapılacak araştırmalarda bu değişkenlerin birbirleri olan etkileşimleri ve araştırma ölçeğinin ayrıntılı olarak incelenmesi ve bölgesel farklılıkların öne çıkarılması, tarımsal kalkınma politikalarının daha etkin bir şekilde oluşturulmasına zemin hazırlayacaktır. Bu çerçevede, tarım sektöründeki kurum/kuruluşlar, tarımsal işletmeler ve politika yapıcılar, bu araştırmanın bulgularını dikkate alarak tarımsal üretimlerini şekillendirebilirler.

KAYNAKÇA

- Acar, M. (2008). Tarım ve Kalkınma. In S. Taban & M. Kar (Eds.), Kalkınma Ekonomisi: Seçme Konular (2nd ed., pp. 1-430). Ekin Yayınevi.
- Acet, S. G., & Doğan, F. (2017). 11 Eylül Olayları Sonrası ABD-Afganistan İlişkileri: İstiladan İşbirliğine. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 33(17), 59–76.
- Addai, G., Guodaar, L., Dinye, R. D., Boafo, J., Purohit, S., Felix, K., ... & Abi, V. A. (2025). Advancing agricultural diversification within rural regions: The dynamic role of interregional rural-rural migration. *Habitat international*, 156, 103273.
- Adewale, J. G. (2005). Socio-economic factors associated with urban-rural migration in Nigeria: A case study of oyo state, Nigeria. *Journal of Human Ecology*, 17(1), 13-16. <https://doi.org/10.1080/09709274.2005.11905752>
- Akbari, A. H., & Haider, A. (2018). Impact of immigration on economic growth in Canada and in its Smaller Provinces. *Journal of International Migration and Integration*, 19(1), 129-142. <https://doi.org/10.1007/s12134-017-0530-4>
- Akçıl, K. (2023). *IPARD fonlarının kırsal kalkınmaya olan etkisi: Konya ili örneği* (Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, Türkiye).
- Akçıl, M. B., & Bayramoğlu, Z. (2024). Uluslararası göçler, zenofobi ve kırsal alanlarda yabancı istihdamına bakış açısı: Konya örneği. *Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology*, 12(6), 948-954.
- Akın, F., Dinçer, S., & Özdemir, M. G. (2024). G-7 ülkelerinde göç, karbon emisyonu ve ekonomik büyüme ilişkisi: Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik analizi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 16(30), 36-50. <https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.1427932>

- Aktaş, E., & Şahin, A. (2019). Harris-Todaro göç modeli: Türkiye örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(1), 222-234.
- Akyol, M. (2018). Tarımsal teşviklerle tarımsal katma değer arasındaki ilişkinin incelenmesi: yeni endüstrileşen ülkeler için panel eşanlı denklemler sistemi analizi. *The Journal of International Scientific Researches*, 3(3), 226-236.
- Akyüz, H. E. (2018). Yapı geçerliliği için doğrulayıcı faktör analizi: Uygulamalı bir çalışma. *Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 7(2), 186-198.
- Alpar, R. (2010). Spor, sağlık ve eğitim bilimlerinden örneklerle uygulamalı istatistik ve geçerlik-güvenirlik. Detay yayıncılık.
- Anderson, T. W., & Hsiao, C. (1982). Formulation and estimation of dynamic models using panel data. *Journal of econometrics*, 18(1), 47-82
- Andersson, L. F., Eriksson, R., & Scocco, S. (2019). Refugee immigration and the growth of low-wage work in the EU15. *Comparative Migration Studies*, 7(1). <https://doi.org/10.1186/s40878-019-0145-3>
- Angioloni, S., & Wu, Z. (2020). Native-migrant labour substitution by industry and wage effects: evidence from the UK. *Applied Economics*, 52(42), 4639-4658. <https://doi.org/10.1080/00036846.2020.1739613>.
- Angrist, J. D., & Kugler, A. D. (2003). Protective or counter-productive? Labour market institutions and the effect of immigration on EU natives. *Economic Journal*, 113(488). <https://doi.org/10.1111/1468-0297.00136>
- Arellano, M., & Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations. *The review of economic studies*, 58(2), 277-297.
- Arellano, M., & Bover, O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error-components models. *Journal of econometrics*, 68(1), 29-51.
- Argent, N., & Tonts, M. (2015). A multicultural and multifunctional countryside? International labour migration and Australia's productivist heartlands.

Population, Space and Place, 21(2), 140-156.
<https://doi.org/10.1002/psp.1812>

Arif, I. (2020). The determinants of international migration: Unbundling the role of economic, political and social institutions. *World Economy*, 43(6), 1699-1729.
<https://doi.org/10.1111/twec.12889>

Artan, G. (2019). Göç, İşsizlik ve Gelir Arasındaki İlişkilerin Analizi: OECD Ülkeleri Örneği [Yüksek Lisans Tezi]. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ata, A. Y., & Dallı, T. (2024). Kırsal kalkınma üzerine bir literatür araştırması. *Journal of Economics and Research*, 5(1), 1-19. <https://doi.org/10.53280/jer.1456210>

Avcu, N., & Yayla, N. (2021). Türkiye’de kırsal kalkınma ve göç ilişkisi: Bir panel veri analizi. *International Journal of Economics and Administrative Studies*, 32, 67–86. <https://doi.org/10.18092/ULIKIDINCE.931642>

Aygüler, E., Ayalp, M. Ç., Yetkin Aker, D., & Buz, S. (2021). An evaluation on employment of asylum seekers in Turkey in terms of human capital. *Sosyoekonomi*. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2021.01.08>

Aytekin, İ., & Kaya, M. V. (2023). Testing the closed circle theory in developing countries: A Review on Turkey (1980-2019). *Sosyoekonomi*, 31(55), 417-437.
<https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2023.01.21>

Badri, A. K., Tabrizi, Y. E., & Badri, P. K. (2017). Factors affecting the value added of agriculture sector in selected developing countries emphasising on human capital. *Noble International Journal of Social Sciences Research*, 2(09), 88-94.

Bakewell, O. (2014). Relaunching migration systems. *Migration Studies*, 2(3), 300–318. <https://doi.org/10.1093/migration/mnt023>

Baki, A., & Gökçek, T. (2012). Karma yöntem araştırmalarına genel bir bakış. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42), 1-21.

- Baldoni, E., Coderoni, S., & Esposti, R. (2017). Immigrant workforce and labour productivity in Italian agriculture: A farm-level analysis. *Bio-Based and Applied Economics*, 6(3), 259-278. <https://doi.org/10.13128/BAE-23340>
- Baldoni, E., Coderoni, S., & Esposti, R. (2021). Immigrant workforce and agriculture productivity: evidence from Italian farm-level data. *European Review of Agricultural Economics*, 48(4), 805-834. <https://doi.org/10.1093/erae/jbaa033>
- Balestrieri, M. (2014). Rurality and Competitiveness. Some Observations on the Local Area: The Case of the Sardinian Region. *International Journal of Rural Management*, 10(2), 173–197. <https://doi.org/10.1177/0973005214546599>
- Barham, B. L., Melo, A. P., & Hertz, T. (2020). Earnings, wages, and poverty outcomes of US farm and low-skill workers. *Applied Economic Perspectives and Policy*, 42(2), 307-334. <https://doi.org/10.1002/aep.13014>
- Bayat, B. (2014). Uygulamalı sosyal bilim araştırmalarında ölçme, ölçekler ve “Likert” ölçek kurma tekniği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 1-24.
- Behera, J., Jain, A., & Sharma, R. (2024). The nexus between labour mobility and innovation: an empirical analysis. *Journal of Industrial and Business Economics*, 51(3), 551-584. <https://doi.org/10.1007/s40812-024-00305-4>
- Behera, J., Jain, A., & Sharma, R. (2024). The nexus between labour mobility and innovation: an empirical analysis. *Journal of Industrial and Business Economics*, 51(3), 551–584. <https://doi.org/10.1007/s40812-024-00305-4>
- Berber, M. (2017). İktisadi Büyüme ve Kalkınma (Vol. 6). Celebiler Matbaacılık
- Blundell, R., & Bond, S. (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. In *Journal of Econometrics* (Vol. 87).
- Bodvarsson, Ö. B., & Van Den Berg, H. (2013). The Economics of Immigration Theory and Policy Second Edition (Second Edition). Springer. <https://doi.org/DOI 10.1007/978-1-4614-2116-0>

- Boese, M., & Moran, A. (2021). The regional migration-development nexus in Australia: What migration? Whose development? *Frontiers in Sociology*, 6. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2021.602487>
- Borjas, G. J. (2003). The labor demand curve is downward sloping: Reexamining the impact of immigration on the labor market. *The quarterly journal of economics*, 118(4), 1335-1374.
- Borjas, G. J. (2014). *Immigration economics*. Harvard University Press.
- Bosworth, G., & Atterton, J. (2012). Entrepreneurial in-migration and neoendogenous rural development. *Rural Sociology*, 77(2), 254-279. <https://doi.org/10.1111/j.1549-0831.2012.00079.x>
- Bosworth, G., Annibal, I., Carroll, T., Price, L., Sellick, J., & Shepherd, J. (2016). Empowering local action through neo-endogenous development; The case of LEADER in England. *Sociologia Ruralis*, 56(3), 427-449. <https://doi.org/10.1111/soru.12089>
- Boubtane, E., Coulibaly, D., & Rault, C. (2013). Immigration, unemployment and GDP in the host country: Bootstrap panel Granger causality analysis on OECD countries. *Economic Modelling*, 33, 261–269. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2013.04.017>
- Bousmah, I., & Grenier, G. (2022). Labor shortages and immigration: The case of the Canadian agriculture sector. *Agribusiness*, 38(1), 220–235. <https://doi.org/10.1002/agr.21719>
- Bove, V., & Elia, L. (2017). Migration, diversity, and economic growth. *World Development*, 89, 227-239. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2016.08.012>
- Bozdağ, E. G., & Atan, M. (2009). Avrupa ülkelerinde göç eden Türk işçilerin iktisadi etkinliğe katkısı. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 159–180.

- Brettell, C. B., & Hollifield, J. F. (2022). *Migration Theory Talking across Disciplines: Vol. 4th Edition*.
- Brunello, G., Lodigiani, E., & Rocco, L. (2020). Does low-skilled immigration increase profits? Evidence from Italian local labour markets. *Regional Science and Urban Economics*, 85. <https://doi.org/10.1016/j.regsciurbeco.2020.103582>
- Brücker, H., & Schröder, P. J. H. (2011). Migration regulation contagion. *European Union Politics*, 12(3), 315–335. <https://doi.org/10.1177/1465116511410749>
- Buccola, S., Li, C., & Reimer, J. (2012). Minimum wages, immigration control, and agricultural labor supply. *American Journal of Agricultural Economics*, 94(2), 464–470. <https://doi.org/10.1093/ajae/aar063>
- Burnley, I. H. (2016). Developments and complementarities in international migration paradigms. *Journal of International Migration and Integration*, 17(1), 77-94. <https://doi.org/10.1007/s12134-014-0395-8>
- Canbay, Ş., & Kırca, M. (2020). Türkiye’de sanayi ve tarım sektörü faaliyetleri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiler: Kaldor büyüme yasasının analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 143-170. <http://www.itobiad.com/tr/issue/53155/663654>
- Card, D. (1990). The Impact of the Mariel Boatlift on the Miami Labor Market. *Industrial and Labor Relations Review*, 43(2), 245-257.
- Carrasco, R., Jimeno, J. F., & Ortega, A. C. (2008). The effect of immigration on the labor market performance of native-born workers: Some evidence for Spain. *Journal of Population Economics*, 21(3), 627-648. <https://doi.org/10.1007/s00148-006-0112-9>
- Castillo, V., Figal Garone, L., Maffioli, A., Rojo, S., & Stucchi, R. (2020). Knowledge Spillovers through Labour Mobility: An Employer-Employee Analysis. *Journal of Development Studies*, 56(3), 469-488. <https://doi.org/10.1080/00220388.2019.1605057>

- Castles, S. (2003). The international politics of forced migration. *Development*, 46, 11–20. <https://doi.org/10.1177/10116370030463003>
- Chandio, A. A., Alnafissa, M., Akram, W., Usman, M., & Joyo, M. A. (2023). Examining the impact of farm management practices on wheat production: Does agricultural investment matter?. *Heliyon*, 9(12).
- Chandra, R., & Sandilands, R. (2001). Does Investment Cause Growth? A test of an endogenous demand-driven theory of growth applied to India 1950-96. Conference on New and Old Growth Theory, 1-21. <https://www.researchgate.net/publication/252866017>
- Chang, H. F. (1998). Migration as international trade: the economic gains from the liberalized movement of labor. *UCLA Journal of International Law & Foreign Affairs*, 3(2), 371–414. http://scholarship.law.upenn.edu/faculty_scholarshiphttp://scholarship.law.upenn.edu/faculty_scholarship/1210
- Charlton, D., & Taylor, J. E. (2016). A declining farm workforce: analysis of panel data from rural Mexico. *American Journal of Agricultural Economics*, 98(4), 1158–1180. <https://doi.org/10.1093/ajae/aaw018>
- Chassamboulli, A., & Peri, G. (2015). The labor market effects of reducing the number of illegal immigrants. *Review of Economic Dynamics*, 18(4), 792–821. <https://doi.org/10.1016/j.red.2015.07.005>
- Chenery, H. B. (1960). Patterns of industrial growth. *The American Economic Review*, 50(4), 624–654.
- Choudhury, P., & Kim, D. Y. (2019). The ethnic migrant inventor effect: Codification and recombination of knowledge across borders. *Strategic Management Journal*, 40(2), 203–229. <https://doi.org/10.1002/smj.2977>
- Christiaensen, L., Rutledge, Z., & Taylor, J. E. (2021). The future of work in agri-food. *Food Policy*, 99, 101963. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2020.101963>

- Cloke, P. J. (1977). An index of rurality for England and Wales. *Regional studies*, 11(1), 31-46.
- Cloke, P., & Edwards, G. (1986). Rurality in England and Wales 1981: A replication of the 1971 index. *Regional Studies*, 20(4), 289-306.
- Cohen-Goldner, S., & Paserman, M. D. (2011). The dynamic impact of immigration on natives' labor market outcomes: Evidence from Israel. *European Economic Review*, 55(8), 1027-1045. <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2011.05.002>
- Collantes, F., Pinilla, V., Sáez, L. A., & Silvestre, J. (2014). Reducing depopulation in rural Spain: The impact of immigration. *Population, Space and Place*, 20(7), 606–621. <https://doi.org/10.1002/psp.1797>
- Comrey, A. L., & Lee, H. B. (1992). *A first course in factor analysis* (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Cooray, A., & Schneider, F. (2016). Does corruption promote emigration? An empirical examination. *Journal of Population Economics*, 29(1), 293-310. <https://doi.org/10.1007/s00148-015-0563-y>
- Corrado, A., de Castro, C., & Perrotta, D. (2017). Cheap food, cheap labour, high profits: agriculture and mobility in the Mediterranean. In A. Corrado, C. de Castro, & D. Perrotta (Eds.), *Migration and Agriculture*. Routledge. <https://www.routledge>.
- Coşkun, F., & Eren, B. (2024). Ölçek geliştirme süreçlerine ilişkin bir derleme çalışması. *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 466-477.
- Cremers, J. (2022). Invisible but not unlimited—migrant workers and their working and living conditions. *Transfer: European Review of Labour and Research*, 28(2), 285-289. <https://doi.org/10.1177/10242589221089819>
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2018). *Designing and conducting mixed methods research* (3rd ed.). Sage.

- Czaika, M. (2015). Migration and economic prospects. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41(1), 58–82. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2014.924848>
- Czaika, M., & de Haas, H. (2012). The Role of internal and international relative deprivation in global migration. *Oxford Development Studies*, 40(4), 423-442. <https://doi.org/10.1080/13600818.2012.728581>
- Çağlayan, S. (2006). Göç kuramları, göç ve göçmen ilişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE) Güz*, 17, 67-91.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2023). Çalışma İzin İstatistikleri. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. <https://www.csgeb.gov.tr/%C4%B1statistikler/calisma-hayati-%C4%B1statistikleri/resmi-%C4%B1statistik-programi/yabancilarin-calisma-%C4%B1zinleri/>.
- Çetiner, S. (2020). Suriye Krizi Özelinde Uluslararası Göç Sorunu, Yönetimi ve Uluslararası Göç Sorununun Ev Sahibi Ülkeye Sosyo-Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği [Doktora Tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2018). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- D'Amuri, F., Ottaviano, G. I. P., & Peri, G. (2010). The labor market impact of immigration in Western Germany in the 1990s. *European Economic Review*, 54(4), 550-570. <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2009.10.002>
- Dashti, Z. (2021). Afganistan'da Taliban'ın iktidara gelmesi ile yaşanan iç ve dış göç krizi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmalar Dergisi (ASEAD)*, 8(4), 381–403. www.asead.com

- De Dreu, C. K. W., & West, M. A. (2001). Minority dissent and team innovation: The importance of participation in decision making. *Journal of Applied Psychology*, 86(6), 1191-1201. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.86.6.1191>
- de Haas, H. (2010). The internal dynamics of migration processes: A theoretical inquiry. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(10), 1587-1617. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2010.489361>
- De Lima, P., Leach, B., Radford, D., & Arora-Jonsson, S. (2022). The well-being of international migrants in rural areas: Bridging the migration-development nexus. *Frontiers in Sociology*, 7, 870810. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2022.870810>
- Demir, O., Gültekin, G. C., & Uzundumlu, A. S. (2023). The Place and importance of agriculture in the Turkish economy. *Journal of Animal Science and Economics*, 2(2), 62–69. <https://doi.org/10.5152/JASE.2023.23009>
- Devadoss, S., & Luckstead, J. (2018). US immigration policies and dynamics of cross-border workforce in agriculture. *World Economy*, 41(9), 2389–2413. <https://doi.org/10.1111/twec.12684>
- Develi, E. S. (2017). 21. Yüzyılda göç olgusu: uluslararası göç teorilerinin ekonomi politiğı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 22, 1343–1353.
- Doğan, A. (2021). D-8 ekonomilerinde yapısal değişme. *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 24(2), 610–621.
- Doğaner Gönel, F. (2010). Kalkınma Ekonomisi (1st ed.). Efil Yayınevi.
- Doruk, Ö. T. (2019). Kaldor büyüme modelinin gelişmekte olan ülkeler için sınanması: Panel veri analizlerinden bulgular. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 20(2), 31–50.

- Dungan, P., Fang, T., & Gunderson, M. (2013). macroeconomic impacts of canadian immigration: Results from a macro model. *British Journal of Industrial Relations*, 51(1), 174-195. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8543.2012.00905.x>
- Dunn, K. (2010). Embodied transnationalism: Bodies in transnational spaces. *In Population, Space and Place*, 16(1), 1-9. <https://doi.org/10.1002/psp.593>
- Dustmann, C., Schönberg, U., & Stuhler, J. (2016). Labor supply shocks, native wages, and the adjustment of local employment. *The Quarterly Journal of Economics*, 132(1), 435-483.
- Edo, A. (2019). The impact of immigration on the labor market. *Journal of Economic Surveys*, 33(3), 922-948. <https://doi.org/10.1111/joes.12300>
- Edo, A. (2020). The impact of immigration on wage dynamics: evidence from the Algerian independence war. *Journal of the European Economic Association*, 18(6), 3210–3260.
- Ela Özcan, D. (2017). Çağdaş göç teorileri üzerine bir değerlendirme. *İş ve Hayat*, 2(4), 183–215.
- Ely, R. J., & Thomas, D. A. (2001). Cultural diversity at work: The effects of diversity perspectives on work group processes and outcomes. *Administrative science quarterly*, 46(2), 229-273. <https://doi.org/10.2307/2667087>
- Erden, C., & Turan Koyuncu, F. (2014). Kalkınma ve çevresel sağlık riskleri: Türkiye için ekonometrik bir analiz. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 9-23. <http://iibfdergi.aksaray.edu.tr>
- Erkan, H. S. (2021). Suriyeli göçmenlerin Türkiye’yi tercihi üzerinden göç teorilerine yeniden bakış. *Ortadoğu Etütleri*, 13(3), 421-445. <https://doi.org/10.47932/ortetut.954183>

- Esparcia, J. (2014). Innovation and networks in rural areas. An analysis from European innovative projects. *Journal of Rural Studies*, 34, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2013.12.004>
- Fan, M., Gabbard, S., Alves Pena, A., & Perloff, J. M. (2014). Why do fewer agricultural workers migrate now? *American Journal of Agricultural Economics*, 97(3), 665-679. <https://doi.org/10.1093/ajae/aau115>
- Fang, T., Zhang, T., & Hartley, J. (2023). Examining determinants of employers' attitudes toward hiring immigrant workers: Evidence from an employer survey. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 1-16.
- Fei, J. C. H., & Ranis, G. (1961). Unlimited supply of labour and the concept of balanced growth. *The Pakistan Development Review*, 1(3), 29-58.
- Findlay, A. M., Short, D., & Stockdale, A. (2000). The labour-market impact of migration to rural areas. *Applied Geography*, 20(4), 333-348. [https://doi.org/10.1016/S0143-6228\(00\)00012-6](https://doi.org/10.1016/S0143-6228(00)00012-6)
- Findlay, A., & McCollum, D. (2013). Recruitment and employment regimes: Migrant labour channels in the UK's rural agribusiness sector, from accession to recession. *Journal of Rural Studies*, 30, 10-19. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2012.11.006>
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). (2025a). Makro-economic Indicators. <https://www.fao.org/faostat/en/#data>. Erişim Tarihi: 05.02.2025
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). (2025c). Population and Employment. <https://www.fao.org/faostat/en/#data>. Erişim Tarihi: 05.02.2025
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). (2025b). Land statistics 2001-2023. Global, regional and country trends. <https://www.fao.org/statistics/highlights-archive/highlights-detail/land-statistics-2001-2023.-global--regional-and-country>

trends/en#:~:text=Main%20findings%3A,covered%203%20200%20million%20ha.

- Frouws, J. (1998). The contested redefinition of the countryside. An analysis of rural discourses in The Netherlands. *Sociologia Ruralis*, 38(1), 54-68. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00063>
- Gaberli, Ü. (2022). Ekonomik yapısal değişim kavramı üzerine bir inceleme. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 1, 55-64. http://www.tek.org.tr/Oduller/Doktora_Tezi_Odulleri/2018
- Galdeano-Gómez, E., Aznar-Sánchez, J. A., & Pérez-Mesa, J. C. (2011). The complexity of theories on rural development in europe: An analysis of the paradigmatic case of Almería (South-east Spain). *Sociologia Ruralis*, 51(1), 54-78. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2010.00524.x>
- Garnero, A., Kampelmann, S., & Rycx, F. (2014). The heterogeneous effects of workforce diversity on productivity, wages, and profits. *Industrial Relations*, 53(3), 430-477. <https://doi.org/10.1111/irel.12064>
- Georgios, C., Nikolaos, N., & Michalis, P. (2021). Neo-Endogenous rural development: A path toward reviving rural europe. *Rural Sociology*, 86(4), 911-937. <https://doi.org/10.1111/ruso.12380>
- Gkartzios, M., & Lowe, P. (2019). Revisiting neo-endogenous rural development. In *The Routledge Companion to Rural Planning*, 159-169. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315102375-17>
- Gkartzios, M., & Scott, M. (2014). Placing housing in rural development: Exogenous, endogenous and neo-endogenous approaches. *Sociologia Ruralis*, 54(3), 241-265. <https://doi.org/10.1111/soru.12030>
- González, L., & Ortega, F. (2011). How do very open economies adjust to large immigration flows? Evidence from Spanish regions. *Labour Economics*, 18(1), 57-70. <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2010.06.001>

- Goodwin, L. D. (1999). The role of factor analysis in the estimation of construct validity. *Measurement in physical education and exercise science*, 3(2), 85-100.
- Górny, A., & Kaczmarczyk, P. (2018). A known but uncertain path: The role of foreign labour in Polish agriculture. *Journal of Rural Studies*, 64, 177–188. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2017.12.015>
- Greene, J. C., Caracelli, V. J., & Graham, W. F. (1989). Toward a conceptual framework for mixed-method evaluation designs. *Educational evaluation and policy analysis*, 11(3), 255-274.
- Greenwood, M. J. (2019). The migration legacy of E. G. Ravenstein. *Migration Studies*, 7(2), 269–278. <https://doi.org/10.1093/migration/mny043>
- Gupta, R. (2022). Identification of suitable rural development indicators. *Interdisciplinary International Journal*, 19, 11-22.
- Güllüþınar, F. (2012). Göç olgusunun ekonomi-politiği ve uluslararası göç kurumları üzerine bir değerlendirme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 53–85.
- Günay, Ü., Çay, T., & Dursun, Ş. (2022). Kırsal kalkınma politikalarına ve çevresel etkilerine genel bir bakış. *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, 5(1), 1-10.
- Gürçan, E. C. (2021). Dünya sistemleri analizi üzerinden küresel mülteci krizini anlamlandırmak: Suriye ve Afganistan örnekleri. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 3(7), 1587–1614. <https://doi.org/10.47994/usbad.995723>.
- Haas, A., Lucht, M., & Schanne, N. (2013). Why to employ both migrants and natives? A study on task-specific substitutability. *Journal for Labour Market Research*, 46(3), 201–214. <https://doi.org/10.1007/s12651-013-0145-y>
- Hagen-Zanker, J. (2008). Why do people migrate? A review of the theoretical literature (WP002). <http://ssrn.com/abstract=1105657> Electronic copy available at: <https://ssrn.com/abstract=1105657>

- Hammer, J., & Pivo, G. (2017). The triple bottom line and sustainable economic development theory and practice. *Economic Development Quarterly*, 31(1), 25-36. <https://doi.org/10.1177/0891242416674808>
- Harris, J. R., & Todaro, M. P. (1970). Migration, unemployment and development: A two-sector analysis. *The American Economic Review*, 60(1), 126-142.
- Helms, B., & Leblang, D. (2019). Global Migration: Causes and Consequences. In Oxford Research Encyclopedia of Politics. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.631>
- Herman, E. (2024). sustainable agriculture and its impact on the rural development in EU countries: A multivariate analysis. *Land*, 13(7), 1–26. <https://doi.org/10.3390/land13070947>.
- Hinkin, T. R. 2005. "Scale development principles and practices", Research in organizations: Foundations and methods of inquiry, 1, 161–179.
- Hofhuis, J., van der Zee, K. I., & Otten, S. (2015). Measuring employee perception on the effects of cultural diversity at work: Development of the benefits and threats of diversity scale. *Quality & Quantity*, 49(1), 177-201.
- Hoggart, K., & Mendoza, C. (1999). African immigrant workers in Spanish agriculture. *Sociologia Ruralis*, 39(4), 538-562. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00123>
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: conventional criteria versus new alternatives. *Struct Equ Modeling*, 6(1), 1-55.
- Hunt, J. (1992). The impact of the 1962 repatriates from Algeria on the French labor market. *Ilr Review*, 45(3), 556-572.
- Hunter, L. M., Luna, J. K., & Norton, R. M. (2015). environmental dimensions of migration. *Annual Review of Sociology*, 41, 377-397. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-073014-112223>

- Hurley, A. E., Scandura, T. A., Schriesheim, C. A., Brannick, M. T., Seers, A., Vandenberg, R. J., & Williams, L. J. (1997). Exploratory and confirmatory factor analysis: Guidelines, issues, and alternatives. *Journal of organizational behavior*, 667-683.
- İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı. (2025). Düzensiz Göç. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı.
- İlhan, M., & Çetin, B. (2014). LISREL ve AMOS programları kullanılarak gerçekleştirilen yapısal eşitlik modeli (yem) analizlerine ilişkin sonuçların karşılaştırılması. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 5(2), 26-42.
- İnce, C. (2019). Göç kuramları ve Suriye göçü üzerine bir değerlendirme. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*.
<https://doi.org/10.26466/opus.546737>
- İncekara, A., & Gürbüz, A. (2023). Türkiye ekonomisinde yapısal dönüşüm: Üç sektör teorisi çerçevesinde bir analiz. *İçinde Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye Ekonomisi*, 1–21. İstanbul University Press.
<https://doi.org/10.26650/b/ss10.2023.016.01>
- İşcan, İ. H., & Çakır, M. (2019). Türkiye'deki sığınmacı ve mültecilerin Türk işgücü piyasasına etkisi: Bir saha araştırması. *Sosyal ve Politika Araştırmaları Dergisi*, 43, 177–236. <https://orcid.org/0000-0001-9122-6942>
- Jennissen, R. (2007). Causality chains in the international migration systems approach. *Population Research and Policy Review*, 26(4), 411–436.
<https://doi.org/10.1007/s11113-007-9039-4>
- Jorgenson, D. W. (1967). Surplus Agricultural Labour and the Development of a Dual Economy. *Oxford Economic Papers*, 19(3), 288-312.
<https://www.jstor.org/stable/2662328>

- Jules, T. D. (2017). The regional politics of scale: Revisiting the functional aspects of the labour market dualism. *Round Table*, 106(1), 79-92. <https://doi.org/10.1080/00358533.2015.1126965>
- Kalantaryan, S., Scipioni, M., Natale, F., & Alessandrini, A. (2021). Immigration and integration in rural areas and the agricultural sector: An EU perspective. *Journal of Rural Studies*, 88, 462–472. <https://doi.org/10.1016/J.JRURSTUD.2021.04.017>
- Kaldor, N. (1957). A model of economic growth. *The Economic Journal*, 67(268), 591-624. <https://about.jstor.org/terms>
- Kaldor, N. (1968). Productivity and growth in manufacturing industry: A reply. *Economica*, 35(140), 385-391.
- Kandilige, L., & Yaro, J. A. (2024). Returns from the South: Effects of return migration of Ghanaian migrants from China on livelihoods and wealth inequalities in Ghana. *International Migration*, 62(1), 6–22. <https://doi.org/10.1111/imig.13192>
- Kaplan, M., & Taşdemir, M. (2008). Gelişmekte Olan Ülkelerin Özellikleri. İçinde S. Taban & M. Kar (Eds.), *Kalkınma Ekonomisi, Seçme Konular*, 1-430. Ekin Yayınevi.
- Kapur, D. (2014). Political effects of international migration. *Annual Review of Political Science*, 17, 479–502. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-043010-095807>
- Karagöz, Y. (2021). *SPSS-AMOS-META uygulamalı nicel-nitel-karma bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Karakaya, C., & Karakaya, E. N. (2021). Türkiye'nin göz ardı edilen göçmenleri: Afganlar. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (Uksad)*. <https://doi.org/10.46442/intjcss.887777>

- Kasap, A. (2025). The The Economic Determinants of Agricultural Value Added: A Panel Data Analysis on E7 Countries. *Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology*, 13(3), 601-610.
- Kasimis, C. (2008). Survival and expansion: migrants in Greek rural regions. *Population, Space and Place*, 14(6), 511-524.
- Kasimis, C., Papadopoulos, A. G., & Pappas, C. (2010). Gaining from rural migrants: Migrant employment strategies and socioeconomic implications for rural labour markets. *Sociologia Ruralis*, 50(3), 258-276. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2010.00515.x>
- Kaynak, M. (2014). Kalkınma İktisadı (5th ed.). Gazi Kitapevi.
- King, R., Lulle, A., & Melossi, E. (2021). New perspectives on the agriculture–migration nexus. *Journal of Rural Studies*, 85, 52–58. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2021.05.004>
- King, R., Mata-Codesal, D., & Vullnetari, J. (2013). Migration, development, gender and the ‘Black Box’ of remittances: comparative findings from Albania and Ecuador. *Comparative Migration Studies*, 1(1), 69–96. <https://doi.org/10.5117/CMS2013.1.KING>
- Klocker, N., Dun, O., Head, L., & Gopal, A. (2020). Exploring migrants’ knowledge and skill in seasonal farm work: more than labouring bodies. *Agriculture and Human Values*, 37(2), 463-478.
- Koçak, A., & Kaygısız Durgun, A. (2023). Cumhuriyet’ten bugüne Türkiye’nin göç politikaları: Göç yönetimindeki ulusal ve uluslararası aktörler. *Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi (SOSGÜZ)*, 5(13), 253–273.
- Kuznets, S. (1973). Modern economic growth: Findings and reflections. *The American Economic Review*, 63(3), 247-258.
- Küçük, M. (2025). Türkiye’de dijital liderliği anlama kapsamında ölçek geliştirme çalışması ve dijital liderlik ile sürdürülebilir çalışan performansı ilişkisinde

dijital kültürün aracılık rolü. *Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Doktora Tezi, Gümüşhane.*

- Lafortune, J., Tessada, J., & González-Velosa, C. (2015). More hands, more power? Estimating the impact of immigration on output and technology choices using early 20th century US agriculture. *Journal of International Economics*, 97(2), 339–358. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2015.07.008>
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3, 47–57.
- Lee, N. (2015). Migrant and ethnic diversity, cities and innovation. *Journal of Economic Geography*, 15(4), 769–796. <https://doi.org/10.2307/26159673>
- Lewis, W. A. (1954). Economic Development with Unlimited Supplies of Labour. 1-30.
- Li, Y. (2011). Urban-rural interaction in China: Historic scenario and assessment. *China Agricultural Economic Review*, 3(3), 335-349. <https://doi.org/10.1108/17561371111165770>
- Li, Y., Long, H., & Liu, Y. (2015). Spatio-temporal pattern of China's rural development: A rurality index perspective. *Journal of Rural Studies*, 38, 12-26. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2015.01.004>
- Li, Y., Westlund, H., & Liu, Y. (2019). Why some rural areas decline while some others not: An overview of rural evolution in the world. *Journal of Rural Studies*, 68, 135–143. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2019.03.003>
- Libanio, G., & Moro, S. (2006). Manufacturing Industry and Economic Growth in Latin America: A Kaldorian approach. Second Annual Conference for Development and Change .
- Liu, D., Li, F., Qiu, M., Zhang, Y., Zhao, X., & He, J. (2024). An integrated framework for measuring sustainable rural development towards the SDGs. *Land Use Policy*, 147. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2024.107339>

- Liu, X., Gao, L., Lu, J., & Wei, Y. (2015). The role of highly skilled migrants in the process of inter-firm knowledge transfer across borders. *Journal of World Business*, 50(1), 56-68. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2014.01.006>
- Llull, J. (2018). Immigration, wages, and education: A labour market equilibrium structural model. *The Review of Economic Studies*, 85(3), 1852-1896.
- López-i-Gelats, F., Tàbara, J. D., & Bartolomé, J. (2009). The rural in dispute: Discourses of rurality in the Pyrenees. *Geoforum*, 40(4), 602-612. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2009.04.008>
- Lowe, P., Phillipson, J., Proctor, A., & Gkartzios, M. (2019). Expertise in rural development: A conceptual and empirical analysis. *World Development*, 116, 28–37. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2018.12.005>
- Lowe, P., Ray, C., Ward, N., Wood, D., & Woodward, R. (1998). Participation in rural development: A review of European experience. *CRE Research Reports*.
- Luo, T., Kostandini, G., & Jordan, J. L. (2022). Stringent immigration enforcement and the farm sector: Evidence from E-Verify adoption across states. *Applied Economic Perspectives and Policy*. <https://doi.org/10.1002/aepp.13269>
- Mabogunje, A. L. (1970). Systems Approach to a Theory of Rural-Urban Migration. *Geographical Analysis*, 2(1), 1-18. <https://doi.org/10.1111/j.1538-4632.1970.tb00140.x>
- Malchow-Møller, N., Munch, J. R., & Skaksen, J. R. (2012). Do immigrants affect firm-specific wages? *Scandinavian Journal of Economics*, 114(4), 1267–1295. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9442.2012.01720.x>
- Malchow-Møller, N., Munch, J. R., Seidelin, C. A., & Skaksen, J. R. (2013). Immigrant workers and farm performance: Evidence from matched employer-employee data. *American Journal of Agricultural Economics*, 95(4), 819–841. <https://doi.org/10.1093/ajae/aat010>

- Manacorda, M., Manning, A., & Wadsworth, J. (2012). The impact of immigration on the structure of wages: Theory and evidence from Britain. *Journal of the European Economic Association*, 10(1), 120–151. <https://doi.org/10.1111/j.1542-4774.2011.01049.x>
- Maré, D. C., Fabling, R., & Stillman, S. (2014). Innovation and the local workforce. *Papers in Regional Science*, 93(1), 183–201. <https://doi.org/10.1111/j.1435-5957.2012.00479.x>
- Marjanović, V. (2015). Structural changes and structural transformation in a modern development economy. *Economic Themes*, 53(1), 63–82. <https://doi.org/10.1515/ethemes-2015-0005>
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E. (1993). Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431–466. <https://about.jstor.org/terms>
- Mayda, A. M. (2010). International migration: A panel data analysis of the determinants of bilateral flows. *Journal of Population Economics*, 23(4), 1249–1274. <https://doi.org/10.1007/s00148-009-0251-x>
- McArthur, J. W., & McCord, G. C. (2017). Fertilizing growth: Agricultural inputs and their effects in economic development. *Journal of development economics*, 127, 133–152.
- McGuirk, H., & Jordan, D. (2012). Local labour market diversity and business innovation: Evidence from Irish manufacturing businesses. *European Planning Studies*, 20(12), 1945–1960. <https://doi.org/10.1080/09654313.2012.722918>
- McMillan, C. (2024). Connecting the dots: Using social network analysis to disentangle the factors driving international migration. *International Migration*. <https://doi.org/10.1111/imig.13234>
- Mercan, M., & Kızılkaya, O. (2014). Türkiye’de sanayi sektörü ekonomik büyüme ve verimlilik ilişkisinin Kaldor yasaları çerçevesinde sınanması: Ekonometrik bir

- analiz. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, 36(1), 137-160.
<https://doi.org/10.14780/iibdergi.201417541>
- Migration Data Portal, (2024a). International migration flows.
<https://www.migrationdataportal.org/themes/international-migration-flows>.
 Erişim Tarihi: 05.01.2025
- Migration Data Portal, (2024b). Labour migration.
<https://www.migrationdataportal.org/themes/labour-migration-statistics>.
 Erişim Tarihi: 05.01.2025.
- Migueluez, E., & Noumedem Temgoua, C. (2020). Inventor migration and knowledge flows: A two-way communication channel? *Research Policy*, 49(9).
<https://doi.org/10.1016/j.respol.2019.103914>
- Mikos, P. (2001). The European commission perspective on rural development: Integrating new trends into multi-sectoral approaches. *Development Policy Review*, 19(4), 545-552. <https://doi.org/10.1111/1467-7679.00151>
- Mitaritonna, C., Orefice, G., & Peri, G. (2017). Immigrants and firms' outcomes: Evidence from France. *European Economic Review*, 96, 62–82.
<https://doi.org/10.1016/j.eurocorev.2017.05.001>
- Morozova, I. A., Akimova, O. E., & Khryseva, A. A. (2023). Analysis of Existing Systems of Indicators Used to Assess the Potential of Economic Growth of Rural Areas in the World Practice. In E. N. Makarenko, E. N. Tishchenko, & N. G. Vovchenko (Eds.), *Technological Trends in the AI Economy* (pp. 71–80).
- Morse, J. M. (2003). Principles of mixed methods and multimethod research design. In A. Tashakkori & C. Teddlie (Eds.), *Handbook of mixed methods in social & behavioral research* (pp. 189-208). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Nickell, S. (1981). Biases in Dynamic Models with Fixed Effects. *Econometrica*, 49(6), 1417–1426.

- Nurkse, R. (1952). Some international aspects of the problem of economic development. *The American economic review*, 42(2), 571-583.
- Nurkse, R. (1954). International investment to-day in the light of nineteenth-century experience. *The Economic Journal*, 64(256), 744-758.
- Odabaşı, S., & Karaman, N. (2023). Türkiye’den yurtdışına göçün sosyo-ekonomik nedenleri. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 75-90. <https://doi.org/10.52122/nisantasisbd.1090893>
- OECD. (1994). Tourism Strategies And Rural Development. 1-94.
- Olmedo, L., & O’Shaughnessy, M. (2023). a substantive view of social enterprises as Neo-endogenous rural development actors. *Voluntas*, 34(2), 209-221. <https://doi.org/10.1007/s11266-021-00442-7>
- Ortega, F., & Peri, G. (2013). The effect of income and immigration policies on international migration. *Migration Studies*, 1(1), 47-74. <https://doi.org/10.1093/migration/mns004>
- Ottaviano, G. I. P., & Peri, G. (2006). The economic value of cultural diversity: Evidence from US cities. *Journal of Economic Geography*, 6(1), 9-44. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbi002>
- Ottaviano, G. I. P., & Peri, G. (2012). Rethinking the effect of immigration on wages. *Journal of the European Economic Association*, 10(1), 152-197. <https://doi.org/10.1111/j.1542-4774.2011.01052.x>
- Ozgen, C. (2021). The economics of diversity: Innovation, productivity and the labour market. *Journal of Economic Surveys*, 35(4), 1168-1216. <https://doi.org/10.1111/joes.12433>
- Ozgen, C., Nijkamp, P., & Poot, J. (2013). Measuring Cultural Diversity and its Impact on Innovation: Longitudinal Evidence from Dutch Firms.

- Ozgen, C., Peters, C., Niebuhr, A., Nijkamp, P., & Poot, J. (2014). Does cultural diversity of migrant employees affect innovation?. *International Migration Review*, 48, S377-S416. <https://doi.org/10.1111/imre.12138>
- Örmeci Güney, G., & Cengiz, S. (2023). Göç, göçmen politikaları ve Türkiye’de iş gücü piyasalarında prekaryalaşma. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 8(20), 236–246. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1219544>
- Özbek, S. (2021). G-7 Ülkelerinde inovasyon ve göç ilişkisi. *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 59–70.
- Özden, F. (2019). Kırsal kalkınmaya etki eden başlıca sosyo-ekonomik ve mekansal faktörlerin analizi ve uygun kırsal kalkınma seçeneklerinin belirlenmesi üzerine bir araştırma. *Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir*.
- Özkan, Ö., & Kaya, Ş. Ş. (2015). Bilimsel makalede “sınırlılıklar” neden ve nasıl yazılır. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 14(6), 496-505.
- Paserman, M. D. (2013). Do high-skill immigrants raise productivity? Evidence from Israeli manufacturing firms, 1990-1999. *IZA Journal of Migration*, 2(1), 6.
- Peri, G. (2012). The effect of immigration on productivity: Evidence from US states. *Review of Economics and Statistics*, 94(1), 348-358. <http://www.nber.org/papers/w15507>
- Petersen, W. (1958). A General Typology of Migration. *American Sociological Review*, 23(3), 256-266. <https://www.jstor.org/stable/2089239>
- Pholphirul, P., & Kamlai, J. (2014). How Much Do Low-skilled Immigrants Contribute to the Thai Economy?: Analysis of Three Methodologies. *In Asian and Pacific Migration Journal*, 23 (1).
- Pinate, A. C., Faggian, A., Di Berardino, C., & Castaldi, C. (2023). The heterogenous relationship between migration and innovation: Evidence from Italy. *Industry*

- and *Innovation*, 30(3), 336–360.
<https://doi.org/10.1080/13662716.2022.2138279>
- Prieto-Lara, E., & Ocaña-Riola, R. (2010). Updating rurality index for small areas in Spain. *Social Indicators Research*, 95(2), 267-280.
<https://doi.org/10.1007/s11205-009-9459-0>
- Rambe, P., & Khaola, P. (2022). The impact of innovation on agribusiness competitiveness: the mediating role of technology transfer and productivity. *European Journal of Innovation Management*, 25(3), 741-773.
- Ranis, G., & Fei, J. C. H. (1961). A Theory of economic development. *American Economic Association*, 51(4), 533-565.
- Rauhut, D. (2010). Adam Smith on migration. *Migration Letters*, 7(1), 105-113.
www.migrationletters.com
- Ravenstein, E. G. (1885). The laws of migration. *Journal of the Statistical Society of London*, 48(2), 167-235.
- Ravenstein, E. G. (1889). The laws of migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, 52(2), 241–301.
- Richards, T. J. (2018). Immigration reform and farm labor markets. *American Journal of Agricultural Economics*, 100(4), 1050–1071.
<https://doi.org/10.1093/ajae/aay027>
- Roberson, Q. M. (2019). Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior Diversity in the Workplace: A Review, Synthesis, and Future Research Agenda. *Annu. Rev. Organ. Psychol. Organ. Behav*, 6(8), 69-88. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych>
- Robinson, R. (2005). Beyond The State-Bounded Immigrant Incorporation Regime. The North-South Institute.

- Roodman, D. (2009). How to do xtabond2: An introduction to difference and system GMM in Stata. *The stata journal*, 9(1), 86-136.
- Rostow, W. W. (1959). The Stages of Economic Growth. New Series, 12(1), 1–16. <https://about.jstor.org/terms>
- Rostow, W. W. (1960). ‘Take-Off’ into Economic Growth. *Challenge*, 8(8), 29-37.
- Roy, R., Shivamurthy, M., & Radhakrishna, R. B. (2013). Impact of value addition training on participants of farmers training institutes. *World Applied Sciences Journal*, 22(10), 1401-1411.
- Rudolph, C. (2003). Security and the Political Economy of International Migration. In *American Political Science Review* 97(4), 603-620. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/S000305540300090X>
- Rusdiyana, E., Sutrisno, E., & Harsono, I. (2024). A Bibliometric Review of Sustainable Agriculture in Rural Development. In *West Science Interdisciplinary Studies*, 2(3).
- Rye, J. F., & Scott, S. (2018). international labour migration and food production in rural europe: A review of the evidence. *Sociologia Ruralis*, 58(4), 928-952. <https://doi.org/10.1111/soru.12208>
- Rye, J. F., & Slettebak, M. H. (2020). The new geography of labour migration: EU11 migrants in rural Norway. *Journal of Rural Studies*, 75, 125-131. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2020.01.014>
- Sabrina Mohd Palel, N., Ismail, R., & Hair Awang, A. (2016). The impacts of foreign labour entry on the labour productivity in the Malaysian manufacturing sector. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 37(3), 29-56. <https://www.researchgate.net/publication/316504392>
- Salazar-Pastrana, A., Castillo-Burguete, M.-T., Paredes-Chi, A., & Dickinson, F. (2016). A effects of immigration on women’s education. “Here they wake you

- up to a different way of thinking". *Journal of Behavior, Health & Social Issues*, 8(1), 26-34. <https://doi.org/10.1016/j.jbhshi.2016.10.002>
- Sandumini, R., Kariyawasam, C., Sansika, N., Bandara, T., Wisenthige, K., & Jayathilaka, R. (2024). Cultivating prosperity: assessing the effects of fertiliser consumption, employment in agriculture, foreign direct investment, and exchange rates on value-added agriculture in SAARC nations. *Journal of Social and Economic Development*, 1-18.
- Sansika, N., Sandumini, R., Kariyawasam, C., Bandara, T., Wisenthige, K., & Jayathilaka, R. (2023). Impact of economic globalisation on value-added agriculture, globally. *PLoS One*, 18(7), e0289128.
- Saxena, A. (2014). Workforce Diversity: A Key to Improve Productivity. *Procedia Economics and Finance*, 11, 76-85. [https://doi.org/10.1016/s2212-5671\(14\)00178-6](https://doi.org/10.1016/s2212-5671(14)00178-6)
- Schwab, D. P. (1980). Construct Validity in Organizational Behavior, Cummings, L.L. and Staw, B.W. (Eds.). *Research in Organizational Behavior*, JAI Press. Greenwich CT
- Scott, S. (2013). Labour, migration and the spatial fix: Evidence from the UK food industry. *Antipode*, 45(5), 1090-1109. <https://doi.org/10.1111/anti.12023>
- Shucksmith, M. (2000). Endogenous development, social capital and social inclusion: Perspectives from LEADER in the UK. *Sociologia Ruralis*, 40(2), 208–218. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00143>
- Simpson, N. (2017). Demographic and economic determinants of migration. *IZA World of Labor*. <https://doi.org/10.15185/izawol.373>
- Sinha, J. K. (2019). Influence of technologies on the growth rate of GDP from agriculture: A case study of sustaining economic growth of the agriculture sector in Bihar. *Statistical Journal of the IAOS*, 35(2), 277-287.

- Sipahi B, Yurtkoru ES, Cinko M. Sosyal bilimlerde SPSS ile veri analizi. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş; 2008.
- Smith, D. J., Ifft, J., & Kim, E. (2022). Minimum wage increases and agricultural employment of locals and guest workers. *Journal of the Agricultural and Applied Economics Association*, 1(3), 200-221. <https://doi.org/10.1002/jaa2.27>
- Stark, O. (1991). The Migration of Labor.
- Stark, O., & Bloom, D. E. (1985). The new economics of labor migration. *The American Economic Review*, 75 (2), 173-178
- Stouffer, S. A. (1940). Intervening opportunities: A theory relating mobility and distance. *American Sociological Review*, 5(6), 845-867.
- Strzelecki, P., Growiec, J., & Wyszynski, R. (2022). The contribution of immigration from Ukraine to economic growth in Poland. *Review of World Economics*, 158(2), 365-399.
- Strzelecki, P., Growiec, J., & Wyszynski, R. (2022). The contribution of immigration from Ukraine to economic growth in Poland. *Review of World Economics*, 158(2), 365–399. <https://doi.org/10.1007/s10290-021-00437-y>
- Svatoš, M., Smutka, L., & Selby, R. (2014). Capital stock value development in relation to the new EU countries' agricultural sector development. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 62(6), 1437-1450.
- Şahin, L., & Şen, A. (2020). Uluslararası işgücü göçmenlerinin ekonomik etkileri: İşsizlik, vergi gelirleri, verimlilik. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 19(4), 375–394. <https://doi.org/10.35408/comuybd.740109>
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics*. 6. Baskı. Boston, MA: Pearson.
- Taban, S., & Kar, M. (2014). Kalkınma Ekonomisi (Ekin Yayınevi).

- Tacoli, C. (2009). Crisis or adaptation? Migration and climate change in a context of high mobility. *Environment and Urbanization*, 21(2), 513-525. <https://doi.org/10.1177/0956247809342182>
- Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü (TAGEM). (2021). Tagem, 2021. <https://www.tarimorman.gov.tr/TAGEM/Belgeler/yayin/TARIMSAL%20DI%C5%9E%20T%C4%B0CARET%20SPB%202021-2025.pdf>.
- Tavşancıl, E. (2018). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Taylor, J. E. (2010). Agricultural labor and migration policy. *Annual Review of Resource Economics*, 2, 369–393. <https://doi.org/10.1146/annurev-resource-040709-135048>
- Taylor, J. E., & Martin, P. L. (1997). The immigrant subsidy in US agriculture: Farm employment, poverty, and welfare. *Population and Development Review*, 23(4), 855-874.
- Taylor, J. E., Charlton, D., & Yuñez-Naude, A. (2012). The end of farm labor abundance. *Applied Economic Perspectives and Policy*, 34(4), 587-598. <https://doi.org/10.1093/aep/pps036>
- Tıraş, H. H. (2024). Tarım üretiminde önde gelen ülkelerde tarımsal gübre ve ilaç kullanımının tarımsal GSYİH'ye etkisi; panel veri analizi araştırması. *Business & Management Studies: An International Journal*, 12(1), 132-147.
- Todaro, M. P. (1969). A model of labor migration and urban unemployment in less developed countries. *The American economic review*, 59(1), 138-148.
- Todaro, M. P., & Smith, S. C. (2012). *Economic Development* (11th ed.).
- Toksöz, G. (2006). Uluslararası emek göçü. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Toraman, S. (2021). Karma yöntemler araştırması: Kısa tarihi, tanımı, bakış açıları ve temel kavramlar. *Nitel Sosyal Bilimler*, 3(1), 1-29.

- Tudor, V. C., Stoicea, P., Chiurciu, I. A., Soare, E., Iorga, A. M., Dinu, T. A., ... & Dumitru, E. A. (2023). The use of fertilizers and pesticides in wheat production in the main European Countries. *Sustainability*, 15(4), 3038.
- Tuncer, R. Z. (2024). Sosyal Bilimlerde Toplumsal Kanaat, Eğilim ve Beklentiyi Çözümleyici Bir Teknik Olarak Ölçek Geliştirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(2), 646-675.
- Turhan, Y. (2020). Kalkınma kavramının tarihsel süreci ve etimolojik analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 29, 149-164. <https://orcid.org/0000-0001-7641-9885>
- Urbański, M. (2022). Comparing push and pull factors affecting migration. *Economies*, 10(1), 1-15. <https://doi.org/10.3390/economies10010021>
- Urrutia, J. D., Mercado, J., Ebue, K. E. E., Raymundo, F. S., & Nobles, B. G. (2018). Analysis of Factors Influencing Agricultural Productivity in the Philippines. *Indian Journal of Science and Technology*, 11(20), 1-10.
- Van Der Ploeg, J. D., Renting, H., Brunori, G., Knickel, K., Mannion, J., Marsden, T., De Roest, K., Sevilla-Guzmán, E., & Ventura, F. (2000). Rural development: From practices and policies towards theory. *Sociologia Ruralis*, 40(4), 391-408. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00156>
- Vandenbelt, K. (2020). A Call for a unified theoretical approach to the study of migration. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 17(68), 129-143. <https://doi.org/10.2307/26980740>
- Vander Donckt, M., Chan, P., & Silvestrini, A. (2021). A new global database on agriculture investment and capital stock. *Food Policy*, 100, 101961.
- Vermeire, B., Gellynck, X., De Steur, H., & Viaene, J. (2008, July). The role of social capital assets in reconciling endogenous and exogenous drivers of rural renewal. In *8th European IFSA Symposium* (Vol. 6, No. 10), 845–856.

- Vollmer, R. (2023). 'For a better life'? The role of networks in social (im)mobility after return to Albania. *Central and Eastern European Migration Review*, 12(2), 99–115. <https://doi.org/10.54667/ceemr.2023.06>
- Waldorf, B. S. (2006). A continuous multi-dimensional measure of rurality: Moving beyond threshold measures. <http://ageconsearch.umn.edu>
- Ward, N., & Brown, D. L. (2009). Placing the rural in regional development. *Regional Studies*, 43(10), 1237–1244. <https://doi.org/10.1080/00343400903234696>
- Wei, X., Guan, Z., Önel, G., & Roka, F. (2016). Imperfect Substitution between Immigrant and Native Farm Workers in the United States. AgEcon Search. <http://ageconsearch.umn.edu>
- Weller, S. A. (2015). Accounting for Skill Shortages? Migration and the Australian Labour Market. *Population, Space and Place*, 23(2). <https://doi.org/10.1002/psp.1997>
- Williams, A. M. (2007a). International labour migration and tacit knowledge transactions: A multi-level perspective. *Global Networks*, 7(1), 29-50. <https://doi.org/10.1111/j.1471-0374.2006.00155.x>
- Williams, A. M. (2007b). Listen to me, learn with me: International migration and knowledge transfer. *British Journal of Industrial Relations*, 45(2), 361-382. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8543.2007.00618.x>
- Windmeijer, F. (2005). A finite sample correction for the variance of linear efficient two-step GMM estimators. *Journal of econometrics*, 126(1), 25-51.
- World Bank. (2025a). Fertilizer consumption (kilograms per hectare of arable land). <https://data.worldbank.org/indicator/AG.CON.FERT.ZS>. Erişim Tarihi: 05.012.2024.
- World Bank. (2025b). Agriculture, forestry, and fishing, value added (constant 2015 US\$). <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.KD>. Erişim Tarihi: 05.01.2025.

- World Bank. (2025c). Databank. <https://databank.worldbank.org/metadataglossary/world-development-indicators/series/AG.LND.ARBL.HA>. Erişim Tarihi: 10.10.2025
- Wu, X. D., Guo, J. L., Han, M. Y., & Chen, G. Q. (2018). An overview of arable land use for the world economy: From source to sink via the global supply chain. *Land Use Policy*, 76, 201-214.
- Yadav, S., & Lenka, U. (2020). Workforce diversity: from a literature review to future research agenda. *Journal of Indian Business Research*, 12(4), 577-603. <https://doi.org/10.1108/JIBR-08-2019-0243>
- Yakışık, H., & Fikirli, Ö. (2015). Yapısal dönüşüm ve dönüşümün yapısı: Türkiye Örneği. *RTEÜ Journal of Social Sciences*, 2, 112-128.
- Yaman, A. (2016). Suriyeli sosyal sermayenin inşası ve yeniden üretim sürecinin sivil toplum ve ekonomik hayat alanlarında incelenmesi. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 94–127.
- Yaseen, M., Ahmad, A., Younas, N., Naveed, M., Ali, M. A., Shah, S. S. H., ... & Mustafa, A. (2023). Value-added fertilizers enhanced growth, yield and nutrient use efficiency through reduced ammonia volatilization losses under maize–rice cropping cultivation. *Sustainability*, 15(3), 2021.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Yenigul, S. B. (2016). New approaches in rural development policies and the effects of these approaches on Turkey's rural development policies. *Journal of Planning*. <https://doi.org/10.14744/planlama.2016.47450>
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2020a). Ekonometri Stata Uygulamalı (Vol. 1). Beta.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2020b). İleri Panel Veri Analizi (Vol. 4). Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.

- Yerdelen Tatoğlu, F. (2020c). Panel Veri Ekonometrisi (Vol. 5). Beta.
- Yıldız, D., & Uzunsakal, E. (2018). Alan araştırmalarında güvenilirlik testlerinin karşılaştırılması ve tarımsal veriler üzerine bir uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*(1), 14-28.
- Yılmaz, E. A., & Özer, Y. E. (2022). İtme çekme kuramı bağlamında Türkiye’deki suriyelilere yönelik bir alan araştırması: Aydın ili örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 282-295. <https://orcid.org/0000-0002-5137->
- Zhang, Y., Fan, X., Mao, Y., Wei, Y., Xu, J., & Wu, L. (2023). The coupling relationship and driving factors of fertilizer consumption, economic development and crop yield in China. *Sustainability*, 15(10), 7851.
- Žilinskaitė, M., Hajro, A., Baldassari, P., & Miska, C. (2025). Migration, Human Supply Chains, and the Multinational Enterprise: Confronting an Overlooked Global Mobility Challenge. *Human Resource Management Journal*. <https://doi.org/10.1111/1748-8583.12592>
- Zipf, G. K. (1946). The P1 P2/D Hypothesis: On the intercity movement of persons. *American Sociological Review*, 11(6), 677-686.
- Zurrah, Z., Abrar, M., & Saputra, A. (2024). The effect of institutional quality on agricultural value added in ASEAN–8. *International Journal of Social Science Technology and Economics Management*, 1(2), 339-349.

EKLER

Ek-1: Anket Formu

Değerli Katılımcı;

Bu form, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yürütülmekte olan doktora tez çalışması kapsamında veri sağlama aracı olarak hazırlanmıştır. Bu çalışmaya katılım gönüllülük esasına dayanmaktadır. Sizlerden kimlik belirleyici herhangi bir bilgi istenmemektedir. Yanıtlarınız, akademik bir araştırma için bilimsel amaçlı kullanılacaktır.

Çalışmaya sağladığınız değerli katkı ve ayırdığınız zaman için teşekkür ederiz.

A. İŞLETME DEMOGRAFİSİ

1. İşletmenizin faaliyette bulunduğu il neresidir?

A) Konya B) Karaman

2. Eğitim durumunuzu belirtiniz.

A) Okuma yazma bilen B) İlkokul C) Ortaokul D) Lise E) Lisans ve üstü

3. İşletmeniz kaç yıldır faaliyet göstermektedir?

A)1-5 yıl B)6-10 yıl C) 11-15 yıl D) 16-20 yıl E)21 yıl ve üzeri

4. İşletmenizin yasal statüsü nedir?

A) Gerçek kişi (bireysel) B) Aile işletmesi C) Şirket (Ltd., A.Ş. vb.) D) Kooperatif

5. İşletmenizin arazi varlığının yapısı nedir?

A) Mülk arazi B) Kiralanan arazi C) Mülk + Kiralanan arazi

6. İşletmenizde çalıştırdığınız işçilerin çalışma durumu nedir?

A) Sürekli işçi B) Geçici (mevsimlik) işçi C) Sürekli işçi + Geçici işçi

7. İşletmenizde geçtiğimiz üretim dönemi boyunca çalıştırdığınız toplam işçi sayısını belirtiniz.

A)1-10 işçi B)11-20 işçi C) 21-30 işçi D) 31-40 işçi E)41 ve üzeri işçi

8. İşletmenizde geçtiğimiz üretim dönemi boyunca çalıştırdığınız göçmen işçi sayısını belirtiniz.

A)1-5 işçi B)6-10 işçi C) 11-15 işçi D) 16-20 işçi E)21 ve üzeri işçi

9. İşletmenizde geçtiğimiz üretim dönemi boyunca ekilen/kullanılan arazi miktarını belirtiniz. Not dekar miktarları artırılmalı

A) 1-5 dekar B) 6-10 dekar C)11-15 dekar D)16-20 dekar E)21 dekar ve üzeri

10. İşletmenizin faaliyette bulunduğu alanı belirtiniz.

A) Tarımsal (bitkisel) üretim B) Hayvan yetiştiriciliği C) Tarımsal üretim + Hayvan yetiştiriciliği

11. İşletmenizde çalıştırdığınız göçmen işçilerin uyruklarını belirtiniz (birden fazla seçenek işaretlenebilir).

A)Afganistan B)Suriye C)Türk Cumhuriyetleri D)Irak E)Diğer

B. İŞLETME MALİYETLERİ

<i>İşletmenizdeki geçtiğimiz üretim dönemi kapsamında aşağıdaki verilen ifadelere katılım düzeyinizi belirtiniz.</i>	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
12. Göçmen işçi çalıştırmak işçilik (üretim) maliyetlerini düşürmüştür.					
13. Göçmen işçiler için ödenen ücretler, yerli işçilere kıyasla belirgin şekilde daha düşüktür.					
14. Göçmen işçilerin ek çalışma süreleri (fazla mesai, mevsimlik yoğunluk) ücret maliyetlerini artırmaktadır.					
15. Göçmen işçiler tarım/hayvancılık sektöründeki ücretleri düşürmüştür.					
16. Göçmen işçilere konaklama, yemek ve ulaşım için ödenen ek ücretler, yerli işçilere kıyasla belirgin şekilde daha yüksektir.					
17. Göçmen işçilerin iş nedeniyle kazası veya sağlık sorunlarından oluşan ek maliyetler, yerli işçilere kıyasla belirgin şekilde daha yüksektir.					
18. Göçmen işçilerin eğitimi için harcanan zaman ve kaynak, işletme maliyetlerini artırmaktadır.					
19. Göçmen işçi çalıştırmak, tarım/üretim makinelerine yatırım yapma ihtiyacını artırmaktadır.					
20. Göçmen işçilerin çalıştırılması ilave ürün ve üretim kayıplarına yol açmaktadır.					
21. Göçmen işçilerin düzensiz çalışma saatleri, iş organizasyonu maliyetlerini yükseltmektedir.					

C. İKAME ETKİSİ

<i>İşletmenizdeki geçtiğimiz üretim dönemi kapsamında aşağıdaki verilen ifadelere katılım düzeyinizi belirtiniz.</i>	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
22. Göçmen işçiler yerli işçilerden daha çok çalışmaktadır.					
23. Göçmen işçiler, yerli işçilerin yapabileceği benzer işleri daha ucuza yapmaktadır.					
24. Göçmen işçiler, yerli işçilerin yapmadığı/yapmak istemediği işleri yapmaktadır.					
25. Göçmen işçiler, bazı işlerde yerli işçilerin yerine çalıştırılmaktadır.					
26. Göçmen işçilerin varlığı, yerli işçilerinin genel ücretlerini belirgin şekilde düşürmüştür.					
27. Göçmen işçilerin varlığı, sadece mevsimlik işlerde yerli işçilerin ücretlerini belirgin şekilde düşürmüştür.					
28. Göçmen işçiler olmasaydı, üretimde iş gücü bulma sıkıntısı yaşanırdı.					
29. Faaliyet gösterdiğim bölgedeki yerli işçi sayısında son yıllarda azalma olmuştur.					
30. Göçmen işçilerin çalıştırılması, yerel işsizliği azaltmaktadır.					

31. Göçmen işçilerin daha düşük ücretle çalışmayı kabul etmesi, yerli işçilerin istihdam edilmesini azaltmaktadır.					
--	--	--	--	--	--

D. TAMAMLAYICILIK ETKİSİ

<i>İşletmenizdeki geçtiğimiz üretim dönemi kapsamında aşağıdaki verilen ifadelerle katılım düzeyinizi belirtiniz.</i>	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
32. Göçmen işçiler, tarım/hayvancılık sektöründe iş gücü açığının kapatılmasına katkı sağlamaktadır.					
33. Göçmen işçiler, yerli işçilerin yapmak istemediği zorlu işleri üstlenmektedir.					
34. Göçmen işçiler, özellikle yoğun üretim dönemlerinde yerli işçilerin dolduramadığı iş gücü açığını kapatmaktadır.					
35. Göçmen işçiler, yerli iş gücünün tek başına karşılayamayacağı iş yükünü üstlenerek üretimin kesintisiz devamını sağlamaktadır.					
36. Göçmen işçilerin fiziksel işleri üstlenmesi, yerli işçilerin daha nitelikli işlere yoğunlaşmasına olanak tanımaktadır.					
37. Göçmen işçilerin çalıştığı işlerle yerli işçilerin çalıştığı işler arasında bir iş bölümü vardır.					
38. Yerli ve Göçmen işçilerin farklı becerileri, işleri hızlandırmaktadır					
39. Göçmen işçiler ve yerli işçiler çalıştıkları işlerde farklı görevler üstlenmektedir.					
40. Göçmen işçilerin katkısı sayesinde üretim daha zamanında yapılabilmektedir.					
41. Göçmen işçilerin varlığı yerli işçilerin tarım/hayvancılık dışı sektörlere kaymasına neden olmaktadır.					

E. ÜRÜN VE PAZAR ÇEŞİTLİLİĞİ

<i>İşletmenizdeki geçtiğimiz üretim dönemi kapsamında aşağıdaki verilen ifadelerle katılım düzeyinizi belirtiniz.</i>	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
42. Göçmen işçi çalıştırılması işletmelerde ürün çeşitliliğini artırmaktadır.					
43. Göçmen işçi çalıştırılması, aynı arazide/üretim sürecinde ikinci bir ürün üretilmesini mümkün kılmaktadır.					
44. Göçmen işçi çalıştırılması yeni ürün denemelerini artırmaktadır.					
45. Göçmen işçiler sayesinde daha önce yapılmayan mevsimlik üretim faaliyetleri gerçekleşmektedir.					
46. Göçmen işçilerle birlikte ürün yelpazesinde değişiklik meydana gelmiştir.					
47. Göçmen işçi çalıştırmak üretim planlamasında uzun vadeli değişim sağlamıştır.					
48. Göçmen işçi çalıştırmak, farklı ürünlerin yeni pazarlara ulaşmasını sağlamaktadır.					
49. Göçmen işçi çalıştırmak, ürün çeşitliliği sayesinde pazar payını artırmaktadır.					

50. Göçmen işçiler sayesinde yeni müşteri grupları kazanılmaktadır.					
51. Göçmen işçiler sayesinde mevcut müşterilerin farklı talepleri karşılanmaktadır.					

F. BİLGİ TRANSFERİ VE TEKNOLOJİ KULLANIMI

<i>İşletmenizdeki geçtiğimiz üretim dönemi kapsamında aşağıdaki verilen ifadelerle katılım düzeyinizi belirtiniz.</i>	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
52. Göçmen işçiler üretimde daha orijinal fikirler üretilmesini sağlamaktadır.					
53. Göçmen işçiler üretimde karşılaşılan karmaşık sorunları çözmede önemli katkı sağlamaktadır.					
54. Yerli işçiler, göçmen işçilerin bilgi ve deneyiminden faydalanmaktadır.					
55. Göçmen işçiler ile yerli işçiler arasında karşılıklı öğrenme söz konusudur.					
56. Göçmen işçiler, kendi ülkelerinden getirdikleri yeni üretim teknikleri/yöntemlerini paylaşmaktadır.					
57. Göçmen işçiler sayesinde yeni üretim teknolojilerini deneme fırsatı doğmaktadır.					
58. Göçmen işçiler, üretim faaliyetinde geleneksel yöntemlere daha yatkındır.					
59. Göçmen işçilerin daha az maliyetli olması işletmelerde teknoloji yatırımlarını ertelemektedir.					
60. Göçmen işçiler üretimde teknoloji kullanımına yönelik daha fazla eğitime ihtiyaç duymaktadır.					
61. Göçmen işçilerin dijital üretim araçlarını (uygulama, sensör vb.) kullanma becerileri daha yüksektir.					

G. İŞLETME VERİMLİLİĞİ VE KÂRLILIK

<i>İşletmenizdeki geçtiğimiz üretim dönemi kapsamında aşağıdaki verilen ifadelerle katılım düzeyinizi belirtiniz.</i>	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
62. İşletmemizde daha az girdiyle daha fazla üretim sağlanmaktadır.					
63. İşletmemizde çalışan işçilerin günlük iş tamamlama hızı yüksektir.					
64. İşletmemizde çalışan işçilerin üretken çalışma süreleri düşüktür.					
65. İşletmemizde üretilen ürünlerin kalitesi yüksektir.					
66. İşletmemizde çalışan işçiler nedeniyle hasat/üretim süresi uzamaktadır.					
67. İşletmemizde çalışan işçiler sayesinde üretim faaliyetlerindeki aksamalar azalmaktadır.					
68. İşletmemizde çalışan işçiler nedeniyle üretimde fire/kayıp oranı yüksektir.					

69. İşletmemizde çalışan işçilerin yaptığı işler sürekli denetim gerektirmektedir.					
70. İşletmemiz üretimde yeni teknolojileri (hava durumu uygulamaları, sürü yönetimi uygulamaları, toprak analizi ve sulama yazılımları) yoğun şekilde kullanmaktadır.					
71. İşletmemiz üretimde modern tohum/yem, tohumlama/yemleme ürünlerini/tekniklerini yoğun şekilde kullanmaktadır.					

72. İşletmenizde geçtiğimiz üretim döneminde çalıştırdığımız işçi başına elde ettiğiniz ürünü/üretimi nasıl değerlendirirsiniz?

A) Oldukça yüksek B) Yüksek C) Katlanılır düzeyde D) Düşük E) Oldukça düşük

73. İşletmenizde geçtiğimiz üretim döneminde çalıştırdığımız toplam işçi sayısı bir önceki döneme göre ortalama hangi oranda değişmiştir?

% _____ ☐ Arttı ☐ Azaldı

74. İşletmenizde geçtiğimiz üretim dönemde üretiminiz bir önceki döneme göre ortalama hangi oranda değişmiştir?

% _____ ☐ Arttı ☐ Azaldı

75. İşletmenizde geçtiğimiz üretim döneminde üretilen ürünleri piyasaya ortalama hangi kar oranıyla sattınız?

A) %1-10 kârla B) %11-20 kârla C) %21-30 kârla D) %31-40 kârla E) %41 ve üzeri kârla

76. İşletmenizde Çalışan Göçmen İşçilerin Eğitim Durumunuzu Belirtiniz.

A) Okuma yazma bilen B) İlkokul C) Ortaokul D) Lise E) Lisans ve üstü

Ek-2 Ölçek Maddeleri

No	İfadeler
32	Göçmen işçi çalıştırılması, aynı arazide/üretim sürecinde ikinci bir ürün üretilmesini mümkün kılmaktadır.
33	Göçmen işçi çalıştırılması yeni ürün denemelerini artırmaktadır.
35	Göçmen işçilerle birlikte ürün yelpazesinde değişiklik meydana gelmiştir.
37	Göçmen işçi çalıştırmak, farklı ürünlerin yeni pazarlara ulaşmasını sağlamaktadır.
31	Göçmen işçi çalıştırılması işletmelerde ürün çeşitliliğini artırmaktadır.
38	Göçmen işçi çalıştırmak, ürün çeşitliliği sayesinde pazar payını artırmaktadır.
40	Göçmen işçiler sayesinde mevcut müşterilerin farklı talepleri karşılanmaktadır.
34	Göçmen işçiler sayesinde daha önce yapılmayan mevsimlik üretim faaliyetleri gerçekleşmektedir.
36	Göçmen işçi çalıştırmak üretim planlamasında uzun vadeli değişim sağlamıştır.
39	Göçmen işçiler sayesinde yeni müşteri grupları kazanılmaktadır.
23	Göçmen işçiler, özellikle yoğun üretim dönemlerinde yerli işçilerin dolduramadığı iş gücü açığını kapatmaktadır.
24	Göçmen işçiler, yerli iş gücünün tek başına karşılayamayacağı iş yükünü üstlenerek üretimin kesintisiz devamını sağlamaktadır.
25	Göçmen işçilerin fiziksel işleri üstlenmesi, yerli işçilerin daha nitelikli işlere yoğunlaşmasına olanak tanımaktadır.
21	Göçmen işçiler, tarım/hayvancılık sektöründe iş gücü açığının kapatılmasına katkı sağlamaktadır.
22	Göçmen işçiler, yerli işçilerin yapmak istemediği zorlu işleri üstlenmektedir.
30	Göçmen işçilerin varlığı yerli işçilerin tarım/hayvancılık dışı sektörlere kaymasına neden olmaktadır.
29	Göçmen işçilerin katkısı sayesinde üretim daha zamanında yapılabilmektedir.
19	Göçmen işçilerin çalıştırılması, yerel işsizliği azaltmaktadır.
18	Faaliyet gösterdiğim bölgedeki yerli işçi sayısında son yıllarda azalma olmuştur.
28	Göçmen işçiler ve yerli işçiler çalıştıkları işlerde farklı görevler üstlenmektedir.
14	Göçmen işçiler, bazı işlerde yerli işçilerin yerine çalıştırılmaktadır.
26	Göçmen işçilerin çalıştığı işlerle yerli işçilerin çalıştığı işler arasında bir iş bölümü vardır.
43	Yerli işçiler, göçmen işçilerin bilgi ve deneyiminden faydalanmaktadır.
45	Göçmen işçiler, kendi ülkelerinden getirdikleri yeni üretim teknikleri/yöntemlerini paylaşmaktadır.
46	Göçmen işçiler sayesinde yeni üretim teknolojilerini deneme fırsatı doğmaktadır.
42	Göçmen işçiler üretimde karşılaşılan karmaşık sorunları çözmede önemli katkı sağlamaktadır.
44	Göçmen işçiler ile yerli işçiler arasında karşılıklı öğrenme söz konusudur.
41	Göçmen işçiler üretimde daha orijinal fikirler üretilmesini sağlamaktadır.
48	Göçmen işçilerin daha az maliyetli olması işletmelerde teknoloji yatırımlarını ertelemektedir.
47	Göçmen işçiler, üretim faaliyetinde geleneksel yöntemlere daha yatkındır.
50	Göçmen işçilerin dijital üretim araçlarını (uygulama, sensör vb.) kullanma becerileri daha yüksektir.
1	Göçmen işçi çalıştırmak işçilik (üretim) maliyetlerini düşürmüştür.
2	Göçmen işçiler için ödenen ücretler, yerli işçilere kıyasla belirgin şekilde daha düşüktür.
4	Göçmen işçiler tarım/hayvancılık sektöründeki ücretleri düşürmüştür.
12	Göçmen işçiler, yerli işçilerin yapabileceği benzer işleri daha ucuza yapmaktadır.
15	Göçmen işçilerin varlığı, yerli işçilerinin genel ücretlerini belirgin şekilde düşürmüştür.
16	Göçmen işçilerin varlığı, sadece mevsimlik işlerde yerli işçilerin ücretlerini belirgin şekilde düşürmüştür.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Şerife KOÇ

Öğrenim Bilgileri

Derece	Bölüm	Üniversite	Mezuniyet
Lisans	İktisat	Necmettin Erbakan Üniversitesi/Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi	
Yüksek Lisans	İktisat	Selçuk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü/ İktisat	

ESERLER

Uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

Koç, Ş., Uctu, R., Essop, H., & Mercan, B. (2025). The impact of innovation on economic growth: A dynamic panel data analysis using system GMM approach. *International Journal of Innovation Studies*.

Koc, Ş., Mercan, B., & Egamberdiyev, F. (2024). Remittances, consumption, and economic growth in central Asian countries. *Region: Regional Studies of Russia, Eastern Europe, and Central Asia*, 13(2), 199-220.

R. Uctu, **Ş. Koç** & B. Mercan. (2024). Unveiling the impact skilled migration has on the creative class: Panel data analysis for eu countries, *Ekonomika*, 103(4), 22-38.

Ozsahin, S., Akbal, E., & **Koç, Ş.** (2023). An examination of the relationship between agricultural value Added and Agricultural Supports with Panel Simultaneous Equation Systems. *Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology*, 11(8), 1317-1323.

Koç, Ş., & Özcan, G. (2023). Endüstri 4.0'ın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin incelenmesi: G7 ülkeleri için panel veri analizi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 1-16.

Koç, Ş., Mercan, B., & Gömleksiz, M. (2023). Türkiye’de bilgi taşmaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5(Özel Sayı), 207-221.

Şahbaz, A., **Koç, Ş.**, & Ceylan, A. (2022). Demokrasi ve dışa açıklığın vergi gelirleri üzerindeki etkisi: OECD ülkeleri için panel veri analizi (1980-2018). *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1367-1388.

Acet, H., & **Koç, Ş.** (2020). Dördüncü Sanayi Devrimi'nin (Endüstri 4.0) Dünyaya ve Türkiye'ye Ekonomik Yansımaları. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(58), 2243-2256.

Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitabında (Proceedings) basılan bildiriler:

Ş. Koç, B. Mercan & M. Acar. (2024). "Türk Cumhuriyetlerinde Göç: Tercih Mi? Zorunluluk Mu?". İpek Yolu ve Ötesi Kongre Serisi: Dil Beşerî Sermaye ve Kültürel Miras, 23-24 Mayıs 2024. Özet Bildiri

B. Mercan, R. Uçtu & **Ş. Koç**. (2023). "Nitelikli Göçün Yaratıcı Sınıf Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş AB Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi" İpek Yolu ve Ötesi Kongre Serisi (2023), 03- 06 Ekim 2023. Tam Metin Bildiri,

B. Mercan, M. Gömleksiz & **Ş. Koç**. (2023). "The Nexus Between Knowledge Spillovers And Economic Growth: Evidence From Joint Academic Research in Turkic Republics". Social Economic Development of Regions: International Experience, Problems and Solutions, 25-26 Mayıs 2023. Tam Metin Bildiri.

Ş. Koç & B. Mercan (2023). "Kurumsal Girişimcilik Sürecinde Yenilik". II. Uluslararası Girişimcilik ve İnovasyon Araştırmaları Kongresi (UGİAK 2023), 03-04 Kasım 2023 Özet Bildiri.

B. Mercan, F. Egamberdiyev & **Ş. Koç**. (2023). "Türk Cumhuriyetlerinde İşçi Dövizleri, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ekonometrik Bir Model". İpek Yolu ve Ötesi Kongre Serisi (Sircon2023), 03-06 Ekim 2023, Özet

B. Mercan & **Ş. Koç**. (2022). "Kültürün İnovasyon Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş Ülkeler İçin Panel Veri Analizi". Silk Road And Beyond Congress Series (SIRCON 2022), 04-07 Ekim 2022, 170- 180. Tam Metin Bildiri.

Ş. Koç & G. Özcan (2022). "Endüstri 4.0'ın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: G7 Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi (1990-2019)" Özet Bildiri, 16. Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, 11-13 Kasım 2022, 76-78. Özet Bildiri,

B. Mercan & **Ş. Koç** (2022). "Düşük Vasıflı Göçün İşgücü Piyasası Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği". İpek Yolu ve Ötesi Kongre Serisi (SIRCON 2022), 04-07 Ekim 2022, 170- 171. Özet Bildiri.

B. Mercan & **Ş. Koç**. (2022). "Kültürün İnovasyon Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş Ülkeler İçin Panel Veri Analizi (2011-2021)". Özet Bildiri, İpek Yolu ve Ötesi Kongre Serisi (SIRCON 2022), 04-07 Ekim 2022. Özet Bildiri.

Ş. Özşahin, **Ş. Koç** & E. Akbal (2022). "An Examination of the Relationship between Agricultural Value Added and Agricultural Supports with Panel Simultaneous Equation Systems". 5th International Congress on Economics, Finance and Energy, 07-09 Eylül 2022, 60 – 60. Özet Bildiri.

Ş. Koç. (2021). “Etnik Turizminin Kırsal Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi” Uluslararası Turizmde Yükselen Eğilimler Kongresi, 30-02 Ekim 2021, 140- 141. Özet Bildiri

H. Acet & **Ş. Koç.** (2019). “Dördüncü Sanayi Devriminin (Endüstri 4.0) İşgücü Piyasası Üzerine Muhtemel Etkiler” 3. Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Öğrenci Kongresi 7-8 Kasım 2019 Konya, 944- 961. Tam Metin Bildiri.

Uluslararası kitap bölümü:

G. Mercan & **Ş. Koç.** (2024). Türkiye’de Göç ve Beşerî Sermaye İlişkisi: Ardl Sınır Testi Yaklaşımından Elde Edilen Kanıtlar. A. Şahbaz, B. Mercan, & F. Kaleci [Editörler], İpek Yolu ve Ötesi: Farklı Bakış Açıları ile Güncel Ekonomik Tartışmalar, (125-138), ESNB: 978-625-5952-07-3, Türkiye: Neu Press, 30 Aralık 2024, Kitapta Bölüm

Ş. Koç & B. Mercan (2023). Türk Cumhuriyetlerinde Beşerî Sermaye İnovasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Heterojen Panel Veri Analizi, B. Mercan, A. Şahbaz & Z. Mızırak [Editörler], Disiplinler arası Perspektiften İpek Yolu ve Ötesi (129- 144), ISBN: 978-625-6802-46-9, Türkiye: Neu Press, 29 Aralık 2023, Kitapta Bölüm

A. Şahbaz, & A. Ceylan, **Ş. Koç** (2023). Türkiye’de Tarımsal İşsizlik Histerisinin Geçerliliği Üzerine Bir İnceleme, M. Yılmaz [Editörler], İstihdam, İşsizlik, İşgücü Alanında Güncel Çalışmalar (53- 62), ISBN: 978-625-6552-35-7, Türkiye: Eğitim, 27 Ekim 2023, Kitapta Bölüm.

B. Gümüş, **Ş. Koç** & A. Ceylan (2023). İnovasyonun Ekonomik Kalkınma Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz, O. Şengül [Editörler], İktisadi Büyüme Konusunda Güncel Sorunlar (49- 65), ISBN: 978-625- 6408-78-4, Türkiye: Eğitim Yayın Evi, 31 Mart 2023, Kitapta Bölüm.

B. Mercan & **Ş. Koç** (2022). Göçün İşgücü Piyasası Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi, B. Mercan, M. Gömleksiz & A. Şahbaz [Editörler], İpek Yolu Ötesi: Tarih, Felsefe ve Ekonomi Perspektifinden Güncel Tartışmalar (93- 108), ISBN: 978-625-6960-14-5, Türkiye: Neü Yayınları, 30 Aralık 2022, Kitapta Bölüm.

Ş. Koç (2021). Etnik Turizmin Kırsal Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi, S. Güleç, Z. Yetiş & S. Bayrakçı [Editörler], Ekonomik Kalkınma ve Turizm (39- 54), ISBN: 978-625-7517-77-5, Türkiye: Neü Yayınları, 31 Aralık 2021, Kitapta Bölüm.

Projeler:

Tarihi İpekyolunun Yeniden Canlandırılmasının Sosyo-Ekonomik Etkileri: Türki Cumhuriyetler Üzerine Bir Analiz, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projesi (BAP). Prof. Dr. Birol Mercan (Yürütücü), Dr. Öğr. Üyesi. Fatih Kaleci (Araştırmacı), **Şerife Koç (Araştırmacı)**. Tarih: 01.10.2023-31.01.2025.

ETİK KURUL KARARLARI

Kurul Kararı-1:

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR ETİK KURULU
ETİK KURUL KARARI

Etik Kurul Toplantı Tarihi/Sayısı ve Karar No	Tarih :14/06/2024 Toplantı Sayısı:12 Karar No :2024/510
Araştırmanın Başlığı	Tarım Sektöründe Göçmen İşgücü ve Kırsal Kalkınma İlişkisi: Afgan Göçmenler Üzerine Bir İnceleme(KONYA-KARAMAN).
Sorumlu Araştırmacı	Prof. Dr. Birol MERCAN
Yardımcı Araştırmacı	Şerife KOÇ Lisansüstü Öğrenci
Etik Kurul Kararı	19928 sayılı başvuru Etik Kurul tarafından değerlendirilmiş olup, başvurunun bilimsel araştırma etiği açısından “Uygun” olduğuna karar verilmiştir.

ASLI GİBİDİR

14/06/2024

Doç. Dr. Mustafa AYDIN
Başkan Yardımcısı

Kurul Karar-2

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR ETİK KURULU
ETİK KURUL KARARI

Etik Kurul Toplantı Tarihi/Sayısı ve Karar No	Tarih :28/11/2025 Toplantı Sayısı:22 Karar No :2025/1006
Araştırmanın Eski Başlığı	Tarım Sektöründe Göçmen İşgücü ve Kırsal Kalkınma İlişkisi: Afgan Göçmenler Üzerine Bir İnceleme (KONYA-KARAMAN).
Araştırmanın Yeni Başlığı	Tarım Sektöründe Göçmen İş Gücü ve Kırsal Kalkınma İlişkisi Üzerine Bir Araştırma
Sorumlu Araştırmacı	Prof. Dr. Birol MERCAN
Yardımcı Araştırmacı	Şerife KOÇ Lisansüstü Öğrenci
Etik Kurul Kararı	28140 sayılı başvuru Etik Kurul tarafından değerlendirilmiş olup, başvuruda belirtilen başlık değişikliğinin bilimsel araştırma etiği açısından “Uygun” olduğuna karar verilmiştir.

28/11/2025

Doç. Dr. Mustafa AYDIN
Etik Kurul Başkanı